

16620

નિર્ઝરિણી

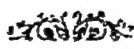
લેખક

સ્વ. દામોદર ખુશાલદાસ બોટાદકર

‘ કસ્મોસિની ’, ‘ રાસતરંગિણી ’, ‘ શૈવસિની ’, ‘ શ્રોતસ્વિની ’
આદિના કર્તા.

પ્રકાશક

અમૃતલાલ વ. દાણી

સંવત ૧૯૮૫

ઇ. સ. ૧૯૨૯

મૂલ્ય-પાંચ આના-

૧૬,૬૨૦

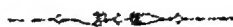
(સર્વાધિકાર સ્વાધીન)

૧૦=૦૧

“ હિંદુસ્તાનિય સ્ટીમ પ્રિં. પ્રેસમાં અંબાલાદ નિ. હક્કે
પ્રકાશક માટે છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું”. તા. ૧-૮-૨૬

કવિતા (૨૧૦)

દ્વિતીય આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

સ્વ. ખોટાદકરનાં કાવ્યો પ્રમાણમાં ખણાં પ્રિય થઈ પડેલાં ગણાય; છતાં તેવા કવિના આ સંગ્રહને આજે આઠ વર્ષની સાંખી મુદતે ફરી પ્રસિદ્ધ કરવાનો વારો આવે છે, એ દુઃખદ વાત છે; છતાં ભવિષ્યની પ્રજા તેનો આથી થે વધુ આદર કરશે, એવી આશા રાખવા સિવાય બીજો ધલાજ નથી. જેમ જેમ પ્રજામાં સાહિત્યપ્રેમ વધુ આઠ થશે તે વધારે પ્રજા-સમુદાય સાહિત્યતુલ પરિશીલન કરતો થશે, તેમ તેમ આવા ગ્રંથો વધારે આદર પામશેજ.

કવિશ્રીનો આ ચતુર્થ સંગ્રહ છપાઈ રહે હવે છેલ્લો સંગ્રહ જ બાકી રહ્યો છે. તેનું મુદ્રણ કાર્ય બે એક માસમાં પૂર્ણ થતાં સ્વ. કવિના બધાજ સંગ્રહોનો આખો ગ્રંથ ગુજરાતી સાહિત્યપ્રેમીઓને કવિના જીનચરિત્ર, વર્મણી વગેરે સાથે આપી શકાશે.

આ સંગ્રહના મુદ્રણકાર્યમાં પણ શ્રી. જયકૃષ્ણ વર્માની મહેલ્લી મદાયને સાહાર સ્વીકારવી જ પડે.

ભાવનગર
મહિલા વિદ્યાલય
નિયમ એકાદશી
૧૯૮૫.

શ્રી. સેવક
અમૃતસાલ વ. ઠાણી.

નવજીવન પુસ્તક લેડર
જુકસેશન ઓફ પબ્લિકેશન
ગાવિંદ બિલ્ડિંગ, સિન્ડિકેટ બ્લોક
૨૦/૧૧-૬૦

નિવેદન

“કલ્પોલિની” અને “ઓતસ્વિની” નો સાહિત્યપ્રદેશમાં મથો-
ચિત સત્કાર થવાથી મારાં કાવ્યોનો આ તૃતીય સંગ્રહ ગુર્જર-
કાવ્યરસિકોના હસ્તમાં મૂકતાં મને આનંદ થાય છે.

આ સંગ્રહમાંનાં કેટલાંક કાવ્યોનું વિશિષ્ટ અને સમગ્ર સંગ્ર-
હનું સામાન્ય તત્વાવલોકન તેના સુંદર ઉપોદ્ધાતમાં સુપ્રસિદ્ધ
સાક્ષર અને ભાવનગર રાજ્યના વિદ્યાધિકારી સાહેબ શ્રીમાન કૌશિ-
કરામ વિદ્યદરરામ મહેતા બી. એ. એ કરેલું હોવાથી મારે વિશેષ
કાંઈ કહેવાનું રહેતું નથી. મારાં કાવ્યો સંગ્રહે કશો ઉદ્દેશ નહિ
કરવાની મારી ખાસ ઇચ્છા પણ એથી સિદ્ધ થઈ શકી છે.

યુરોપીય મહાવિગ્રહની સમાપ્તિ થવા છતાં મુદ્રણકાર્યનાં સાધ-
નોની કુપ્રાપ્યતા દૂર થઈ શકી નથી. એ સ્થિતિમાં આ સંગ્રહનું
આટલું વહેલું પ્રાકટ્ય કેવળ સાક્ષર શ્રી દિંમતલાલ ગણેશજી
અંબરિયા એમ. એ. એલ.એલ. બી. ના ખાસ પ્રયાસદ્વારા મુળ્ય
નિવાસી વિદ્યારસિક શેઠ શ્રી ભવાનજી કરશનદાસ તરફથી મળેલા
ઉદાર આશ્રાયથી જ થઈ શક્યું છે. તેથી તે બંને મહાશયોનો હું
ઉપકાર માનું છું.

પ્રારંભથી મારાં કાવ્યોમાં રસ લેનાર અને પ્રત્યક્ષ તેમજ
પત્રદ્વારા એ સંગ્રહી ચર્ચાથી મને પ્રોત્સાહન આપનાર મારા મિત્રો
—સુરત મહિલા વિદ્યાલયવાળા રા. રા. અમૃતલાલ વસ્ત્રલદાસ દાણી,
બી. એ. તથા રા. રા. ભૂપતરાય ગોપાળજી મહેતા, બી. એ. તેમજ

ભાવનગર નિવાસી રા. રા. બળવંતરાય ગોપાળજી મહેતા, બી. એ. અને રા. રા. ચંપકલાલ ત્રિલુવનદાસ ત્રિવેદી, બી. એ., એ આ પ્રવૃત્તિમાં કરેલી યથા પ્રસંગ સહાયની નોંધ લેવાનું હું વીસરી શકતો નથી.

અસ્વસ્થ પ્રકૃતિ, સુદૂર સ્થિતિ અને ઇતર વ્યવસાયને લીધે બહુ કાળજી રાખ્યા છતાં પુસ્તકની કેટલીક ભૂલો રહી જવા પામી છે; જે શુદ્ધિપત્રમાં દર્શાવવામાં આવી છે. પુસ્તક કે તેમાંનું કોઇ પણ કાવ્ય વાંચતાં પહેલાં તે પર દૃષ્ટિ કરવાની વાચક બંધુઓને ખાસ વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

અંતમાં યોતાને અસાધારણ વ્યવસાય હોવા છતાં અત્યલ્પ સમયમાં આ સંગ્રહનું સાલ્ગન્ત સૂક્ષ્મ અવલોકન કરી મનનીય ઉપોદ્ધાત લખી આપવા માટે શ્રીમાન્ કૌશિકરામભાઈનો આભાર દર્શાવ્યા સિવાય આ નિવેદન હું પૂર્ણ કરી શકતો નથી.

ખોટાદ.

અક્ષય તૃતીયા, સં. ૧૯૭૭

દામોદર જી૦ ખોટાદકર

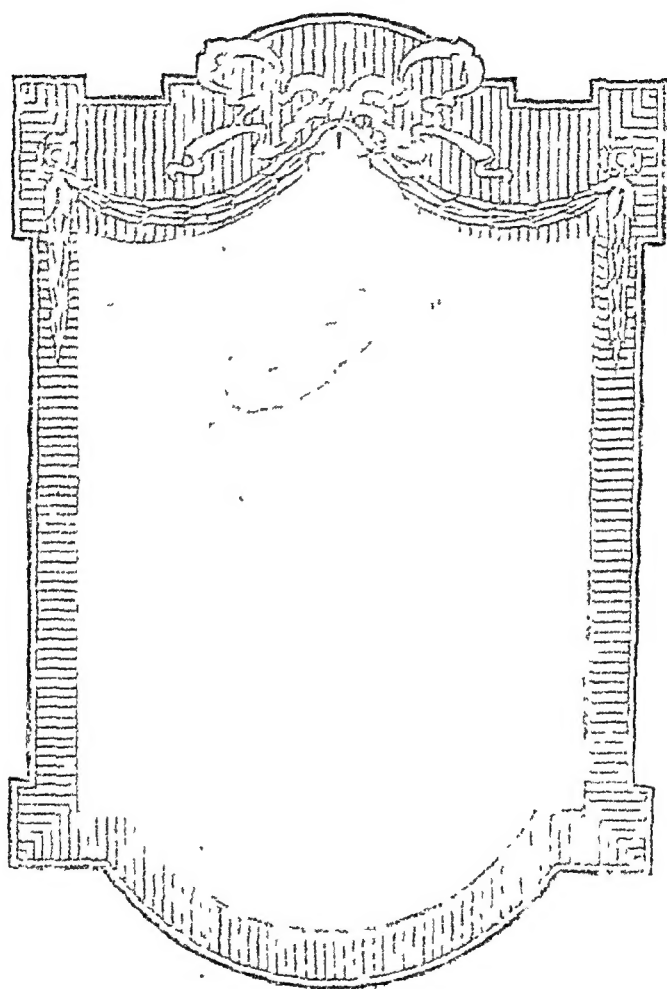
વિષયાનુક્રમ.

—

ક્રમાંક.	કાવ્ય.	પૃષ્ઠ.
૧	વંદન ...	૧
૨	ઉપા ...	૨
૩	ધ્રુવને ...	૫
૪	પતંગ... ..	૮
૫	શત્રુજય ...	૧૧
૬	જ્વાલામુખી ...	૧૫
૭	વૈદ્ય ...	૨૦
૮	એક વેશ્યને ...	૨૩
૯	આવળનાં ફૂલને ...	૨૬
૧૦	આમ્ય જ્વન ...	૨૯
૧૧	રાસ ...	૩૩
૧૨	ગોવાલણી ...	૩૬
૧૩	કૃષિક... ..	૪૦
૧૪	કન્યાપ્રત ...	૪૬
૧૫	લગ્નોદ્ધતા ...	૪૯
૧૬	મોડ ...	૫૩
૧૭	કરમહણ ...	૫૫
૧૮	વરવધૂને ...	૫૮
૧૯	મિલન ...	૬૦
૨૦	આર્ષસંસાર ...	૬૩

૧૧	ગહેન...	૬૮
૨૨	સ્વપ્ન	૭૧
૨૩	પત્રપ્રતીક્ષા	૭૬
૨૪	પત્રદર્શન	૮૨
૨૫	નવું વર્ષ	૮૫
૨૬	ઉપકાર	૮૮
૨૭	માનવહૃદય	૯૧
૨૮	એક ઉત્તર	૯૪
૨૯	તન્મયતા	૯૭
૩૦	પ્રવાસ	૧૦૧
૩૧	મૃત્યુને	૧૦૪
૩૨	વિષમોપચાર	૧૦૬
૩૩	મુમૂર્ષી	૧૦૮
૩૪	માન્ત્રવન	૧૧૧
૩૫	વિશ્રાન્તિ	૧૧૪
૩૬	બુદ્ધનું ગૃહાગમન	૧૨૧
૩૭	ઉર્મિલા	૧૨૬
૩૮	પશ્ચાત્તાપ	૧૩૩
૩૯	કાદંબરીને	૧૩૬
૪૦	એભલ વાળો	૧૪૮
૪૧	મદામારી	૧૫૭
૪૨	પુનર્જન	

“ રાસતરંગિણી ” આદિના લેખક

સ્વ. હામિદજીદાસ ખુશાલદાસ બોટાદકર

જન્મ:

સંવત ૧૯૨૭

ઈ. સ. ૧૯૭૦

અવસાન:

સંવત ૧૯૮૦

ઈ. સ. ૧૯૨૪

ઉપોદ્ધાત

—:—

સાહિત્યપ્રેમીઓને ઉત્તમ રસસામગ્રી પૂરી પાડનાર કવિવર શ્રીયુત્તમ જી. બોટાદકરના “ નિર્ઝરિણી ” નામના કાવ્યપુસ્તકનો આજે સાહિત્યક્ષેત્રમાં પ્રવેશ થાય છે. ગુણરાગી ગુણીઓનાં ચિત્તને પોતાના જ ગુણગુણથી આકર્ષનાર તરવોથી ભરપૂર એ કાવ્યપુસ્તકને ઉપોદ્ધાતની રીતે પણ જરૂર નહિ હોવા છતાં હું ઉપોદ્ધાત લખવા સંજ્ઞા થયો છું, તેનું કારણ એવી ભીતિ જ છે કે એટલું બંધુકૃત્ય જો હું નહિ કરું તો કેટલાક સંજ્ઞાન મહાશયો જોયો એ કવિવરના અને મારા સ્નેહી છે તેમનાં અંતઃકરણ દુલાશે.

કવિ બોટાદકરના પક્ષમાં પૈસો તેમ પદવી બેમાંનું એકે નથી, પરંતુ આ વિલક્ષણ દિશ્વમાં એવો કોઈ નિયમ નથી કે ગુણાઢ્ય પુરૂષ ધનાઢ્ય હોવો જોઈએ, અથવા તો કાવ્યકર્તામાં અમુક પ્રકારની અમલદારી હોવી જોઈએ. અનેક મહાપુરુષો ઉતરતી સ્થિતિમાં ઉછર્યાનાં દૃષ્ટાન્ત ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે, અને મારા પોતાના શ્લોકનો ઉતારો આપવાની મને છૂટ હોય તો:—

લઙ્ગયન્ ગગનચુમ્બિભિર્નિજૈ—

શ્ચિન્તનૈઃ સકલસૂરિસંસદમ્ ।

લેખિનીં તમધિગન્તુમક્ષમઃ

પ્રાપ કોઽપિ પથિ પંચતાં કવિઃ ॥

એવો પણ કોઈ સમર્થ કવિ હોઈ શકે કે જેની અંબરચુંબી કલ્પનાઓ સકલ કવિકુલને શરમાવી નાંખે એવી હોય, પરંતુ દરિદ્ર-

તાના દુર્યોગે જેની પાસે લખવાની કલમ સરખી ન હોય અને રસ્તામાં પડેલી જેની લાસને ઉપાડવાનું કામ સુધરાખાતાને માથે આવી પડે !

આ પૂર્વે શ્રીયુત્ત બોટાદકરે “ કદલોલિની ” અને “ સ્ત્રોત-સ્વિની ” નામની પોતાની સુંદર કાવ્યકૃતિઓથી વિદ્વાવિદ્વાસી વાચકવર્ગને ઝલ્લી કર્યો છે; “ નિર્ઝરિણી ” ની પ્રસિદ્ધિથી એ ઝલ્લામાં અવસ્ય વૃદ્ધિ થઇ છે.

શ્રીયુત્ત બોટાદકરની પ્રકૃતિ જેવી શાન્ત અને ગંભીર છે તેવીજ પ્રકૃતિ એમની કવિતાની છે. દોડધામ કે નાસભાગના અનિષ્ટ તત્ત્વનું દર્શન એમની કૃતિમાં કોઇ પણ સ્થળે થતું નથી. કવિતા વાંચનારને સ્પષ્ટ ભાવ થાય છે કે કવિના હૃદયને અત્યન્ત નિરાંત હોવી જોઇએ, કવિનું અંતઃકરણ સ્વસ્થ અને એકાગ્ર હોવું જોઇએ. પોતાના શુદ્ધિબળ સાથે આ શાંતિ અને એકાગ્રતાના સુયોગથી કવિ બોટાદકર કથનીય વસ્તુને ચમત્કારિક પદોમાં ઢલી શક્યા છે, અને એવી રચના કરી શક્યા છે કે જેની મોહિની સ્થાપી રહેવાનો સંભવ છે.

આકાશથી પાતાલપર્યન્ત અનિયંત્રિતપણે વિચરવાનો કવિની પ્રતિભાને પરવાનો હોય છે શ્રીયુત્ત બોટાદકરની પ્રતિભા પણ એ જ પ્રમાણે પૃથ્વી, વનસ્પતિ, જલ, અગ્નિ, આકાશ, આત્મા એ સર્વ પ્રદેશોમાં વિહાર કરે છે. પરંતુ એમનાં કવનનો મુખ્ય વિષય મનુષ્યના આધ્યાત્મિક ભાવો છે. અનેક વિષયોમાં રસ પડેલો અને પડાવેલો એ કવિમતિની વ્યાપકતા સૂચવે છે; અમુક વિષયોનો તલસ્પર્શ કરી તેમના ઉંડા મર્મો જાણી લઇ સુંદર ભાષામાં જનતાને જણાવવા એ કવિમતિની સૂક્ષ્મતા સૂચવે છે. આ બન્ને લક્ષણ આપણા આ કવિમાં જોવામાં આવે છે.

આદિથી અંતપર્યન્ત આ કૃતિમાં બધું જ સુંદર છે, પરંતુ

વિવેચનને અંગે અપેક્ષિત તારતમ્યની દૃષ્ટિથી જોતાં નીચેનાં કાવ્યો-
માં મને વિશેષ ચમત્કૃતિ જણાઈ છે.

ઉધાતું ચિત્ર કેવું હૃદયંગમ દોરવામાં આવ્યું છે !

“ વિજયના ધ્વજને ફરકાવતી.

“ કંઈક તારકોંદ ઉછાળતી;

“ ચરણકેસરથી પથ પૂરતી,

“ તિલકથી નમ્રબાલ સુઠાવતી. ”

પરંતુ એ લવ્ય ઉધા કંઈ સ્થાયી નથી. એના ઝટ લોપ થવાનો છે. છતાં એ લોપ પણ આત્માસનરહિત નથી.

“ દ્વિનમણિ મણિ શો અમને દહ.

“ અહહ ! ઉડી અચાનક તું ગઈ !

“ સુખદ એ ઉપહાર શિરે ધરી,

“ સફલ જીવનને કરશું સખિ ! ”

ઉધા ઉડી જાય છે ખરી, પરંતુ સૂર્યરૂપી રતનને મૂકીને એતું જવું કેવળ શોકજનક નથી.

“ ધ્રુવને ” એ કાવ્યમાં કવિએ ધ્રુવને ઉદ્દેશી મનોહર કલ્પના-
ઓની પરંપરા પ્રવર્તાવી છે. નીચેની કલ્પના કેવી સુંદર અને રસુજ છે !

“ કે વ્યોમાંગણુનો સુરક્ષક કરી સ્થાપ્યો તને ધ્રુવે !

“ જેથી વ્યોમચરો સહુ નિજ પથે મૂંગે મુખે સંચરે;

“ ને સ્વચ્છંદ બની, પરસ્પર લડી, ના નાશ પામે કદી,

“ એ કાળે બની ક્રોટવાળ નભનો તું સજ્જ ઉભો અહિં. ”

“ જ્વાલામુખી ” આ એક હૃદયદ્રાવક કાવ્ય છે. જ્વાલામુખીનો
અંતરાગ્નિ ફાટી નીકળતાં પશુપક્ષીઓ તો સ્થાનાંતર કરી શકશે, પરંતુ

“ રસભરી નવલી વનવેલિઓ,
 “ હર હિમંગવતી અલખેલીઓ;
 “ સકલ એ શરણાગત ક્યાં જશે ?
 “ કંપમ કરી નિજ પ્રાણ બચાવશે ? ”

* * * *

“ તરૂં વિષે વસતાં ખગશાવકો,
 “ અનવલંબન સુંદર અભરકો;
 “ પ્રકટ પાંખ નથી થઇ એમને,
 “ અરર ! એ જઇ ક્યાં શકશે હવે ? ”

“ આવળનાં ફૂલને ” એ કાવ્ય લખી કવિએ પોતાની સહૃદયતા ઉપરાંત સૂક્ષ્મ અવલોકનશક્તિ અને માતૃભૂમિભક્તિ સિદ્ધ કરી છે. કાઠિયાવાડના અરણ્યદેશમાં પ્રવાસ કરનાર કયા સહૃદય પ્રેક્ષકનું ધ્યાન વનદેવતાનાં કણીભરણરૂપ આવળનાં પુષ્પોએ ખેંચ્યું નથી ? એ વ્યતિકરને આપણા કવિએ

“ દૂર અતિશય દૂર સુધી પથરાઇ રહેલાં,
 “ હિંચી નીચી ડોક કરી કુતૂહલથી જોતાં;
 “ સોના ડેરી પીત પાથરી ચાદર જાણે,
 “ બાળ રવિનાં પિંડ સમાં ચમકો ચોપાસે. ”

ઇત્યાદિ કાવ્યની શોભાથી શણગાર્યો છે.

“ ગ્રામ્ય જીવન ” આ એક અતિ મંજુલ ગેય પદ છે. હિંદુનું મુખ્ય મનુષ્યવિત્ત ગામડાંમાં રહેલું છે. અને શ્રીયુત્તમોટાદકરે ગ્રામ્ય જીવનને એવા સુંદર લલિત શબ્દોથી વર્ણવ્યું છે, અને ઉચ્ચ ભાવનાઓથી અલંકૃત કર્યું છે કે લલિત્યના વિદ્યાર્થીઓ પોતાના નિબંધમાં ગ્રામજીવન તથા નગરજીવનનું તારતમ્ય દર્શાવતાં એની

પંક્તિઓના ઉતારા આપણે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. એમાંની અનેક ભાવનાઓમાંથી પાંચ જ ભાવના આપણે લઇશું.

“ અણુખોટયો જ્યાં અનિલ અહનિશ વન સુરભિભર વાય,
“ સમય સમય સંભાળીને કરતો મન મૂકી મલકાય. ”

* * * *

“ પુણ્ય પુરાતન આર્યજીવનનો અણુઆંધો ઇતિહાસ,
“ ચાડ આંદનીમાં ઉચરતી રમણી એકે રાસ. ”

* * * *

“ શાંત શર્વરીમાં મહુ પુરુષો ચર્ચે મળાને ચોક,
“ શાણુરૂપશબ્દોણાં રતો શા શબ્દ તણા બહુ થોક. ”

* * * *

“ જનભૂખ્યા જનનો જ્યાં પામે અતિથિ ઉરસતકાર,
“ અમરતણું જીવન અનુભવતાં, વીસરે નિજ પરિવાર. ”

* * * *

“ જગકાસાર વિષે પંકજ શાં અણુદૂખ્યાં એકાંત,
“ વિકસિત હૃદય રમે રસસિંઘ્યાં ડોલતાં દિનરાત. ”

પવિત્ર પવન, રમણીરાસ, ગ્રામચર્યા, અતિથિસતકાર, હૃદય-વિકાસ—એ ભાવનાપંચકનું શ્રીયુત ખોટાદકરે એવું આકર્ષક વર્ણન કર્યું છે કે તે વાંચી આપણે પણ તેમની સાથે ઉદ્ધાર કાઢવા પ્રેરાઈએ છીએ કે—

“ મોક્ષનું માનવદુર્લભ ધામ,

“ રહો એ અમર અમારું ગ્રામ. ”

“ ગ્રામ્ય જીવન ’ ની સુંદર શૈલીપર રચાયેલું ‘ગીત્તું’ કાવ્ય “આર્યસંસાર” નામનું છે. એમાં પણ મધઝગણી મધમાખની કદપના,

જન્મતની નૌતમ નિશાળની કષ્ટના, સ્વાર્થત્યાગ અને સંયમનું વર્ણન, સૂર્ય અને ગ્રહના આકર્ષણ સંબંધના સાદશ્યનું વર્ણન—સર્વ એવું સુભગ છે કે અવિલકત આર્યકુટુંબ વિષે આપણે પણ કવિ સાથે એવું વચન ઉચ્ચારવામાં સામેલ થઈએ છીએ કે:—

“ અગણિત સુભગ શિખંડ સજેલો જેમ શિખી સોહાય,

“ અગણિત અંશુ થકી નભ ભરતો દિનકર દિવ્ય જણાય.

“ અખંડિત એમ રહી ચિરકાળ,

‘ આર્યકુળ ખેલે રાસ રસાળ. ”

કાવ્યની રચના સંસ્કૃતશબ્દમય હોય, છતાં કેવી લલિત, સુંદર અને સુખોદ યની શકે તેનું ઉદાહરણ “ રાસ ” એ કાવ્ય છે.

“ તાલકૃતલાલિમાલસિતકરતલવતી ”

એ જગજ્જર સમાસ અર્થપરત્વે પારદર્શક હોત નહિ તો તે કદાપિ ગુર્જરગિરામાં ક્ષન્તવ્ય ગણાત નહિ. ઉપરાંત રાસરત યુવતીને દ્વરથી બાળક રૂપાના સ્વરના શ્રવણથી ઉપજેલો સંભમ, અપલ મતિ-થી ધર ભણી તેનું દોઢી જવું અને બાલકને ધવાડી પાછું તેનું રાસમાં સામેલ થવું એ સૂક્ષ્મ સુંદર ભાવોના મનોહર વાણીમાં કરેલ વર્ણનથી એ કાવ્ય વિશેષ હૃદયગમ્ય બન્યું છે.

આર્યજનનાં બંધનું વર્ણન કરવા જતાં આપણા કવિએ શૃંગાર-રસની વેદિપર તે સંસ્કારની પવિત્રતાનો હોગ કયો નથી એ એમની કવિતાનું ખાસ બૂધણ છે. “ મોહ, ” “ કરગ્રહણ, ” “ વરવધૂને, ” “ પત્રપ્રતીક્ષા, ” “ પત્રદર્શન ” એ પાંચ કાવ્યો એ સમુદાયમાં ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવાં છે.

“ દહ એ કરમાં કર શીઘ્ર દહ,

“ રમજે રસસંપુટ સ્વસ્થ થઈ;

“ મહિં સાચવજે શુચિ સ્નેહમણિ,

“ તુજ જીવનથી પણ શ્રેષ્ઠ ગણી. ”

રસસંપુટમાં સ્નેહમણિસંરક્ષણની કલ્પના કેવી લબ્ય છે !

“ અસુ અસુમાં, હૃદય હૃદયે, જીવનમાં જીવ જોડીને,

“ અકલ અદ્વૈતની સિદ્ધિ પ્રણયથી પામવા માટે. ”

પ્રાણૈસ્તે પ્રાણાન્સંદધામિ એ વિવાહ વિધિના મંત્રનું આ સુંદર શ્લોકાન્તર છે.

“ પધારે દિવ્ય પંખીડાં ! પરસ્પર ભેરવી પાંખો,

“ અતટ આકાશને અંકે ઉમંગે ઉડવા માટે. ”

આ લગ્નોદ્દેશ કેવો ઉદાત્ત છે, અને શબ્દરચના કેવી મનોહર છે !

“ પત્રપ્રતીક્ષા ” માં દયિતાના હૃદયની તાલાવેલી સાથે આશા-પાશની પ્રખલતાનું અને “ પત્રદર્શન ” માં મનોરમ સિદ્ધ થતાં હૃદયના જલકાષ્ઠ જતા આનંદનું તાદશ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. માન-સશાન્નનાં સૂક્ષ્મ તત્વોનું દર્શન એ કાવ્યમાં તે શાન્નના અભ્યાસકોને થશે.

“ જતો દૂરે દૂરે અહલ ! ફરી પાછો નવ વળ્યો,

“ બિચારી બાળાનો હૃદયશ્રમ સૌ નિષ્ફળ ગયો !

“ ઘડીમાં સંતાપો અહિતશતના કેં મચી રહ્યા,

“ રડાવી, સંતાપી, વ્યથિત કરને એ ફરી રહ્યા.

“ વિશ્વાસ ના હણુ આવે ! પત્રાભાવ ન સંભવે,

“ દૂતની પાછળે દોડી જવા એ ચિત્ત ઉછળે. ”

*

*

*

*

“ ગ્રહી પત્ર ઉખેડતી આંગળી એ,

“ સ્થિરતા ધરી ના શકતી ઘડીએ;

“ પણ આખર દૂર થયો પડ્યો !

જેવી શબ્દપ્રભુતા છે તેવી વૃત્તપ્રભુતા પણ છે. શત્રુંજયનું વર્ણન કરતાં એ પ્રૌઢ વિષયને અનુસરતું પ્રૌઢ સ્વધરાવૃત્ત એમણે પસંદ કર્યું છે. તો “ પત્રદર્શન ” કાવ્યમાં “ હરિણીસમ છલંગ ” ભરતીયુવતીનો ઉભરાઇ જતો આનંદ વર્ણવતાં તેવી જ છલંગ મારતું તોટકવૃત્ત એમણે સુંદી કાઢ્યું છે.

આ કલાધર પોતે એક સ્થળે કહે છે તેમ કવિ “ પ્રણયના મીઠડા મંત્રા ” લલકાર્યા કરે છે. પછી જનતા તેમની કદર કરે કિંવા ન કરે. તે પ્રમાણે આપણા આ કવિશ્રેષ્ઠ કમળીય કૂળના કરી કૃતકૃત્ય થયા છે. એ કૂળનની યોગ્ય પિછાન ગગદેવરહિત ઉદાર દષ્ટિથી કરવી એ સાહિત્યવિશ્વાસીઓનું કર્તવ્ય છે.

અંતમાં અખિલેશ્વર પ્રતિ એટલી જ અભ્યર્થના છે કે સતપ્રણયના ઉપાસક આપણા આ કવિવર આ અવનિમંડળ ઉપર ચિરાયુ રહી પોતાની પ્રસિદ્ધ કાવ્યત્રિપુટીથી વિરામ ન પામતાં “ તરંગિણી ” “ તટિની ” આદિ નવીન કૃતિઓમાં ગુર્જરગિરાને સમૃદ્ધ કરવા તથા પોતાના “ મિંજયેશા ઉરેથી જગત સિંજવવા ” સદા ઉદ્યત રહે!

ભાગનગર,
ચૈત્ર કૃષ્ણ અષ્ટમી
સં. ૧૯૭૭.

કૌશિકરામ વિઘ્નહરરામ મહેતા

નિર્ઝરિણી

વંદન

(શિખરિણી)

કંટાક્ષે જોતાં જે વિપ યદ્રી સુધાવર્ષણ કરે,
અને અગ્નિમાંએ શત શશી તાણું શીત્ય સરજે;
સ્મૃતિ જેની સહેજે દૃઢ નરકનાં બંધન હણે,
સ્મરૂં, વંદૂં, સેવું પ્રભુ પ્રકટ તે સ્તવ્વણદને.

ઉપા.

(દ્રુતવિલમ્બિત)

તિમિર કેં દહતા લજતું હતું,
નિધનદર્શનથી ડરતું હતું;
જગતની ચિર નિંદા નિવારતો,
અનિલ શીત ઘરોઘર ધૂમતો.

તમચમૂ સહ યુદ્ધ કરી કરી,
શ્રમિત સોમ વસ્ત્રો શિખિરે બધ;
વિરલ વીર સમા કંઈ તારલા,
અહિં તહિં રણરંગ નિહાળતા.

અજબ ઉજ્જવલ કો અવતારનાં,
શકુન મંગલ કેં પ્રકટી રહ્યાં;
મધુર ગાન વિહંગ ઉચારતાં,
સમય સન્મુખ લેઈ વધાવતાં.

કંઈ પ્રકાશ પડે નલ પૂર્વમાં,
કુતુકથી નિરખી રહી સૌ દિશા;
જળહળે રસપૂરિત રક્તિમા,
હસતી આવતી કો સુરકન્યકા.

વિજયના દેવજને ફરકાવતી,
કંઈક તારક ગેંદ ઉછાળતી;
ચરણ કેસરથી પથ પૂરતી,
તિલકથી નભભાલ સુહાવતી.

રસભરી સુરશૈશવની છવિ,
જગતને કુતુકાર્થ ખતાવતી;
વદન દ્વિસખીનાં વિકસાવતી,
ભરિત ફેંટ શુભાલ ઉડાવતી.

પણ કશા પળમાં પલટી ગઈ !
સ્મિતવતી શિશુતા વણસી ગઈ;
ઉર ઉઠાસ અચિંત્ય ખની જતાં,
વદન વ્યાપતી ઘોર ગભીરતા.

વિમલ કીડન સર્વ વહી ગયું !
તરૂણીનું પદ શું પળમાં મળ્યું ?
નવલ ગર્ભવતી ગૃહિણી સખી,
પ્રખલ પાંડુરતા ધરતી થઈ.

ક્ષણિક જીવનનું સુખ સર્વથા,
કૃતિ ન કાળ તણી થતી અન્યથા;
વિબુધવર્ગ તણી પણ એ કશા,
કથવી શી તહિં માનવની કથા !

અમર અર્જુને અવતારવા,
જગતને અભિવાંચિત આપવા;
શરણ મૃત્યુ તણું ઉરથી સહે,
અમલ માનસનો શુચિ પંથ એ !

દિનમણિ મણિ શો અમને કહ,
અહહ ! ઊડી અચાનક તું ગઈ !
સુખદ એ ઉપહાર શિરે ધરી,
સફલ જીવનને કરશું સખિ !

પણ મનોહર એ છવિ મીઠી,
નહિ જશે ઉરમાં રહી જે જડી;
સહજ સુંદર નિર્મલ હાસ્ય એ,
વીસરશે ઉર ના કદીએ ઉષે !

ધ્રુવને

(શાદ્દલવિક્રીડિત)

ચોંટી ઓમ તણા વિશાળ વપુને નહાના કરોથી રહ્યો,
શું ઉંડો લય કેં અધઃપતનનો એ અંતરે ઉદ્ભવ્યો ?
રે ! બહાલા ધ્રુવ બાહુડા ! ચરણથી શીખ્યો ન શું ચાલવા ?
છોડીને નિજ સ્થાન ના ઉર થકી અન્યત્ર ઇચ્છે જવા ?

આ જો ! તારક સૌ વિનોદ વરતા સ્વચ્છંદ કેવા સરે ?
ગાઢા ઓમવને વિહાર કરતા અન્યોન્ય મીઠું હસે;
એ જોતાં પણ શું તને ગમનની ઇચ્છા ન ક્યારે થતી ?
નિત્યે એક જ સ્થાનમાં નિવસતાં મુંઝાય શું ના મતિ ?

દેખી પૃથ્વી પ્રતાપ સૂર્યશશિનો એ સ્થાનને પામવા,
એ ઉંચા અધિકારનાં અવનવાં કેં કેં સુખો સેવવા,
શું બહાલા ! દૃઢ ચિત્તથી તપ તપે ઐશ્વર્યને ઇચ્છતો ?
સંભારી ફળ પૂર્વના મુતપત્તું સામ્રાજ્યલોભી થયો ?

કિંવા તારકસૈન્યનો નલ વિષે સેનાપતિ તું હશે !
દેખી નિશ્ચલતા અવશ્ય પ્રભુએ એ સ્થાન આપ્યું હશે !
તેથી આ ઉડુસૈન્યને અહિં તહિં તું ચક્રમાં ફેરવે,
ને ઉભો રહી યુદ્ધની સહુ કળા એ સર્વને શીખવે.

કે શું શિક્ષક ખાલ તારક તણો વિદ્યા ભણાવે કરી ?
 ઉભા અર્થક અર્થ વીંટી તુજને શિષ્યત્વ સાચું થકી;
 તે એ પાઠ લગાર ઉચ્ચ સ્વરથી તું ખાલુડા ! ખાલને,
 એ સ્વર્ગીય સરસ્વતી અમ ઉરે ઝડાલા ! જરા રેડને..

કે બ્યોમાંગણનો સુરક્ષક કરી સ્થાપ્યો તને ધમિરે !
 જેથી બ્યોમચરો સહુ નિજ પથે મુગે મુખે સંચરે,
 ને સ્વચ્છંદ બની, પરસ્પર લડી ના નાશ પામે કદી,
 એ કાળે બની કોટવાલ નભનો તું સજ્જ ઉભો અહિં !

આ તારા ભમતા રહી જગતની ના લેશ દેખે સ્થિતિ,
 તે દેખી ખરી તું શક્યો નિજ પદે ઝડાલા ! ચિરંવાસથો;
 એથી હા ! અમ સર્ગની અધમતા આવી તને અંતરે,
 તેના કાંઈ ઉપાયની ઉર થકી શું શોધ ઉભો કરે ?

કે મૃત્યુબંધનમંત્રસાધન થકી તું મૃત્યુ ભૂતી ગયો,
 ને એ મંત્ર શુણાવવા જગતને ઉભો ઉમંગે રહ્યો ?
 કિંતુ મૌહમંત્રવમાં વિલસતી વૃત્તિ અમારી સખે !
 તેમાં એ શુચિ મંત્ર મૃત્યુ હરતો ના સ્થાન પામી શકે !

કિં વા દેવભૂમિ તણા પથિકના સત્કારને કારણે,
 તું ઉભો બની દ્વારપાલ સુરના સંસ્થાનને ખારણે;
 તે દેવી જન દિવ્ય એ પદ તણા ભોગી થવાના હશે,
 તે તારા કંઈ કાળમાં મુખભર્યા સામીખ્યને સેવશે..

કે વિશ્વસ્થિત પૂર્વભુકત પદવી શું રાજ્યની સાંભરી ?
 કૂદીને અમ પાસ આવી પડવા હા ! વૃત્તિ તારી થઈ ?
 તેા એ પામર વાસના હૃદયથી તું સર્વદા છોડજે,
 પામી ઉન્નતિ, પાતની વિષમ ના વૃત્તિ કદી વાંચજે !

હંડા કલેશ અને અનેક ભયમાં આ વિશ્વ ડુબી રહ્યું,
 ને ભુંડાં કંઈ કર્મખંધન વડે ખંધાઈ બેસી રહ્યું;
 તેની સંગતિ ઊજળી અચલતા આ સદ્ય સંહારશે,
 ને નીચી સરણિ નિરંતર તને નીચત્વમાં નાખશે.

પતંગ

(હરિણી)

ગગનપથમાં ઉંચે ઉંચે વિહાર કરું ભલે,
નગ, નગર ને વૃક્ષો કેરા શિરે વિચરું ભલે;
સતતગતિના સિંધુ માંહે સહર્ષ તરું ભલે,
હૃદયતલમાં ઉંચા ભાવો અનેક ભરું ભલે.

પણ પળપળે રોકી રાખે ગ્રહી ઉર દોર આ,
ગમન કરવા સ્વેચ્છાથી એ ન દે તનને જરા;
અમરપથનાં ઉડીનોને અરે અટકાવતો !
ઉર નવ ચહે તોએ નિત્યે નઠોર નચાવતો.

કુદરત તણી મોંઘી લીલા ધરી અવલોકતાં;
સુરહૃદયની શાંતિ કેરું કંઈ સુખ સાધતાં;
મૃદુ લહરિઓ વાયુ કેરી સુશીતલ સેવતાં,
કંઈક કવનો એ આનંદે ઉરે ચડી આવતાં.

સ્થિર હૃદયમાં હા ! ગોચિતો પડી અટકે નહે,
પરવશપણું હૈયા કેરું ક્ષણેક્ષણ સૂચવે;
રમરણુ જગના સંતાપોનું દઈ દઈ માનસે,
અધમ પથમાં ખેંચી લેવા મહા બળથી મથે.

મલિન જગની છાયા છોડી જવા નહિ દૂર દે,
સુરસદનને ઝાંખી જોવા ઘડીભર દે ન એ;
પળ વહી જતાં નીચે નીચે જવું પડશે અરે !
વિષમ ભય એ વારે વારે વસી મન મુંઝવે.

જન જગતનાં રાચી રે'તાં ભલે મુજ નર્તન,
સ્વર હૃદયનો કણે ધારી ભલે હરખે હસે;
થરથર થતું કંપે હૈયું, નહિ નહિ નાચ એ,
વિવશ ઉરના એ આકંદો, ન ગર્જન એ દીસે.

પરકર દઈ જીવાદોરી પછી હસવું કશું ?
પરવશ થઈ સ્વેચ્છાચારી યની ધસવું કશું ?
પ્રતિપદ વિષે ભીતિ ભુંડી રહે ઉર પાતની,
મધુર કવનો એ હૈયામાં શકે કયમ ઉદ્ભવી ?

અમરપથની આ ઓગિંતી જશે હમણાં મળ,
હૃદયરસ આ જોતાં જોતાં જશે ઢળી ધૂળમાં;
અધમ કર એ આકર્ષાને ઘડી પછી પાડશે,
નિહુર હૃદયો લૂંટી મારું મહા સુખ, મહાલશે.

કંઈક કરતાં તૂટે તૂટે હવે દૃઢ દોર આ !
હૃદય સહસા છૂટે છૂટે કુસંગતિથી અહા !
પરશરણ આ છૂટયે છોને જગત્સુખ ના મળે !
તન ભટકતાં સિંધુ કેરા ભલે હૃદયે ભળે !

ભડભડ થતા અગ્નિ માંહે ભલે જઈ એ બળે,
ગિરિકુહરની ઉંડી ઉંડી શિલા પર છો પડે,
મૃદુલ ઉરમાં ચીરા ઉંડા ભલે પળમાં પડે,
જીવન સઘળું ને એ રીતે સમાપ્ત ભલે બને.

પણ અધમ આ વૃત્તિ કેરો વિનાશ અહા ! થશે,
પરકર વસી નાચી રે'વું અવશ્ય મટી જશે;
ફક્ત કરવું બોલે પેસી નહિ પછીથી પડે,
જનમણી ભવના બંદી રૂપે નહિ કરવું રહે.

શત્રુંબય

(સ્વધરા)

લિંબયેલા ઉરેથી જગત લિંબવતો સ્નેહભીના કવિ શો,
લાનુના આગમાર્થે વન, ગિરિ, નગરો છાંટવા ચિત્ત રહાતો:
મુક્તાના સ્વસ્તિકોથી તૃણ, કુસુમ, તરૂં, પત્રને પૂજનાર,
આછેરા અભ્ર જેવો દશ દિશ ધસતો એકલો આ તુષાર.

તે મધ્યે આ હિમાદ્રિવિરહવિપદના શોકથી સ્તબ્ધ જેવો,
ઉંચી દૃષ્ટિ કરીને જનકપથ ભણી ધ્યાનથી બેઠો રેતો;
દેવો ને માનવોના મધુ મિલન તણા સ્થાન સંકેત જેવો,
દૈવી વેમાનિકોના વિરતિભવન શો સિદ્ધ શૈલેશ બિલો.

દેખીને શબ્દ સ્વાદુ, સલિલ-ખડુલતા, વૃક્ષની વાડીઓને,
ઉતાર્યો સ્વર્ગમાંથી નિજ ગજપતિને વાસવે બ્યોમ વાટે;
તે તો સંતૃપ્તિ એવી અચલ બની રહ્યો નંદનાનંદ છોડી,
હારીને ઈંદ્ર પાછો અમરપુર વિષે હા ! ગયો આશ મૂકી !

તોએ વિસારતાં એ ક્ષણ નવ વીસરે આંગણે ઉછરેલો,
પાળેલો પૂર્ણ પ્રેમે, પતિ સમરપથે વાહરૂપે વસેલો;
તેથી પૃથ્ઠે પનોતું નગર નિરમીને દિવ્ય દેવાલયોનું,
દેવોના વૃંદ સંગે સુર-શયીપતિએ શું અહિં સ્થાન કીધું ?

ઝોઢેલી ગુલ્મ લીલી, પદસરણિ તણી મધ્ય રાત્રે કિનારી,
 ને આરૂ ચોતરાઓ પથિક વિરતિના શ્વેત ગુચ્છા સુહાગી;
 ડોલતો મસ્ત વાયુ શ્રમ સહજ હરી સ્પર્શથી શૈલ્ય આપે,
 ને ઇંદ્રોદ્યાન કેરી કુસુમસુરભિથી દોષ દૂરે હઠાવે.

સૃષ્ટિનો સંગ છોડી ભયરહિત તૃણો નાચતાં નવ્ય હર્ષે,
 તેને ભેટી ભુલથી અનિલ ઉલટતો તીવ્રવેગી તરંગે;
 ને આ લીલી લતાઓ તરૂંશરણુ ગ્રહી હિંચતી શી હિંડોળે !
 દેખી આનંદ એનો પ્રણયરસભર્યાં સસ્ત શાં વૃક્ષ ડોલે !

આઘાતો કેં જનોના, વનપશુગણના શાંત ચિત્તે સહીને,
 હુલાયેલાં, હરેલાં, પરવશ સરખાં પૃથ્વીના પાદપોને;
 સ્વર્ગીયાનંદ સારૂ નિકટ નિવસવા સઘ યોદ્ધાવવાને,
 આ વૃક્ષો બહાલસોયાં દશ દિશ ફરતી ડાળીઓને હલાવે.

શીઘ્રું આ કુંડ કેરું સલિલ સ્થિર બની શાંત એકાંત સેવે,
 તેને ધીમે રહીને રવિકર રસિલા આપી ઉખા જગાવે;
 ને પેલો વાયુ વેગે વ્યજન વિરચતો ઉષ્ણતાને ઉડાવે,
 એ સ્પર્ધા જોઈ મીઠી હસી હસી હળવે વારિ નાચે વિનોદે.

ઉંચે ઉંચે અહો ! આ શુચિતર શિખરો લોક બેને વિલોકે,
 ધુળવીને ધ્વજાઓ, કનક કલશની ધાન્તિથી ચિત્ત ચોરે,
 ને ઘેરો દુર્ગ ઉંચો અડગ સુલટ શો શૈલ્ય સંતાપ રહેતો,
 રક્ષાર્થે રમ્યતાની અનિમિષ નયને, એક પાદે ઉભેલો.

આ પ્રાસાદો અનેરા કર દઈ કરમાં રાસ રંગે રચીને,
 ઉભા દેવાંગનાનાં રસિક હૃદયનાં ઝીલવા ગાન હર્ષે;
 ચિત્રોતું ને કલાતું, વિવિધ હૃદયના ભાવ ને વૃત્તિઓતું,
 સૌંદર્યોતું રસોતું ઉચિત ખચિત આ સંગ્રહસ્થાન સાચું.

ગંધર્વોએ અમૂલાં, કંઈ કંઈ કુસુમો શાંતિ આપે સુવાસે,
 ઘંટાના ઘોર ઘેરા ગગન ગજવતા સ્પર્ધતા સામ સામે;
 તોએ એકાંતતું ને કવિહૃદય તણી વીચિત્રો વાધવાતું,
 ભકિતની ભવ્યતાતું, અચલ વિરતિતું સ્થાન શોભે સદાતું.

શેત્રુંજી આ સમીપે રવિકરધવલા નીક ન્હાની સમાણી,
 દેખીને વીર કેરો વિભવ વિબુધ શો, શી થતી હર્ષદેલી !
 ભાવે હૈયું ભરાતાં ગમન વીસરતી શાંત ઉભી જણાય,
 બહાલાંની વૃત્તિઓમાં નિયમ જગતના સર્વથા ના સમાય !

આગેથી એ આવતી એ નિરખી ભગિનીને યોગ્ય આતિથ્ય માટે,
 ઉભો આર્દ્રાન દેતો પરવશ પ્રણયે મૂકવત શૈલ આને,
 ભાઈની ભૂતિઓમાં નહિ ભગિની તણો ભાગ વિશ્વે વિચાર્યો,
 એ મર્યાદા સ્વીકારી વિશદ હૃદયની ખેન ફેરે રહે જો !

ને બંધુ-ખેન કેડે મિલન મુદ્દભયું મૌનવન્તું નિહાળી,
 આ પેલો ફર ઉભો જલનિધિ જડ શો ઉચ આશ્ચર્ય પામી:
 સંકેદ્યા શું તરંગો, ઘનરવ સરખી ગર્જના છેક છોડી ?
 બહાલીની વાટ જોતાં શયિત બની ગયો શ્વેત શી સોડય તાણી !

નહાનાં શાં ગામડાંઓ સઘન તરૂં તણા ઝુંડ માંહે છુપાઈ,
આશ્ચર્યોના નિધિને, દઢ તપ તપતા યોગીને નેત્ર મીચી;
ખીંચેલાં બાળ જેવાં ઘડી ઘડી નિરખી, સર્વ ચેષ્ટા સમાવી,
આ ઉભાં આસપાસે ક્ષિતિજ ઉર પરે શાંત વૃત્તિ સ્વીકારી.

શાંતિના ધામ જેવો, સતત શરણુ ને હર્શને શાંતિ દેતો,
ઉંચા યોગીશ્વરોએ અભિમત વરવા એ થકી યોગ્ય માન્યો;
ભૂલાયે વિશ્વ વેગે, અમરહૃદયનો ઉચ્ચ આનંદ આવે;
ને મોંઘી મુકિત કેરા પુનિત ચરણને સ્પર્શતાં હૃષ્ વાધે.

જવાલામુખી

(દ્રુતવિલંબિત)

અનલના લહકા ઉરમાં બળે,
પ્રબલ તાપ થકી તનડું તપે;
મલિન ધૂસ્ર નિરંતર ધૂંધવે,
અરર ! માનસને મસ મૂંઝવે.

અવનવા લહુકા ઉર ઉઠતા.
પળપળે બળમાં વધતા જતા;
હૃદય માંહિ શમાવી શકાય ના,
પથ વિના કદી ખડાર કઢાય ના.

સહન એ પરિતાપ ઘણો કર્યો,
ઠઠિન નિત્ય બની હૃદયે ધર્યો;
નયન, દંત અને મુખબધથી,
ગળી ગયો ધમસાણુ ધરી ધૃતિ.

હૃદયરોદન ના જરીએ કયું,
નયનથી જલ ના કદી નીસર્યું;
ન પ્રતિકારવિચાર કશો કર્યો,
સહનનો જ વિચાર સદા રહ્યો.

કંઈ અચાનક જવાદ જલી પડે,
હૃદયદેશ સમગ્ર ફરી વળે,
ઘડીક શાંત બની બળ સંઘરે,
દ્વિગુણ કેપ થકી ફરી ઉદ્ભવે..

સહન હાય ! ન થાય હવે જરી,
સહનશક્તિ બધી સળગી ગઈ;
ક્ષણ જતાં સહસા ઉર ફાટશે,
મુખ સહસ્ર થકી જગ રેલશે.

ચર ચંતર આમ ચીરાય છે,
તન તાણું પણ ભાન ભુલાય છે;
નહિ વિવેક હવે ઉરમાં વસે,
સ્મરણ વિશ્વ તાણું સઘળું ખસે.

આયિ ! ઉરે રમતાં, કંઈ ફૂલતાં,
રસભર્યાં પશુઓ ! તૃણ સેવતાં;
કલરવે ઉરને અનુરંજતાં,
આયિ ! વિહંગ ! સદા રસ સીંચતાં.

અતિથિઓ મુજ દીન નિકેતનાં,
શરણુથી મુખ સંતત સેવતાં;
હઠી જાને ! કંઈ દૂર વહી જાને !
સમય જોઈ ઉરે સમજી જાને !

અનલ અંતરનો અહિં ઉઠશે,
જરૂર એ તમને પણ ખાળશે;
અવર નિર્ભય સ્થાન વિષે વસો,
જ્વલિત આ સ્થળને પણમાં ત્યજો !

વિહંગ ને પશુઓ વહી હા ! જશે,
મધુર જીવન એમ ખચાવશે;
પણ અરે ! પ્રિય ડોમળ પાદપો,
હૃદયસંગ જડયાં મુજ ખાળકો;

રસભરી નવલી વનવેલિઓ,
ઉર ઉમંગવતી ગદગેલિઓ-
સકળ એ શરણાગત ક્યાં જશે ?
કયમ કરી નિજ પ્રાણ ખચાવશે ?

મુજ વ્યથા ઉર એ નથી નાણતાં,
વિપલચુર્ન ન લવિધ્ય વિલોકતાં;
વિમલ માનસથી હજુએ હસે,
અજબ નર્તન ભાવભર્યા કરે-

શરણ અન્ય નથી કદી એમને
હૃદયનો નહિ સંગ ત્યજી શકે;
સમય એક જ એ સમજી રહ્યાં,
કુટિલ કાળ તણી ન શુભી કયા-

૧૩ વિધે વસતાં ખગશાવડો,
અનવલંબન સુન્દર અર્ધકો;
પ્રકટ પાંખ નથી થઇ એમને,
અરર ! એ જઇ ક્યાં શકશે હવે !

જનનીનો પથ નિત્ય વિલોકતાં,
નહિ શીખ્યાં ચરતાં, મુખ બોલતાં;
નહિ ખચાવ જડે ઉર એહનો,
હૃદય રંઠ રડે અતિશે અહો !

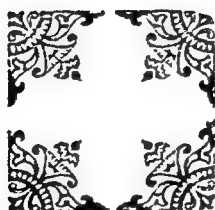
સલિલ નિર્ઝર આ ઉરથી સરે,
નવ કુતૂહલથી રસિલું રમે;
વિમલતા વહી એ ઉરની જશે,
સહજમાં તન શુષ્ક બની જશે.

સકળ સંકટ એ સમજી શકું,
પણ ઉપાય ન કાંઈ કરી શકું;
અયિ ! તરૂં, તૃણ ને ખગખાળકો !
અધમ હું તમ કાળ હવે બન્યો !

અમિત એ અપરાધ ક્ષમા કરે !
અવદશા મુજ અંતરમાં ધરે !
શરણુ દુષ્ટ તણાં દ્રુણ ભોગવો !
હૃદય ઉપર રાખ બની રહો !

પણ હવે રહ્યું ઉરથી કશું ?
 અફલ જલ્પન અંતરનું બધું;
 ઉછળ અંતર ! જા સળગી હવે !
 ઇતરથા ન નિરાંત તને મળે.

અનલ ! આતુર ઊઠ ઉતાવળો !
 પ્રબળ તાપ હવે પ્રકટી પડો !
 થઈ કૃતાર્થ વધો જગ રેલવા,
 અધમ જીવન શૂન્ય બનાવવા !

વૈફલ્ય,

(શિખરિણી)

મુધારવાડ, શીળું, વિમલ હૃદયે વારિ વહતી,
પિપાસુ પંથીનાં સતત ઉર સંતૃપ્ત કરતી;
કિનારે ઉભેલાં કંઈક તરૂને પોષણ દઇ,
જતી જો ! ઉત્સાહે પ્રિયપથ લણી રમ્ય તટિની !

મુલાગી ત્રિધુના ઉર મહિં અલેદે વિરમવા,
અને એ બહાલાને પરિણયપથે પ્રાપ્ત કરવા;
અકારા અગ્નિ શો વિરહ બહુ કાળે બુઝવવા,
પળે પ્રીતિ કેરે પુનિત પથ, સૌભાગ્ય સજવા.

ભરેલા ભીતિથી સઘન વનનો ના ભય ધરે,
અને વાંકી ચુંકી સરણિ પણ સહેજે અનુસરે;
અહો ! પીધું જેણે શુચિ પ્રણયપીયૂષ જરીએ,
નહિ એને ક્યારે ભય ઉર વિષે લેશ ઉપજે.

અને જે સંધાયું હૃદય દૃઢ ઉંચા અભિમતે,
નહિ એને વિશ્વો વિષમ પણ રોકી રજ શકે;
મુહાતાં કેં સ્વપ્નો રસભર તરંગે વિરચતી,
અભાણ્યા આનંદે પળવિપળ સિતકાર કરતી.

ગ્રહી લેતી કૈં કૈં ફલ કુસુમ સંગી તરૂં તણાં,
વિયોગી બહાલાને પ્રથમમિલને લેટ ધરવા;
ઘણું ચાલી, થાકી પણ દયિતનો દેશ ન દીસે,
કરે ઉંચા કણ્ઠો પણ ન પ્રિય એ ગર્જન શુભે.

નિરાશા ને આશા પ્રકટિત થતી ને વહી જતી,
છતાં સંલક્ષીને રમણ હૃદયે, પાય ધરતી;
પરંતુ પર્યંતે પ્રિયસદન તો હા ! નવ મળ્યું,
અને આડું આવી કઠિનતર ઉભું રણ રહ્યું !

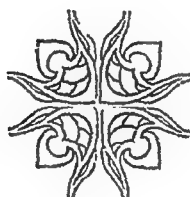
તપેલી રેતીના પવન પ્રઝળા હુર્ગ રથતો,
ઉઠાડીને અંગે મલિન કરવા તત્પર થતો;
લડૂ કે પક્ષીનું ક્ષિતિજ લગીએ નામ ન મળે,
કંઈ ફરે ફરે મૃગસલિલ ઉંડું ઉપહસે.

શ્મશાને સેવેલું ભયભરિત શૂન્યત્વ સઘળે,
દિલાસો દેવાને પથિક પણ કેા પંથ ન પળે;
અભાગી આચિંતું હૃદય રણમાંહે જઈ પડ્યું,
દઝાતું, સૂકાતું અદ્દળ પળમાં જીવન ગયું !

હજારો પ્રાણીને સુખદ થઈ પીયૂષ પડતું !
અલેખે એ રીતે અધમશરણે હા ! જલ જતું,
હશે શું આ અથે° શુચિ સલિલનો સંચય કર્યો ?
હશે શું આ અથે° વિકટ પથ કેરો શ્રમ રહ્યો ?

હશે શું આ અર્થે પ્રિય જનકનું મંદિર ત્યજ્યું ?
 હશે શું આ અર્થે પ્રણયવશ ઉંચું ઉર ક્યું ?
 ખરે ! ભાવિ કેડું હૃદય સમજ ના જગ શકે,
 પ્રયાસો પ્રાણીને અક્ષણ જઈને કાયર કરે.

તથાપિ લીધેલો સરલ ઉર ના પંથ પલટે,
 પ્રભુનું આપેલું પદ હૃદય રાચી અનુભવે;
 હજી જો ! એ મીઠું વિમલ જલ વેગે વહી રહી,
 સમર્પીને શાંતિ રણુહૃદય માંહે દઈ રહી !

એક વેદ્યને

(શિખરિણી)

રસીલાં 'પત્રોથી નિજ શરીર સંગોપન કરી,
વધે ધીમે ધીમે પ્રણય પગલે પાદ્ય લાણી;
પરંતુ આલંબી અધમ ઉરવંતા યુવરને,
અહો ! વેલિ થેલી ! ઉચિત ન મળ્યો કંથ તુજને !

તથાપિ કાં તારા હૃદય મહિં વૈષમ્ય ન વસે ?
ઉમંગે આલિંગી પ્રણયવશ મીઠું સ્મિત કરે !
વપુ ને પત્રોમાં, મૃદુ મુકુલમાં ને કુસુમમાં,
દીસે ઉંડા ઉંડા કઠિનતર કેં કંટક વસ્યા.

હસે કે હિંચે તું, પવનવશ વા પાર્શ્વ પક્ષે,
વધુ વાગે ઉંડા હૃદયપર કાંટા પળપળે;
ઉરેથી આનંદી કુસુમકલિઓ કેં પ્રકટતી,
અરે ! એ વિંધાતી તુરત કપરા કંટક થકી !

અને ક્યારે તારા મધુર કુસુમો કેં ખરી પડે,
જતાં નીચે નીચે પણ શરણ એતું ગ્રહી રહે;
દશા દેખી આવી સખિ ! હૃદય મારું રહી પડે,
પરંતુ ના તારું કંઈ હૃદય કલેશે કળકળે.

અહો ! પ્રીતિ કેરો ઉદ્ધિ ઉછળે જે ઉર વિષે,
કશી એ વૃત્તિને અસર જગના કંટક કરે !
અને એ પ્રેમીનો અજબ પથ જુદો જગતથી,
વિવેકી વ્યક્તિને ગમન કરવા ત્યાં બળ નથી.

હૃન્નરો હાથોથી દૃઢતર સમાલિંગન દઇ,
છવાતી છાયા શી શિર ઉપર વર્ષાતપ સહી;
ફળોથી, પત્રોથી, સુમનસુરભિથી, સ્વરસથી,
રહી સિંચી સ્નેહે પ્રિયહૃદય રંગે રીઝવતી.

વિવેકી વાયુ આ ગુણ-રસ-કબોડું તમતણું,
નિહાળીને પામે સદય હૃદયે સંકટ કશું;
મથે તેથી તારો દ્યોત થકી વિશ્લેષ કરવા,
હઠાવે, ડાલાવે, કંઈ શીખ શુણાવે શ્રવણમાં.

પરંતુ ચોંટયું તે પ્રણયી ઉર પાછું નવ ખસે,
ભલે સૃષ્ટિ કેરા અવિરત ઉપાલંભ ઉલટે;
છુપાવે શું પત્રે પતિહૃદયનાં શૂલ સઘળાં !
દીપે ને દીપાવે કુળ સહજ કેવું પતિરતા ?

સુખી રે'જે ! સ્નેહી હૃદય વહતી રમ્ય લતિકે !
રડું ના, આપું ના કટુતર ઉપાલંભ કદીએ;
પરંતું પૂછું કંઈ કૃતહૃદે અશ્ન તુજને,
કૃપાથી કહ્યાણી ! ઉચિત કંઈ દે ઉત્તર મને !

પળે છે આ પંથે અમ સદનની આર્ય અખળા,
 દીસે એની વૃત્તિ રસભરિત ને નિર્મળ સદા;
 નિહાળી શું તારૂં હૃદય, શુચિ એ શિક્ષણ લઇ,
 બની તારા જેવી પુનિત હૃદયે ભાવ ભરતી ?

વિલોકી વા એનાં હૃદય કંઇ તેં શિક્ષણ ગ્રહ્યું ?
 પતિની ભક્તિનું સહજ સમજ શાસ્ત્ર સઘળું ?
 હૃતો એનો, તારો અગર ગુરૂ શું એક ઉજળો ?
 પ્રબોધ્યાં પ્રીતિથી જરૂર હરવા કલેશ જગનો ?

આવળનાં ફૂલને

(રેલા)

સૌરભથી સંસિક્ત ભલે નહિ હૃદય તમારાં,
છેં આવે નહિ પાસ મધુવ્રત મધુ હરનારાં;
કરી મનોહર માળ ભલે જન કંઠ ન ધારે;
નિજ ઉપવનની માંચ ભલે માળી ન સ્વીકારે.

પણ આવળનાં ફૂલ ! તમે મુજ અંતર ગમતાં,
આ, નિર્જન વનમાંય સદાયે રહેજો રમતાં.
ઉઘ્ર તપે આદિત્ય, પાંચ સિંજે પ્રસ્વેદે,
બળતાં લોચનમાંય શીતતા કેઈ ન સિંચે.

ત્યાં સુંદર સમુદાય તમારો ઉર આકર્ષે,
શેા વધતો વિસ્તાર હિંચતો અવિરત હર્ષે !
ફૂર અતિશય ફૂર સુધી પથરાઈ રહેલાં,
ઉંચી નીચી ડોક કરી કુતૂહલથી જોતાં.

સોના કેરી પીત પાથરી ચાદર જાણે,
બાળવિનાનાં પિંડ સમાં ચમકો ચોપાસે;
આવી અચાનક અનિલ લેટતો ભાવ ભરેલો,
લેઈ જવા નિજ સંગ કરી કેં ચત્ન રહેલો..

કોલતી કાળી સંગ તમે ચોંટી શાં રહેતાં !
કંઠ હલાવી કાંઈ નકાર અનિલને કહેતાં;
સ્વાર્થપથે પળનાર ભલે તમને જગ ભૂલે,
પણ વીસરે ન વસંત, ખીલવી તમને ખીલે.

કુદરત કેરાં બાળ ! તમે એને બહુ બહાલા,
ઉચ્ચ દૃઢ આરોગ્ય સદા હૃદયે રાખેલાં,
માળીના અતિ ફૂર નખરનો ઘાત ન ભેતાં,
નહિ ક્યારે નિજ દેહ અકાળ મરણથી ખોતાં.

ક્યાં એ કૂલ ગુલાબ, મોગરો, માલતી મોંઘાં,
જન્મ તાણી સંગાથ મૃત્યુ કેરું મુખ ભેતાં;
ક્યાં કંચન શાં અંગ સહિષ્ણુ શાંત તમારાં !
રહેતાં પણ સંતાપ સતત હૈયે હસનારાં.

સગુણ હૃદયને બંધ જગતના પરવશ કરતા,
નિર્ગુણને નહિ લેશ નહોર બની એ નડતા;
એ સાચો સિદ્ધાંત શીખ્યો હું તમને ભેતાં,
નિર્ગુણ પ્રદ્ધ સમાન તમે જગથી કેં બૂઠાં !

ગિરિકંદર, ગિરિશૃંગ વિષે પણ વાસ વસો છો,
ભેદ જગતના રંગ હૃદય દિનરાત હસો છો;
સાદું જીવન સાદું ભવ્ય આનંદ ભરેલું,
માયાતીત મનોરા મિષ્ટ તમને જ મળેલું.

હિંચો બહાલાં બાળ ! અનિલલહરિ ઉપબવો !
 મુજ અંતરને એમ નવલ કૈં નાચ કરાવો !
 નિર્મળ કાવ્યતરંગ વધે પ્રતિપળ ઉભરાતા,
 ભૂલે ક્ષણ સંસાર તણી મુંઝવતી માયા.

ગ્રામ્ય જીવન

(લાવણી)

(ધન્ય હો ધન્ય જ પુણ્ય પ્રદેશ—એ રાહ.)

રમ્ય એ જીવન ગ્રામ્ય રસાળ, સત્વસોહંતું વિમળ વિશાળ;
સ્વર્ગ તણી સેવે જ્યાં શુચિતા, બહુવિધ માનવબાળ,
સત્વસોહંતું વિમળ વિશાળ. રમ્ય એ૦ (ટેક)

ગૃહો નાજુકની વાંકી હાર,
સ્વચ્છ શેરી ને ન્હાનાં દ્વાર;
બાળ રવિનો કરતાં સત્કાર,
સ્વચ્છ આંગણનો વધુ વિસ્તાર.

અણખોટયો જ્યાં અનિલ અહર્નિશ, વન સુરલિલર વાય;
સમય સમય સંમાર્જન કરતો, મન મૂકી મલકાય;

અર્પતો અમર તણું આરોગ્ય,
શૈત્યનો સેવી શુચિ સંયોગ.

રમ્ય૦

ઘરોઘર ગાય તણાં લઘુ ગોષ્ઠ,
વત્સનો મંદ મધુરો શોર;
રસેલાં ગોમયથી ઘર થોક,
દીપે તુલસીતર કેરા થોક.

અર્ભક સમ હસતાં આંગણમાં ફૂલભર્યાં લઘુ ઝાડ,
વિધ વિધ વેલ્ય થકી છવરાતી વૃક્ષલતાની વાડ;

શીત છાયામાં બાળકવૃંદ,
કીડતાં, દેતાં અતિ આનંદ. રમ્ય૦

સ્વચ્છ પાધર ને સરિતા તીર,
નિર્ભળાં બળબળ વહેતાં નીર;
ડોકતાં કુતુકભર્યાં તૃણબાળ,
ધ્યાનમાં મસ્ત બગોની હાર.

નિર્ભય થઈ જલપાન કરે જ્યાં, હરિણુ તણો સમુદાય,
ટહુકે મોર કળા ધરી ફૂંદે, પિક પંચમ સુર ગાય;

ગોંદરે ગોકીડન સોહાય,
વાંસળી ગોપ મનોહર વાય. રમ્ય૦

ઉષાનો ચોક ચડે ચળકાટ,
સૂચવે કુકુટ નવલ પ્રભાત;
હધિમંથનના ઘરઘર ઘોષ,
અજબ યુવતીને હૈયે હોંશ.

મંથનનો કર દંડ ગ્રહીને શિશુ માગે નવનીત,
હસતી જનની ફૂર હઠાવે, પ્રકટે અંતર પ્રીત;

વૃદ્ધ માળાપ હસંતી-તીર,
શેકતાં બાળક શીત શરીર.

રમ્ય૦

સાંજરે ગોધન આવે ઘેર,
ચહે ગો-રજ ભક્ષી ચોમેર,
ધૂલિધૂસર ઓપે આકાશ,
ઉઠે યજ્ઞગોકુળનો આભાસ.

પુણ્ય પુરાતન આર્યજીવનનો અણુબાંધે ધૃતિહાસ,
આર્ય આંહનીમાં ઉચરંતી રમણી ખેલે રાસ;

પ્રણયના ગાતી કૈંક પ્રસંગ,
સુંદરી સર્વ મળીને સંગ.

રમ્ય૦

વીરના વિક્રમ કેરી વાત,
સનાતન સત્ય તણા સિદ્ધાન્ત;
આગલા અનુભવ કેરી યાદ,
પૂર્વનો વિમળ નિવૃત્તિવાદ.

શાંત શર્વરીમાં સહુ પુરૂષો, ચર્ચે મળીને થોક;
શાશ્વત્પથ ંહોણાં રત્નો શા શબ્દ તણા બહુ થોક;

પામતા પળપળ પુણ્ય પ્રકાશ,
અનુભવે વાણીવિપિનવિલાસ !

રમ્ય૦

એક કુળ કેરાં બાળ સમાન,
લેઈતું સહજ ભૂલીને લાન;
અદારે વર્ણ કરે વ્યવહાર,
રનેહનો સેવે સાક્ષાત્કાર.

જનભૂખ્યા જનનો જ્યાં પામે અતિથિ ઉરસત્કાર,
અમરતાનું જીવન અનુભવતાં, વીસરે નિજ પરિવાર;

પ્રભુ સમ પતિ ગૃહમાં પૂજાય,
કેંક માનસના કાટ ઘસાય. રમ્ય૦

વિચિત્ર વિધિ વિધિ હુષ્ટ વિકાર,
ભરેલો ભયથી છળનો લાર,
સ્વાર્થનો ઝેરી ઉષ્ણ સમીર,
નહિ પામે અવકાશ લગીર.

જગકાસાર વિષે પંકજ શાં અણુભૂખ્યાં એકાંત,
વિકસિત હૃદય રમે રસસિન્ધ્યાં ડોલતાં દિનરાત;

મોક્ષનું માનવહૃલ્લ ધામ,
રહો એ અમર અમાઈ આમ. રમ્ય૦

રાસ

(શંકરાભરણ)

આજ અલખેલડી વિમલ રસવેલડી,
 સકળ સાહેલડી રાસ ખેલે;
 ગગન ગર્જવતી, પ્રણય પ્રકટાવતી,
 પ્રમદ વર્ષાવતી વિશ્વ રેલે. આજઠ (ટેક)

અજબ અવરોહ આરોહ સંભ્રમભરી,
 કેમવિવશ ધરણિતલ ચરણ ધરતી;
 તાલકૃત લાલિમા-લસિત કરતલવતી,
 કકુભઉર ભવ્ય આહ્વાહ ભરતી. આજઠ

ગાનરસલીન ભવભાન ભૂલી જતી,
 સહજ ભૂલાવતી શ્રવણસંગે,
 નવલ રસનિર્ઝરે જગત ન્હવરાવતી,
 સ્નાતિ શ્રમશૌકરથી આપ અંગે. આજઠ

પુણ્ય પ્રણયે ભર્યાં અવનવાં કવન કૈં,
 અંતરે અમિત બલથી ઉછળતાં;
 કૈંક કંઠે, કંઈ હૃદયમાં રહી જતાં,
 ભાગ્યભર વદન વસી ભવન ભરતાં. આજઠ

મધુર 'મહિયર' તણાં, મિષ્ટ 'માઘી' તણાં,
 રસિક 'વાલ્યન' તણાં સ્મરણ છૂટે;
 અંગ રામાંચ ને કંઠેન્ધન કરે,
 નયનમાં નીર પણ એક પૂરે. આજ૦

મંદ ગતિ મલપતો, સ્વર સુભગ ઝીલતો,
 અનિલ ઘરઘર જતો ગાન ગાતો;
 પ્રણય-પીયૂષથી પિંડ પરિપોષતો,
 પ્રતિ હૃદય પુણ્ય રસ સહજ પાતો. આજ૦

મલિન શેવાલના સહજ અપસરણથી,
 સ્વચ્છ સોહંત સરસી સમાણું;
 ચલિતકરણ, દેવમીનતરલિત થતું,
 મધુર મંડળ મન્યું લાવલીનું. આજ૦

દૂરતર બાલરોદન-શ્રવણ સંભ્રમા,
 સકળ સહિયર તણા સંગ છોડી:
 ભવ્ય વાત્સલ્યભરી અજળ ઉદ્ધયનથી,
 અપલગતિ ઘર જતી. કોઈ દોડી. આજ૦

હૃદયપીયૂષ રસ પાનથી પોષતી,
 શયિત સુતવદન પર દષ્ટિ દેતી,
 આવી ઉતાવળી, શીઘ્ર સખીમાં મળી,
 સ્વર તુરત મધ્યથી ઝીલી લેતી. આજ૦

પુરૂષપદરવ તણી સ્વદ્ય શંકા થતાં,
સ્વરહૃદય અંગ સંકેત કરતી;
એક પળમાંય સ્વર સકળ પલટાવતી,
ગુંજતી નવલ ઉર ભાવ ભરતી. આજ૦

શ્રમભરી સુંદરી, કર થકી કર ગ્રહી,
ખેસતી કૈંક વિશ્રામ લેતી;
કૈંક અતુલિત નવલ ગીતગુંજન વડે,
અજળ અન્યોન્ય રસદાન દેતી. આજ૦

સ્મરણુ વિસ્મરણુ હિંદોલપર હિંચતી,
કેાટિ અવધાનસંવ્યથ થાતી;
વિશ્વવિષયાનમૃતહૃદય સંભવની,
આર્થકુલદેવીઓ ગીત ગાતી. આજ૦

ગોવાલણી

(કૃતવિલખિત)

ધવલ નિર્મલ સ્વાત્મ સમોવડા,
અધિક આંતર સ્નેહ થકી ભર્યા;
પય તણી શુચિ હેલ શિરે ધરી,
વિચરતી વનવાટ વટાવતી.

નવલ ગોપવધૂ રસ રેલતી,
વનવિહંગ પશુ સહ ખેલતી;
કંઈક કેકિલફૂજન સાંભળી,
કુંડું કુંડું કરી પંથ ગળવતી.

વિહંગગાન તણા સ્વર ઝીલતી,
અનુકૃતિ કરતી હસતી જતી;
વનલતા, તરૂંપંક્તિ વિલોકતી,
કંઈ નવાં કુસુમો કર ચુંટતી..

વિમલ બાલ્ય વિદ્યાય થતું હેતું,
રસભયુ નવયૌવન ડોકતું;
મધુર એ વ્યવસાય વિષે વચ્ચું,
જગવિકાર ન માનસ ઝીલતું-

ઘડી ગલીર બની અટકી જતી,
સ્વજનસંગથી દૂર પડી જતી;
પણ ત્વરાથી પુનઃ પદ ધારતી,
સહચરી તણી સંગતિ સેવતી.

પુર તણી અતિ પ્રોઠ હવેલીઓ,
ગગન ચુંબતી ઉચ્ચ અગાસીઓ;
તરૂંઘટા પર ઉન્નત મસ્તકે,
કંઈ સમાદર અર્પતી પાંથને.

પણ ન આદર એ ઉર ઝીલતું,
વિહંગ એ નહિ ત્યાં ક્ષણ બેસતું;
નગર જેમ સમીપ થતું જતું,
હૃદય ભાર કશે ભજતું જતું.

કલકલાટ કશે શ્રવણે પડે,
હૃદયમાં ધળકાર નવો વધે;
નિકટ પિંજરને અવલોકતી,
શુકવધૂ સરખી ઉર કંપતી.

વનવિલાસવતી હરિણી સમી,
પુર વિષે સખીસંગ પ્રવેશતી;
કંઈક દૃશ્ય નવાં નજરે પડે,
હૃદય એ ક્ષણ એક ન સંધરે.

ગોવાલણી

(કૃતવિલખિત)

ધવલ નિર્મલ સ્વાત્મ સમોવડા,
અધિક આંતર સ્નેહ થકી ભર્યા;
પય તણી શુચિ હેલ શિરે ધરી,
વિચરતી વનવાટ વટાવતી.

નવલ ગોપવધૂ રસ રેલતી,
વનવિહંગ પશુ સહ ખેલતી;
કંઈક કૈકિલકૂજન સાંભળી,
કુહું કુહું કરી પંથ ગળવતી.

વિહંગગાન તણા સ્વર ઝીલતી,
અનુકૃતિ કરતી હસતી જતી;
વનલતા, તરૂંપંક્તિ વિક્ષોકતી,
કંઈ નવાં કુસુમો કર ચુંટતી.

વિમલ બાહ્ય વિદાય થતું હતું,
રસભયું નવયૌવન ઓકતું;
મધુર એ વ્યવસાય વિષે વસ્યું,
જગવિકાર ન માનસ ઝીલતું-

ઘડી ગલીર બની અટકી જતી,
સ્વજનસંગથી દૂર પડી જતી;
પણુ ત્વરાથી પુનઃ પદ ધારતી,
સહચરી તણી સંગતિ સેવતી.

પુર તણી અતિ પ્રોઢ હવેલીઓ,
ગગન ચુંબતી ઉચ્ચ અગાસીઓ;
તરૂંઘટા પર ઉન્નત મસ્તકે,
કંઈ સમાદર અર્પતી પાંથને.

પણુ ન આદર એ ઉર ઝીલતું,
વિહંગ એ નહિ ત્યાં ક્ષણુ બેસતું;
નગર જેમ સમીપ થતું જતું,
હૃદય ભાર કશેા ભજતું જતું.

કલકલાટ કશેા શ્રવણે પડે,
હૃદયમાં ધળકાર નવો વધે;
નિકટ પિંજરને અવલોકતી,
શુકવધૂ સરખી ઉર કંપતી.

વનવિલાસવતી હરિણી સમી,
પુર વિષે સખીસંગ પ્રવેશતી;
કંઈક દશ્ય નવાં નજરે પડે,
હૃદય એ ક્ષણુ એક ન સંધરે.

અમલ અંતરના પટ ઉપરે,
નવ કુતૂહલ કૈંક પડી રહે;
વિવિધ ચિત્ર જગચ્છલનાં વસે,
પણ અચિંત્ય વિલાય પળાંતરે.

મૃદુલ માનસ માનસના સમું,
લહરિલોલિત જીવનથી લયું,
અવનવાં પ્રતિગિંજ ભલે ધરે,
પણ નહિ સ્થિર કોઇ થઇ શકે.

શરીર વ્યાપૃતિને વશ સંચરે,
હૃદય કેવલ ગોષ્ઠ વિષે રમે;
સુરભિદોહન, મંથન સાંભરે.
વિવિધ વાંસળીના સ્વર ઉછળે.

ન કંઇ નિર્લજ્જતા, ન અપત્રપા,
સુખરતા નહિ, છેક ન મૂકતા;
ન વધુ અંચલતા, નહિ શૂન્યતા,
ન કંઇ નિષ્કુરતા, નહિ દીનતા.

વિકૃતિશૂન્ય અપંકિલ ઉરથી,
જનમનોખિધ પરે તરતી જતી;
ગગનપંથ જરા નમતા રવિ,
ધરભણી વળતી વધુ વેગથી.

ચરણ ચંચળતા નવલી ધરે.
હૃદય કૈં હલકું પડીને હસે;
શિરથી ઝાઢણી સઘ સરી પડે,
વહી જતું ફરી ગાલ્ય ઉરે વસે.

ધવલ પંથ પરે ધણ દેખતાં,
સહજ ગાન તણા સ્વર છૂટતાં;
ગ મ ન, આ ગ મ ભા વ વિ લે દ થી,
વિવિધ રંગ ઉરે ઉપજાવતી.

નિકટમાં નિજ નેશ વિલોકતાં,
શ્રવણ વત્સ તણા સ્વર આવતાં;
દઢ છલંગ જતી ગૃહમાં ધસી,
વિરતિ મોક્ષ સમી મન સેવતી.

કૃષિક

(વસંતતિલકા)

ચાલી ઘણું રણુ સમા નલના પ્રવાસે,
ઝૂકી ગયો તરણિ વ્યાકુલ મધ્ય માર્ગે;
એ જોઈ વિશ્વ સહસા પરિતાપ પામે,
સંતપ્ત સ્વામી ખનતાં સુખ શાં પ્રબને !

ના કોઈ સંગ શ્રમશીકર લૂછવાને,
આરોગ્ય અંગ અડકી કંઈ પૂછવાને;
એવો જ કર્મરત આ કૃષિકાર કેવો,
ખેડી રહ્યો સતત ક્ષેત્ર નિહાવ રહેતો !

નીચે મુખે હળ ધુરંધર ખેંચી જતા,
નહાતા ઘડી શ્રમજલે, ઘડીમાં સુકાતા;
જોતા અધીર પળમાં પુરની દિશાને,
સંયોગ મોક્ષસુખનો કંઈ સાધવાને.

આશ્વાસનાં વચન કેંક શુણ્ણવી એને,
ને સ્પર્શથી ચપલતા નવલી દઈને;
સંચારતો ગત ઉમંગ ફરી જગાવી,
દેખી રહ્યો ગૃહિણીના પથને તથાપિ.

પેસી ગયાં વિહંગ સૌ નિજ નીડ માંહે,
શંકા કરી દવ તણી ગભરાટ પામે;
ઢાળી સ્વપત્ર તરૂંઓ તનુને છુપાવે,
ભીતિભર્યાં અગતિકે દઢ મૌન સેવે.

આઘે અચિંત્ય સહકાર તણી ઘટામાં,
ઉંડું કરે કંઈક ફૂજન ડોકિલા હા !
દેવા પ્રતપ્ત જગને દિલથી દિલાસો,
ને ધૈર્યધારણુ તણે ઉપદેશ ઉંચો.

દેખાય હા ! ક્ષિતિજમાં શિર ભાત લેને,
ઉતાવળી ગૃહિણી આવતી દૂર દૂરે;
શીળી સુનિંબતરૂની ઘટ છાંય નીચે,
આવી વિરામ વરતી ભરી છેક શ્વાસે.

છૂટયા સહિષ્ણુ વૃષ ને કૃષિકાર છૂટયો,
દોડી જતા તરૂંતળે સહુ સત્વરે જો !
જાડી પછેડી ધરતી પર પાથરીને,
એવે સુધાભરિત ભોજન સ્વસ્થ ચિત્તે.

આસ્વાદ અમૃત વિષે નહિ જોડ આવે,
ભૂપાલના ભવનમાં નહિ જે જણાયે;
તે સ્વાદથી પળપળે ઉર તૃપ્ત થાય,
ના ન્યૂનતા ઉચરવા અવકાશ કાંય.

પૂછે નવીન ખખરો પુરની ઉમંગે,
પૂછે અનામય શિશુગણ કેરું સંગે;
કેં આંટિઓ ગૃહ તણી ઘડીમાં ઉકેલે,
મીઠું હસી રસ પરસ્પર દિવ્ય રેલે.

સેવે વિરામ ઘડી જે ધરણી સમારી,
આવે અચિંત્ય સુરકુર્લલ નિંદ મીઠી;
ઝાકાય લાગુ હસતો દલરંધ્રમાંથી,
ને સ્પર્શતો સુહૃદ શો કરને અડાડી.

મારા તપે ઉર તપે મનુષાળ કેરાં,
શાંતિ હવે ઝટ ઝહો ઉર તે બિચારાં;
ફુર્લાવશ્ય જન શા વિલસે ઉદ્ધાર !
નીચે નમે વિચરતો રવિ એ વિચાર.

ઘેરી છતાં ઘડી પછી જતી નિંદ નાસી,
છોડી સમાધિ જયમ જાગૃત થાય જોગી;
ઉત્સાહ કેં નવલ અંતરમાં ધરીને,
કર્તવ્યમાં મચી રહે ત્રિપુટી ફરીને.

આયાસ ને વિરતિની ઘટમાળ માંહે,
હા ! પ્રાણી કષ્ટમય જીવન નિત્ય કાપે;
માયા વિચિત્ર સહુ વીતક વીસરાવે,
ના અન્યથા પથ તણો કદી પાર આવે.

કેં વેલિઓ મધુભર્યા કુસુમો સમર્પે;
 ને વન્ય વૃક્ષ ફલ પકવ અનેક વેરે;
 વીણી અમૃત્ય ઉપહાર સ્વભાળ માટે,
 માતા વળે ગૃહ લાણી સ્મરી સંતતિને.

આવે ધસ્યું સુરભિનું ધણ સીમમાંથી;
 સંતોષના સ્વર થકી નભને ગળવી;
 ગોપાલબાલ વનવૈભવ કૈંક લેતા,
 ને દ્રઢતા વિવિધ વાંસળી જાય વાતા.

બહાલાં તણા મિલનનું સુખ સાધવાને,
 છે શ્રાંત તોય પથિકો ઝટ પંથ કાપે;
 છાયા પ્રલાંબ તરૂની જગ હાંકી દેતી,
 આટોપવા જગતને નિજ કાર્ય કે'તી.

આશાભરી નજર ક્ષેત્ર પરે દબને,
 સંકેતશબ્દ મુખથી કંઈ ઉચ્ચરીને,
 હાંકે ત્વરાથી હંપને નિજ ગામવાટે,
 ખેંચ્યા રહે ન વૃષભો ઉર હૃષ વાધ્યે.

વિશ્રાંતિ સઘ વરવા જગને ઠહેતો,
 રૂબે સમુદ્રહૃદયે રવિ રંગ રાતો;
 નહાનાં મળે ઝરણ ચોગમથી તળાવે,
 પ્રાણી ધસ્યાં પુર વિષે સહુ એમ આવે.

ગાઢા તુષાર સમ ગોરજ ગામ ઢાંકે,
 તે કોઈ તારક ચડી નલમાં વિલોકે.
 શા વિસ્તરે કર સુધા ઝરતા સુધાંશુ !
 દર્શાવવા પથ, હઠાવી તમિસ્ર કાળું.

ઘંટાનિનાદ સુરમંદિરમાં સુહાવે,
 શાંતિ તણી જનનીને વિધિએ વધાવે;
 ભાગોળમાં જનકની ચિર વાટ જોતાં,
 આવી ઉમંગભર આતુર . બાળ ઉભાં.

દૂરેથી જોઈ ધસતાં કંઈ . હર્ષદેહાં,
 આલિંગતાં વિરહવ્યથ બની રહેલાં;
 વૃત્તાંત વાસર તણે કહી સર્વ સાથે,
 શાં સ્પર્ધતાં હૃદયમાં રસ રેડવાને !

એને સુમંદ હસી ઉત્તર સ્નિગ્ધ દેતો,
 ને કોઈને પડી જતાં ઝટ ઝીલી લેતો;
 પામ્યા પ્રશાંતિ વૃષભો વસી ગોખટ માંહે,
 આનંદ નૂતન છવાઈ રહ્યો નિકેતે.

-રાખી સમગ્ર પ્રણયી પરિવાર સંગે,
 સગ્ધિ તણું સુખ અલૌકિક સદા સેવે;
 કેં કેં વિનોદ શ્રમ અંતરનો હઠાવે,
 ને રૂનેહસિંચન નવા બળને જમાવે.

નિદ્રા નવેલિ શ્રમ શેષ રહ્યો નિવારે,
ના કૈં વિચારવશ વ્યાકુલતા લગારે;
ચોકી કરે ગૃહ તણી રજનીશ બાગી,
ને તારલા પ્રહરિઓ વિચરે શિરેથી.

ગાહું તમિસ ઉદરે ભરી સર્વ વસ્તુ,
સંરક્ષવા સદનમાં બની વ્યાપ્ત રે'તું;
ઠેલાહલો પણ વિષે સહુ શાંત થાય,
આ એકલો અનિલ સંચરતો જણાય..

કન્યાવ્રત

(હરિગીત)

નિદ્રા તણા ઉત્સંગથી સહસા ઝળકતી જાગતી,
પ્રકટ્યું પ્રભાત ? ઉગ્યો રવિ ? એ પ્રશ્ન પળપળ પૂછતી;
અગણિત મનોરથ માંહિ રજની દીર્ઘ કળે કાપતી,
પ્રાતઃસમય સાહેલીઓના ઘર ભણી દોડી જતી.

સખીઓ સહુ સંભ્રમભરી નદીતીર પર નહાવા જતી,
વ્રતનિયમનો શાસ્ત્રાર્થ કરતી, સમજતી, સમજાવતી;
નિજ હૃદય શાં નિર્મલ સલિલમાં કૈંક રસથી કીડતી,
તીરે રહેલાં બાળ બાંધવ નિરખતી નયને જતી.

ઉત્સાહ શો અંતર વિષે ! શી અપલતા કૃતિમાત્રમાં !
શી ભાવની ભરતી ! અજળ વિશ્વાસ શો વ્રતમાં અહા !
કે કૈં અધુરાં ગીત ગાતી ઘર ભણી પદ ધારતી !
ઘડી દોડતી, ઘડી મંદ ગતિથી શેરીઓ શોભાવતી.

કો ભૂલ કરતી ગીતમાં શરમાઈ તે સહસા જતી,
સખીવૃંદમાં પેસી, વદન હસતી જતી સંતાડતી;
ઉરભાવના અંકુર સમાં પળપળ ચવાંકુર વાધતા,
ને પ્રાણથી પણ પ્રિય અધિક પીયૂષપોષણ પામતા.

લઈ સંગમાં સહુ પુણ્ય પૂજન ગોચરું કરવા જતી,
ભૂલી જગત, ભૂલી સ્વજન, કે અજળ ઉરથી અર્ચતી;
ને નમ્ર ભાવે નમન કરતી અમલ અંચળ પાથરી,
તે સમયના શુચિ ભાવને કવિ કે શકે નહિ વર્ણવી.

નહિ સ્વાર્થનો લવસ્પર્શ, નિજ હિતઅહિતભેદ ન અંતરે,
નહિ વાસના કંઈ વિશ્વની, વર કાંઈ ના વરવા ચહે;
અવધૂત કે યોગી યતિ કે સુલગ સંત મહંતનું,
ના કે સમય દેખાય એવું હૃદય નિર્મમ નિર્મળું.

નિષ્કામ ભક્તિ શાસ્ત્ર માંહે વિવિધ વિષુદ્ધે વર્ણવી,
સર્વાંશસિદ્ધિ સર્વથા દૃષ્ટાન્તમાં દેખી નહિ;
દૃષ્ટાન્ત આ પ્રત્યક્ષ જોતાં હૃદય સહૃદયનું દ્રવે,
સૂકો ભલે સંસાર એની ઠંદર ના કદીએ કરે !

કે ભૂલતી વ્રતનિયમમાં તો સહુ હસી ધમકાવતી,
રહતી જઈ નિજ માતને કે'તી બિચારી ખડાવરી;
એ દોષની પૂરી ક્ષમા જનની સુખેથી પામતી,
નહિ ત્યાં સુધી ઉડી જતા અંતર વિષે શાંતિ થતી.

સંધ્યાસમય પુરખડાર કૈં કૈં વિમલ ખેલન ખેલતી,
ને વિશ્વવચન તણી સુલગ શુષ્કેષ્ટિ કૈં કરતી જતી;
ગૃહરાજ્યમંદિરના પ્રથમ સોપાન પર પગ ધારવા,
સંભ્રમ ભરી શી સ્પર્ધતી શિક્ષણ પરસ્પર સાધવા !

એ વિશ્વના વિષથી રહિત નિષ્કામ મતને સેવતી,
 આદર્શ બનીને આર્ય અબળા રસ અનુષમ રેડતી;
 ને કલેશમય ગાર્હસ્થ્યને સુરસઢન શીઘ્ર બનાવતી,
 અતિ શુષ્ક નરઉરમાંય નંદનવન સહજ નિપજાવતી.

લગ્નોદ્યતા

(વસંતતિલકા—અનુષ્ટુપ)

ગાહસ્થ્યમંદિર તાણી કરતી સમીક્ષા,
ને દ્વાર એ ઉઘડવા ધરતી પ્રતીક્ષા;
સોપાનપંકિત ચડવા પહોંને ઉપાડી,
ઉભી રહી વિવિધ ભાવભરી કુમારી.

કુતૂહલભરી દૃષ્ટિ દિશાઓ દેખતી હતી,
પ્રવાસે માર્ગ કાપેલો વારંવાર વિલોકતી.

પીઠીભર્યો કનક શો શુચિ દેહ શોભે,
ને કેા નવીન સુરિલ ઉરને રીઝાવે.
ઘેરાય આંખ કંઈ ભાર અપૂર્વ લાગે,
મીઠાં મનોહર નવાં કંઈ સ્વાન સાધે.

અનેરાં અંતરે દર્શ્યો આવીને ઉડતાં જતાં,
કેં કેં કેલિ તાણી વાઘે દિવ્ય પુણ્યપરંપરા.

જોતી અનેકવિધ ભૂષણ ભાવિ અંગે,
સાડી ભરી વિવિધ મોહક રમ્ય રંગે;
સૌભાગ્યકંકણ તણેા રણકાર વાગે,
ને ભવ્ય નૂપુર તણા અણકાર જાગે.

ઉડીને આવતો આવે નવો સંસાર દેખતી,
રમ્યતા જોઈને એની ઝીલવા તલસી રહી.

આદર્શતો હૃદયને રહી એક પાસે,
ને રોકતું સદન તાતનું આવી સામે;
મધ્યે વસી હૃદયદોલનથી મુંઝાતી,
પ્રસ્વેદથી પળપળે અતિ આર્દ્ર થાતી.

ખેડમાં મુખ્યતા આપી એકને ચ શકે નહિ,
સ્વીકાર ત્યાગનો મીઠો ના ઉકેલ જડે કંઈ.

કેં વ્યંગથી હસતી આવતી બ્રાતૃજાયા,
દર્શાવતી સહજ સુંદર વિશ્વછાયા;
તો રમ્ય રીસ કરતી, હઠતી, ખીન્નતી,
ના સાંભળ્યું કરી છલંગથી દૂર જાતી.

નવેલી સ્નિગ્ધ દ્રષ્ટિથી આલિઓ અવલોકતી,
નવાં સંબોધનો શોધી કેં હસીને હસાવતી.

ના સાંભળે હૃદય સ્વસ્થ બની લગારે,
ના શાંતિથી સમુદયે ઘડી એક ખેસે;
કેં કેં કુતૂહલભરી હરિણી સમાણી,
ધૂમી રહે ઘર વિષે બહુ ખડાવરી શી.

ઘડીમાં કોધથી રાતી, ઘડી આનંદ-ઉજળી,
ઘડીમાં સખીને લેતી સ્નેહની ચુંટિઓ ખણી.

સાહિત્ય કીડન તણું ઘડીમાં નિહાળે,
તેના વિયોગ તણી ભાવિ વ્યથા વિચારે;
લેતી બહાર ઘડીમાં જઈ ખારીએથી,
લાંબી વિદેશ તણી વાટ રહે વિલોકી.

અનેરો કોઈ આનંદ અનાયાસ ઉરે થતો,
ન શોધેલો, ન સાધેલો, સ્વયંભૂ સમ શોભતો.

હર્ષોક્તિ માંચ સ્વર રોહનના રહેલા,
શૃંગાર ને કંઠુ મિત્ર બની મળેલા;
લેટી પડે ઘડીક વિસ્મિત ભાંડુઓને,
છેલ્લી વિદાય તણી શું ઉર લેટ આપે ?

ફરથી લેઈ માતાને નીચાં નેત્ર કરી જતી,
મેળવી દૃષ્ટિમાં દૃષ્ટિ ના વદી શકતી જરી.

ઉત્સાહ અંતર ભરી જનની જણાતી,
ભાવિ વિયોગ થકી તોય ઉઠાસ થાતી;
મૂંગાં મળી હૃદય બે ઘડી થાય બુઢાં,
આંસુ જતાં નયનનાં બળથી રખાતાં.

“ હવે આ ગેહ ના તારૂં ” એમ વિશ્વ ભલે કહે,
પરંતુ જીવથી બહાણું ચિત્ત કેમ ત્યજી શકે ?

હાનિ જરાય ઘરમાંય થતાં હુલાતી,
સંરક્ષવા સહજ તત્પર નિત્ય થાતી;
“ મારૂં ન એ ” હૃદય ના શકતું વિચારી,
એ શુષ્કતા નથી સુતાહૃદયે સ્વીકારી.

કર્તવ્યબુદ્ધિથી સર્વે ક્રિયા લગ્ન તણી સહે,
પ્રત્યેક કાર્યને ધર્મપ્રાપ્ય એ ગણતી ઉરે.

હા ! ધર્મતંતુ સમુદાય વડે વણેલું,
નિષ્કામ આર્ય અમળા તણું ચિત્ત ચારૂં;
ના કેં વિકાર, પ્રતિકાર વિચાર વારૂં,
ઉંચા અલેહ મહિં કેવળ રાચનારૂં.

વિદાય વાંચીતું ઉભું આ કૌમાર્ય કરે ગ્રહી,
પરંતુ સ્નેહસંબંધ આલિંગી રોકતી રહી.

વાળાં અનેકવિધ આંગણુ માંહિ વાગે,
ને ગીત ગાય રમણી મળી રમ્ય રાગે;
એ સાંભળી હૃદય ઉર્દ્યને ચડેલું,
ને બહાવરૂં કુતુકથી અકળાઈ રે'તું.

સખીએ સજ્જ કીધેલી, સ્નેહસંબ્રમવ્યાકુલા,
ધરંતી પાય ધીમેથી કુમારી લગ્નતત્પરા.

મોડ

(કબ્બાલી)

સદનસામ્રાજ્યને પાટે રસીલા નાથની સાથે,
અલેદે બેઝવા માટે ધરી લે મોડ આ માથે.

ત્યજી કન્યાત્વ, ગૃહિણીનો નવો અધિકાર લેવાનો,
પ્રભુ પ્રેમે પઠાવેલો ધરી લે મોડ આ માથે.

અનુજા આજથી દેતો સુભગ શૃંગાર સજવાને,
વિભૂષણ સર્વનો સ્વામી ધરી લે મોડ આ માથે.

અમર ને આખતજન કેરી અમૂલી આશીષોથી એ,
ભરેલા પાત્ર શો શાણી ! ધરી લે મોડ આ માથે.

અખર સંસારના તાપો રહી સંતુષ્ટ રહેવાને,
વિશાળા છત્ર શો શીજો ધરી લે મોડ આ માથે.

નવલ ગાર્હસ્થ્યનો ભારી ઉપાડી ભાર લેવાને,
ધંધાણી રૂપ આરંભે ધરી લે મોડ આ માથે.

સુરક્ષા પામી સર્વાંગે, કરી પ્રસ્થાન કૌમાર્યે,
ધરેલી ભેટ શો ભાવે ગ્રહી લે મોડ આ માથે.

સુધાથી સિંચતો, લેતો અધિક ઓવારણાં નિત્યે,
પ્રણયના હસ્ત શો મીઠો ધરી લે મોડ આ માથે.

પનોતી પ્રેમવદ્દીના લરેલા મિષ્ટ મકરંદે,
અજળ આદિ કુસુમ જેવો ધરી લે મોડ આ માથે.

અહી કન્યાપ્રતે સિદ્ધિ, ગુરૂ ગીર્વાણની સાંખે,
વિજયની વૈજયન્તી શો ધરી લે મોડ આ માથે.

(૫૫)

કરપ્રહણ

(તોટક)

કર એ રસ ભાવ અનેક ભર્યો,
મન-સંમતિ મેળવી ખડાર પડ્યો;
ત્યજ પાલવ મીઠડી માત તણો,
તુજ સન્મુખ સંપ્રતિ શોભી રહ્યો.

કર એ કરમાં ગ્રહી રાખ સખે !
દેઠ અંતરમાં ધરી રાખ સખે !
ભવપંથ તણું અવલંબન એ,
ગૃહસ્થવનનું શુચિ મંડન એ.

વસમી ભવવાટ વિષે વધતાં,
કંઈ ઠોકર ખાઈ ઢળી પડતાં;
કર રાખી શકે ગ્રહી એ કરથી,
રજ દૂર કરે વપુવસ થકી.

કંઈ કંટક કંકર માર્ગ વિષે,
વસી પુણ્ય પ્રવાસ અશક્ય કરે;
કર એ સહુ યતન થકી હણશે,
વળી પુણ્ય સુવાસિત પાથરશે.

અતિ લીધણુ એ લવકાનનમાં,
 પથ ભૂલી કુપંથ પરે પળતાં;
 પથ સત્ય સદૈવ બતાવી તને,
 શ્રમ વ્યર્થ જતો અટકાવી શકે.

કુસુમે ભરી કેં રસવેદ્ય તણાં,
 કર ચુંટી લઇ મધુરાં ફૂલડાં;
 તુજ હસ્ત સમર્પિત એ કરશે,
 રચી માલ સુકંઠ વિષે ધરશે.

શ્રમથી કદી અંતર ખિન્ન થતાં,
 દગ આંસુ અચાનક આવી જતાં;
 કર એ નયનોદક લૂછી શકે,
 નવ ચેતનનું ઉર દાન કરે.

સુરસેવિત સત્પ્રણયામૃતથી,
 સમયોચિત કેં રસસિંચનથી;
 દઇ પોષણુ જીવનપાઠપને,
 નવપદ્મવયુક્ત સદૈવ કરે.

તુજ ભાવિ તણું વળી ચિત્ર ખડું,
 લવપાટિ પરે નવ રંગ ભર્યું;
 કર એજ ચથાર્થ લખી શકશે,
 કંઈ ભાગ્ય તણી ઘટના ઘડશે.

તુજ હિન્નતિના અવરોધક કેં,
જગમાં વસતા અતિ ઘાતક કેં;
રિપુના દગને કર એ હુણુશે,
સમરાંગણમાં જય એ કરશે.

કરમાં કર મેળવી મિત્ર થકે,
કદી હાસ તણે અધિકાર ન એ;
સમજ પ્રિય ! એજ રહસ્ય ઉરે,
દયિતાપદનિર્ણય તું કરજે !

કદ એ કરમાં કર શીઘ્ર દઇ,
રચને રસસંપુટ સ્વસ્થ થઇ;
મહિં સાચવને શુચિ સ્નેહમણિ,
તુજ જીવનથી પણ શ્રેષ્ઠ ગણી.

કરથી કર એ કદી દૂર થશે,
પછી દિવ્ય મણિ તુજ ગૂમ થશે;
સહુ જીવનતેજ સમાઇ જશે,
અતિ ઘોર તમિસ્ર છવાઇ જશે.

દિનનાથ તણા કર શો કર એ,
દઇ ચેતન જીવનનાડય હરે;
રજનીપતિના કર શો કર એ,
રસપોષણ કાજ સુધા વરસે.

વરવધૂને

(કવ્વાલી)

પધારો પ્રેમને પગલે નવલ જાયાપતી ંહાલાં !
સુખદ સંસારવાડીમાં ખુશીથી ખેલવા માટે.

મધુર મકરંદભર મોંઘાં, સદા સુરભિ થકી. સિંચ્યાં,
પ્રકુલિત કૈંક પુષ્પોને વિનોદે વીણવા માટે.

અધુરાં એક ખીજમાં રહેલાં તત્ત્વને પૂરી,
વયુની વ્યર્થતા ટાળી, સફળતા સાધવા માટે. ✓

અસુ અસુમાં, હૃદય હૃદયે, જીવનમાં જીવ જોડીને,
અકળ અદ્વૈતની સિદ્ધિ પ્રણયથી પામવા માટે.

પધારો દિવ્ય પંખીડાં ! પરસ્પર ભેરવી પાંખો,
અતટ આકાશને અંકે ઉમંગે ઊડવા માટે.

પિતા, માતા, સ્વજન, જાંધુ, મધુરી માતૃભૂમિનું,
વિબુધ ને વિશ્વવાસીનું, કરજ ચુકાવવા માટે. ✓

અનેરી આશથી જોતાં શુદ્ધજન આ પ્રણયધેલાં,
નયન ને માનસો એનાં સુધાથી સિંચવા માટે.

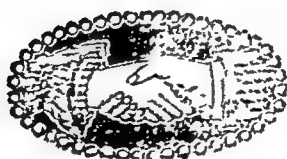
ધરીને સ્નેહની નૌકા, હલેસાં હર્ષનાં દેતાં,
ગહન ભવસિંધુને તીરે પ્રયાસે ખેંચવા માટે.

દ્વિગુણ દષ્ટિ વડે દેખી, દ્વિગુણ શક્તિ ઉરે ધારી,
ગૃહીને પુણ્યતમ પંથે ચરણથી ચાલવા માટે.

ઉભયને અંતરે બહેતા સુધાના સ્રોતને ઝીલી,
તરલ એના તરંગોથી જગતને રેલવા માટે.

સુધાથી ઝેરને છૂતી, પ્રણયથી વૈરને વાળી,
અમરની ઉચ્ચ અવનીને અહિં અવતારવા માટે.

સદનસામ્રાજ્ય શોભાવો રસીલાં રાજ ને રાણી !
પ્રતાપી પૂર્વજો કેરાં હૃદયને રંગવા માટે.

મિલન.

(વસંતતિલકા)

કેં કેં મનોરથ હતા મનમાં વસેલા,
ને પ્રભ કેં કુશલના ઉર ઉફલવેલા;
આટૂંકતઓ કંઈ ચિત્ત પર ચડેલી,
સૂણ રહી હૃદયને કંઈ રમેડકેલિ.

કેં કેં સુભાષિત પરોક્ષ વિષે શુણાવી,
રે'તો સદૈવ તુજ અતર હું રીઝાવી;
ને તું મનોહર સુકંઠથી ગીત ગાતી,
નેયશ્ચમાં રહી અમીરસ પૂર્ણ પાતી.

શોધી રહ્યાં મિલનનો ઉભયે પ્રસંગ,
વાધી રહ્યો ઉર વિષે અતિશે ઉમંગ;
અંતે યથાસમય એ ઘડી પાસ આવી,
લગ્નોત્સવે હૃદય ખેડ દીધાં મિલ્લાવી.

કિંતુ થતાં નવલ સન્નિધિયોગ મીઠો,
વૃત્તિ વિષે કંઈ વિપર્યય લિન્ન દીઠો !
દૃષ્ટિ વિષે વિપળ દૃષ્ટિ મળી શકે ના,
અન્યોન્ય દર્શન જરાય કરી શકે ના.

નાચી રહ્યાં હૃદય કેં નવ કંપ પામી,
 ને એ ગયો શરીરમાં પણ છેક જામી;
 હૈયાં રહ્યાં ઉમળકે સહસા ભરાઈ,
 રૂંધાય કંઠ, ફરકે અધરો ત્વરાથી.

ઉચ્છવાસનો સતત વેગ વધ્યો જણાતો,
 પ્રસ્વેદ અંગ પ્રકટી પણમાં સમાતો;
 કેં શેરંડા અજળ અંતરમાં પડેલા,
 ને રોમ સર્વ અતિ ઉગ્ર બની રહેલા.

વક્તવ્ય કાંઈ હૃદયે, વકને ગડે ના,
 કર્તવ્યમાર્ગ ઉરને જરીયે જડે ના;
 વીતી રહી રસભરી ઘડી એ રૂપાળી,
 ના દીર્ઘ જીવન વિષે ફરીથી નિહાળી.

વ્યકિતત્વની, વિષયની, રસની, મતિની,
 સંસારની પરમ વિસ્મૃતિ ત્યાં થયેલી;
 આસ્વાદ મોક્ષસુખનો સહજે મળેલો,
 અવ્યકત હર્ષ ઉરમાં ઉછળી રહેલો.

* * * *

વીતી ગયાં કંઈક વત્સર એ પછીથી,
 ખાલી-ભર્યાં અમિત અભગ ગયાં શિરેથી,
 ને હર્ષ શોકભર કેં વ્યવસાય સેવ્યા,
 આઘાત યુગ્મ ઉરને પણ કેંક વાગ્યા.

ક્યાંએ થઈ ન પણ એ સુખની સમાધિ,
 નાં અંતરે અનુભવી સ્થિતિ એ કંદાપિ;
 એ કોઈ ધન્ય ઘટિકા પ્રણયે ઘડેલી,
 ખડેલી અને સકલ જીવનમાંય છેલી.

આર્યસંસાર

(લાવણી)

(ધન્ય હો ધન્યજ પુણ્ય પ્રદેશ-એ રાહ.)

ધન્ય એ આર્ય તણો સંસાર, ધન્ય ગૃહજીવન પરમ ઉદાર;
શત દલથી દિનરાત સુહાતાં, કેટિક કુળકહ્વાર:
ધન્ય ગૃહજીવન પરમ ઉદાર, ધન્ય એ (ટેક)

એક ગૃહ-મંડપને આધાર,
એક આવાસરસે વધનાર;
વિસ્તરી દાદાવેલ્ય વિશાળ,
અર્પતી સમયસમય રસદાલ.

મધઝરણી મધમાખ મળી મધુ ભરતી મધુપુટમાંય,
સેવી ' સહતિઃ કાર્યનાધિકા ', સાધે વિજય સદાય;

સાચવે સ્નેહ ભર્યા સહકાર,
ખાળ ને વૃદ્ધ તરુણ નરનાર. ધન્ય૦

વૃદ્ધ જ્યાં વડિલ તણું શિરછત્ર,
છાંય શીતળ દેતું સર્વત્ર;
સહી આગંતુક સહુ આઘાત,
સદા સંભાળે નિજ સંઘાત.

એ કુલપતિને વીંટી વસતો પ્રેમલયો પરિવાર,
અનુભવના ઉફ્ફાર ઉકેલી સમજે જનવ્યવહાર;

(૧)

જગતની નૌતમ એક નિશાળ,
શીખે આણુશીખ્યાં જ્યાં સહુ ખાળ. ધન્યજન

કૈંક નવલાં યુગલો સકુમાર,
પ્રણયરસતરસ્યાં ઉત્ક અપાર;
કુટિલ દગ મેળવી કે પળવાર,
હૃદય હસી કરતાં પ્રેમપ્રસાર.

ફિનલર સ્નિગ્ધ સ્વજનપરિવેષિત સ્નેહરસે સિંચાય,
વિપ્રયોગ સંયોગ તણાં સુખ અનુભવતાં ઉર માંચ;

પળેપળ અમીરસ પીતાં જાય,
અતૃપ્તિ તોય ન ઓછી થાય. ધન્યજન

નારીઓ અંતર સદનનિવાસ,
કાર્યથી પામી કૈં અવકાશ;
સાસુ, નણુદી ને સુતવધૂવૃંદ,
અલૌકિક અનુભવતાં આનંદ.

મૃદુ શુન્જનથી રસલર હૃદયે ગીત શીખે ને ગાય,
કદી મીઠાં મહિયરનાં સ્મરણો અંતરમાં ઉભરાય;

પરસ્પર ઝીલે આંસુની ધાર,
મેળવે સહજ હૃદયના તાર. ધન્ય૦

ઉછેરે વડિલો સુતસંતાન,
કરાવી દ્વિગુણ પ્રણયરસપાન;
અમરને હૃદયલ એ ઉત્સર્ગ,
સેવતાં હૃદય ધરે નવ રંગ.

‘ વહુ ’ સંબોધનથી સંબોધે જનનીને જ્યાં ખાળ,
એ રસમાં અવગાહન કરતાં છૂટે જગજગત્તાળ;

હર્ષના અંતર હોજ ભરાય,
રમ્ય રોમોદ્ગમ પ્રતિ પળ થાય ધન્ય૦

હઃખ સુખ સંગતિથી સેવાય,
મળે વિષ તે પણ વહેંચી ખાય;
એક ખીલની હુંદે પમાય,
હૃદયની સર્વ વ્યથા વીસરાય.

સ્વાર્થત્યાગ ને સંયમ સહજે પળપળ જ્યાં પોષાય,
ઉરઔદાર્ય સહનવૃત્તિથી કેં કાઠિન્ય કપાય;

નહિ ઉદરભરિતાનું નામ,
લેદ ભૂલવતું એ રસધામ. ધન્ય૦

તરુણ દંપતીની શુન્ન ગોઠ,
શિશુકમંડળનો વિમળ વિનોદ;
ખાલ નણદીની રસભરી રાવ,
આતૃબ્યાનો વતસલ ભાવ.

જ્યેષ્ઠહૃદયની વિશદ વૃત્તિઓ, દિયર પ્રણયપરિકાસ,
શ્વશુર તણાં શિક્ષાનાં સૂત્રો, સાસુ ઉર ઉદ્દાસ;

અર્વનો યુગપત્ અનુભવ થાય,
સ્વર્ગની ઇચ્છા ત્યાં વીસરાય ધન્ય૦

બ્યોમમાં વિચરે કોસ હબાર,
ગ્રહો સૌ ગ્રહી ઉચિત અધિકાર;
સૂર્યનું તેજ ઝીલે તન માંચ,
નહિ આકર્ષણ અળગું થાય.

નહિ સંબંધ ઘટે ગ્રહપતિનો દૂર છતાં પણ દેશ,
તેમ આર્યકુલખાળ કાર્યવશ સેવે દેશ વિદેશ;

પરંતુ એક હૃદયનાં અંગ,
ભાગ્ય ભોગવવામાં સહુ સંગ. ધન્ય૦

વિવિધ અંતરના વિવિધ વિચાર,
વિવિધ કર કેરો કૃતિવિસ્તાર;

વિવિધ મતિશોધિત વિવિધ ઉપાય,
સર્વનો લાલ સહજ લેવાય.

અગણિત સુભગ શિખંડ મનેલો જેમ શિખી સોહાય,
અગણિત અંશ થકી નલ ભરતો દિનકર દિવ્ય જણાય;

અખંદિત એમ રહી ચિરકાળ,
આર્યકૃણ જેલે રાસ રસાળ. ધન્ય૦

૫-૬૯૦

(હરિગીત.)

દીઠાં હબારો હૃદય મીઠાં સ્નેહથી સત્કારતાં,
મૃદુ વચનથી, મૃદુ હાસ્યથી ઉરને અધિક આકર્ષતાં;
સંકટ વિષે સંગે વસીને ભેદભાવ ભુલાવતાં,
કોટિ પ્રયત્ન કરી કરી આશ્વાસ અનુક્રિન આપતાં.

પણ એ અલૌકિક એક અંતર, એ છવિ રસધેલડી,
નહિ નહિ મળે નરલોકમાં એ જગત-બુદ્ધી પહેનડી;
એ ઉમળકા અંતર તણા, એ આશીષો અણુચિંતવી
નહિ કયાંય નિરખી નયનથી એ ભાવભર ભાગીરથી.

એ પ્રણય નહિ વ્યવહારનો, નહિ સૃષ્ટિના સંબંધનો,
નહિ જ્ઞાન કે અધિકારનો, નહિ એક પણ અભિલાષનો;
એ હૃદયના ઉંડા હૃદયનો પ્રેમ કોઈ અમાનુષી,
અપરાધ કોટિ કુઠારથી છેદાય નહિ ક્યારે જરી.

એ પક્ષપાત અપૂર્વ, એ પ્રેમી હૃદયની અંધતા,
એ વિસ્મૃતિ વ્યવહારની, નહિ કે ઇતર રસપાત્રમાં;
સાસુ અને નણદી સમીપે શ્વશુરનું શૂદ્ધ સેવતાં,
પળપળ વહે જની પ્રણયપુલકિત 'વીરને વધતી અમા' !

સખીવૃંદમાં સંગીત કર્તા, બાળને હુંલરાવતાં,
ગંભીર હૃદયે સ્મરણ પ્રકટે 'વીર' નું પળવારમાં;
'મામા' તણા મૃદુ શબ્દથી શીખવે શિશુકને બોલતાં,
એ સમય અંતર માંહિ અફળુત ઉદ્ભવે કેં આર્દ્રતા !

અલિધાન ક્યારે વીરનું એ શ્રવણ મહુસા સાંભળે,
ભીડે અધીરું હૃદય, દશદિશ તરલ નેત્ર દેખી કરે;
ને 'વીર' ની કેં વાત વદતાં નયન જલ આવી રહે,
રૂંધાય કંઠ, ભરાય અંતર, પડાવરી બાળા બને.

એ મિષ્ટ મહેરામણ મનુજનો રમ્મ અનવરત રેલતો,
છાળો ઉઠાડી ક્ષણક્ષણે ભવમાર્ગને લિંગવતો;
પાપાણુ પણ પીગળી પડે એ રનેહસાગર સેવતાં,
પાંડિત્ય પણ પાછું વળે એ અજળ ઉર ઉકેલતાં.

એ વીર ઉરવાડી પરે ઝીણી વરસતી વાદળી,
શત ટોચથી પણ સહજ શીતળ છાંય પળપળ આપતી;
કેં વરમ્મ વરસી હાય ! અંતે આલમાં ઉડી ગઇ !
સૂના હૃદયને સહજ રોહન એકલું આપી ગઇ !

કંઈ શૂન્ય વીતી 'વીરપસલી' સ્મરણથી સંતાપતી,
ને નયનજલકણુમાલિકા ઉપહાર સજ્જ અપાવતી;
'અસ્તિત્વમાં ન મહુરવ' એ જગનિયમ મેં આચો કર્યો !
આજે અરે ! તુજ પ્રણય ખડેની ! શુષ્ક હૃદયે ઓળખ્યો !

સૂની યની સુજ એ દિશા, ઓવારણાં અટકી ગયાં,
 ને સ્નેહલીનાં 'લાઈ'નાં સંબોધનો સળગી ગયાં;
 એ વેલ્ય મીઠી બહાલની સૂકાઈને રજમાં મળી,
 ના કોઈથી પુરાય એવી એ સ્થલી ખાલી થઈ !

(૭૧)

સ્વપ્ન

(મંદાકાન્તા)

આશાઘેલાં કંઈકે ઉરને અંક માંહે ધરીને,
ને સદેશા પ્રણયરસિલા કે', જનોના ગ્રહીને;
બહાલા મારા જનપદ લાણી સિંધુમાર્ગે જવાને,
ઉભી નૌકા પથ નિરખતી સજ્જ સામે થઈને.

આ ઉત્સાહી પથિક નવલા હર્ષ લાવે ભરેલા,
બહાલાંઓતું મિલન વરવા બહાવરા શા ખનેલા !
કેવાં એનાં ઉર ઉછળતાં ! સ્નિગ્ધતા શબ્દમાં શી !
દૃષ્ટિ કેવી ચપળ ફરતી નવ્ય તેજે ભરેલી !

એ સદ્ભાગી કંઈકે દિનમાં દેખશે જન્મભૂમિ,
ને આનંદે નમન કરશે પાવની પાંસુ ચૂમી,
બહાલાંઓના વ્યથિત ગણને ભાવથી ભેટશે એ,
સંભાળેલી ધરી ચરણમાં ભેટ સંતોષશે એ.

ઉંઠા અગ્નિ પ્રિયવિરહનો એમ ખુઝાવશે એ,
તે સિંચાશે પ્રણયરસથી, સર્વને સિંચશે એ;
કાલાં ઘેલાં શિશુકવચનો અંતરે ધારશે એ,
હર્ષાવેશે પુલકિત બની સ્નેહથી સ્પર્શશે એ.

રે ! હૈયું આ અજળ સુખ એ દેખશે હાય ! ક્યારે ?
ને એ મોંધું દ્રુત તપતાણું પામશે હાય ક્યારે ?

ભીડી ભીડી પ્રતિ પળ વિષે ચિત્ત તો નિત્ય જાય,
આવે પાછું અશરણુ અરે ! દેખતાં ના ઉપાય !

ખંધાયેલું શરીર કપરી વૃત્તિનાં ખંધનોથી,
ના છુટે એ વિવશ શુક્રવત્ પિંજરાને ઉવેખી;
જે ! આ નૌકા અલિપ્ત બનતી, મંદ ને શીઘ્ર જાતી !
નેતાં જોતાં ગદ્ય વિહંગ શી દૃષ્ટિમર્યાદ મૂકી !

જોને દેખી રવિ પણ અરે ! દોડતો જાય કેવો !
સંભારીને સ્વજન, ગગને ઊડતો હોય એવો !
જોની આશા પણ પળ પછી સર્વથા પૂર્ણ થાયે,
ને શાંતિની નિજ સદનમાં પેસીને નિંદા દેશે.

વીત્યો અંતે દિવસ વસમો નિત્યવત્ વર્ષ જેવો,
ને આ કાળો તિમિરપડદો વિંધતો બ્યોમ આવ્યો !
નિદ્રા કેરા કુલિશકરનો કારમો ભાર લાગે !
ને ઘેરાતાં નયન સહસા, ચિત્ત હિંચે વિચારે.

* * * * *

જો દેખાણી ! હૃદય રમતી મીઠડી માતૃભૂમિ !
ને એ મારા પ્રિય નગરની વિસ્તરી વૃક્ષરાશી !
કેવાં જ્યોતે ચરણ ઉપડે ! શ્વાસ હેયે ન માય
આ શેરી, આ સદન સઘળું આવતું જો જણાય !

ને આ સામે હૃદય હરતું ગેહતું મુખ્ય દ્વાર !
 દોડતાં કેં રમત કરતાં બાળકે ! આ ખહાર !
 દેખી દોડ્યાં બુજ ભરી ભરી બે મને ભેટતાં એ !
 “ આવ્યા બાપુ ! ” કહી ચરણને આહીને ચોંટતાં એ !

નાનો બાલુ ઉછળી ઉછળી બાઝવા કંઠે જતો,
 તેડી લીધો પથ પકડીને હસ્ત એ કાંઈ કે'તો !
 “ સૂતો મૂકી શયનતલમાં ક્યાં ગયા'તા છુપાઈ ?
 “ શોધ્યા મેં તો બહુ સમય આ ગામ ને શેરી માંડિ.

“ ઘાંટો પાડી પછી પરવશે ખૂબ રેતો હતો હું;
 “ સંબોધીને કંઈક તમને સાદ દેતો હતો હું;
 “ રેવું મારું સકળ શ્રવણે તો તમે સાંભળેલું,
 “ તોએ આવ્યા નહિ ઝડપથી રે ! ગમ્યું કેમ એવું ?

“ આવ્યા અંતે, નહિ દઉં હવે ક્યાંય ક્યારે જવાને,
 “ ને છોડી હું અચિત તમને ના જરા જાગે ખહારે;
 “ રાત્રિમાંએ સહશયનથી બાથ લીડીશ બાપુ !
 “ નિદ્રા લેતાં કર પકડીને રોકી રાખીશ બાપુ !

“ ચાલો મારાં સહુ રમકડાં ખહાર લાવી બતાવું,
 “ લાવી આપું સરસ સુરતું ભાઈનું રમ્ય વાનું !
 “ ચાલો ! ચાલો ધરમહિં ! ” કહી અંગ સર્વે ઉછાળે,
 ને બોલાવે નિજ જનનીને હર્ષવેલો બનીને.

ઉભી બહાલી શ્રવણ ધરતી આવીને ઝોશરીમાં,
 ને સારે કૈં નયન મહિંથી આંસુઓ હર્ષ કેરાં;
 ઉઠે એનું હૃદય રસિલું ભેટવા ભાવભોળું,
 ને ઝોચિંતું વહન વિકસે શબ્દસત્કાર સાફ-

તેડેલા એ લઈ શિશુકને ચાંપતી અંગસંગે,
 સ્પર્શાયેલા સુતશરીરને સ્પર્શથી સ્નેહ ભાવે;
 ઉભી જોતી મુજ તનુ તણું માપી આરોગ્ય લેવા,
 ને ચાહે કૈં પ્રણયઝરતો હા ! ઉપાલંબ દેવા !

ઓ ! બહાલાંઓ ! વિષમ વિરહે મેં ધકેલી રીખાવ્યાં,
 સ્વાર્થે રોકી શરીર, તમને ફર હા ! ફર રાખ્યાં !
 છોડી, છોટે જઈ મન થકી મુંઝવ્યાં મેં તમોને,
 મુંગે મોઢે સહન સઘળું તે તમે કીધ નિત્યે.

છોડી આવાં સ્વજન, ઘડીએ ના હવે ફર ભઉં,
 ચિંતા માંહે તમ હૃદયને ના ફરી બાર નાથું !
 જે વીત્યું તે વીતક ઉરથી ભૂલજો બાળ મારાં !
 ના હુલાવું ફરી પરહરી સ્નિગ્ધ ચિત્તો તમારાં..

આવો મીઠો અમરકુળ શો મેં ઉવેખ્યો પ્રસંગ,
 સ્વપ્નામાંએ નવ વીસરજો સ્નેહીનો સ્નિગ્ધ સંગ !
 બાંધી પીવી લ્યજી, વિરચીને પાતળી રાખ પીશું !
 કિંતુ નાનાવિધ વિરહના તાપથી ના બળીશું..

*

*

*

*

હા ! ઝોંચિંતો પદરવ પડયો કોઈનો કર્ણુદારે,
 જીડી નિદ્રા, ચકિત નયનો આ ફરે આસપાસે;
 બહાલાંઓના રૂઢિત ઉરનાં આંસુઓથી ભરેલો,
 આવી સામે પગ પર પડયો કારમો પત્ર પેલો !

કયાં બહાલી ! કયાં શિશુકગણ ! ને કયાં ગયું ગામ માફ ?
 કયાં એ કેલિ રસ વરસતી ! ના મળે નામ તેનું !
 એ વૃત્તિ, એ સ્થિતિ હૃદયની, એ અકારી ઉપાધિ !
 ને ઘાંચીના બળદ પરની ધુંસરી એજ પાછી !

પરંતુ પાસેથી ક્ષણ મહિં અગાડી વહી ગયો,
અરેરે ! ના એકે દલ સદન માંહે દઇ ગયો;
નિરાશાનો ઉંડો કઠિનતર આઘાત સહતી,
રહી જોતી જોતી વિકળ સરખી સ્તબ્ધ સુવતી.

તથાપિ ના જતી આશા, ગૃહ ભૂલી ગયો હશે,
હજીએ પત્ર વાંચીને આપવા ફરી આવશે !

જતો દૂરે દૂરે અહંડ ! ફરી પાછો નવ વળ્યો,
બિચારી બાળાનો હૃદયશ્રમ સૌ નિષ્ફલ ગયો !
મધીમાં સંતાપો અહિતશતના કેં મચી રહ્યા,
રડાવી, સંતાપી વ્યથિત ઉરને એ કરી રહ્યા.

વિશ્વાસ ના હજી આવે ! પત્રાભાવ ન સંભવે,
ફૂતની પાછળે દોડી જવા એ ચિત્ત ઊછળે.

પરંતુ એ લજ્જા તુરત ફરી આડી ફરી વળી,
અરે ! પ્રેમી કેરી ઉર અવદશા ના સમજતી !
અબાણી અંધારી નયન પર અંતે ઢળી ગઈ,
પડી હા ! પૃથ્વીમાં વ્યથિત વનિતા મૂર્ચ્છિત બની !

પત્રદર્શન.

(તોટક)

દિન કેંક તણા પરિતાપ પછી,
અતિ અંતરના ઉકળાટ પછી;
રસવાહક નૂતન મેઘ સુખો,
પ્રિયનો દગ આગળ પત્ર પડયો !

બહુ દૂરથી અક્ષર ઓળખતી;
નવલા કંઈ લાવ ઉરે ભરતી;
હરિણી સમ એક છલંગ ભરી,
સુવતી ઝટ પત્ર કરે ગ્રહતી.

પ્રિય અક્ષર એ હૃદયેશ્વરના,
રમણીય મનોહર મૌકિતક શા;
દગમાં ઉરમાં ય જડાઈ જતા,
મધુરા મિલને મૃધુરું હસતા.

પ્રિયના કરનો શુચિ સ્પર્શ કરી,
પ્રિયમાનસને મન માંડિ ભરી;
અતિ દુહર્ષ બેઠા અતિથિ સરખો,
પ્રિય પત્ર બની હૃદયે રમતો.

કંઈ શૈત્ય અલૌકિક ઉદ્ભવતાં,
તનુરોમ અચાનક જાગી જતા;
ઉરમાં ઘડી શ્વાસ સમાય નહિ,
વધુ કંપ ત્યજી સ્થિર થાય નહિ.

અતિ કંપિત એ કરને અડતાં,
ધરી પત્ર રહ્યો નવ ચેતનતા;
ઉર શું ઉર સ્નેહભર્યાં મળતાં,
કર-પત્ર પરસ્પર નાચી રહ્યાં.

ગૃહનું, જગનું નવ ભાન રહ્યું !
જડ પત્ર તણું નવ ધ્યાન રહ્યું;
પ્રણયામૃતના રસપાન થકી
નવલી સુરતા હૃદયે પ્રકટી.

ઝહી પત્ર ઉખેડતી આંગળી એ,
સ્થિરતા ધરી ના શકતી ઘડી એ,
પણ આખર હર થયો પડદો,
પ્રિયનો પ્રિય પત્ર બહાર પડ્યો !

ઘડી આદિ જુએ, ઘડી અંત જુએ,
ઘડી મધ્ય વિષે કંઈ દૃષ્ટિ કરે;
નહિ વાચનનો કેમ સાચવતી.
રહી વાંચતી તોય ન વાંચી શકી !

હૃદયેશ અનામય છે સુખમાં,
સમજ્યું ઉર એકજ સાર અહીં !
હતી કેં અવહારની વાત લખી,
પણ અંતરમાં ઉતરી ન શકી.

બહુ વાર વધુ વધુ વાચનથી,
પ્રિયપત્ર લીધો શ્રમથી સમજી;
નહિ તૃપ્તિ તથાપિ ઉરે વિલસે,
ફરી વાંચી રહી બની આતુર એ !

ઘડી ચાંપતી ઉત્સુક અંતરથી,
ઘડી ચૂમતી મુગ્ધ બની મુખથી;
ઘડી સ્તબ્ધ બની વળી જોઈ રહે,
ઘડીમાં હસતી જતી કાંઈ કહે !

પ્રતિ અક્ષરમાં, પ્રતિ શબ્દ વિષે,
પ્રતિ પંક્તિ વિષે, પ્રતિ વાક્ય વિષે;
પ્રિયની મનમોહક મૂર્તિ વસે,
રસગુંજનથી રસ ભવ્ય ભરે.

બહુ વાચનથી મુખપાઠ થતાં,
ઉરથી સહુ વાક્ય વદાઈ જતાં;
ધરી પત્ર પડે ગૃહકાર્ય વિષે,
પણ એ વચનો ઉરમાં વિલસે !

રહેસિ કેદી સ્વાસ્થ્ય જરી મળતાં,
લઇ વાંચતી પત્ર ફરી કરમાં;
કંઇ અર્થ અનેક નવા ઉપજે,
પ્રિયસંસ્મરણો સઘળાં પ્રકટે.

મુનિ પાંછિનિના ભટ દીક્ષિત શી,
ત્યમ વ્યાસ તણા શુચિ શંકર શી;
રસસૂત્ર સમાં સહુ વાક્ય ગ્રહી,
ઊરથી કંઇ લાખ્ય લહું રચતી !

દિન એક ઘડી સમ એમ ગયો,
રજનીભરમાં રસ એજ રહ્યો;
ફરી ભાગતી રમ્ય પ્રભાત થતાં,
રહી પત્રની એ ઉર વાટ આહા !

ફરી એજ વિયોગની તીવ્ર વ્યથા !
ફરી એજ અનુપમ આતુરતા !
ફરી શંકિત એ ઉરની બ્રમણામાં !
ફરી એજ અતર્પણ અંતરમાં !

નવું વર્ષ

(વસંતતિલકા)

હોયો હતો ગત દિને દિનનાથ જેવો,
આજે થયો ઉદિત ભર્ગભરેલ એવો;
ને સર્વ ભૂત દિનનો પણ એજ ભાત,
ભાવિ અનંત યુગ ઉજજવલ રાજ્ય એનું.

તો આજ કાં નવલ ભાસ્કર ભવ્ય ભાસે ?
ને કાં નવું સ્મિત ઉધાવદને વિરાજે ?
મીઠું પ્રભાત રમણીય વિશેષ કાં છે ?
કાં વાતવીચિ કંઈ હર્ષ અપૂર્વ આપે ?

એ સૂર્ય, એ અનિલ, એજ ઉધા રસીલી,
એ નિત્યની સકળ શાશ્વત કાળકેલિ;
કિન્તુ મનુષ્યમન માંહિ નવીનતા છે,
આશા તણા નવલ અંકુર ઉદ્ભવ્યા છે.

કેં નવ્ય પ્રેમ હૃદયે પ્રકટી રહ્યો છે,
ને રોમરોમ, નયને જળકી રહ્યો છે,
એ દૃષ્ટિ નવ્ય બલ, તેજ, ઉમંગવાળી,
આ વિશ્વનાં વિવિધ દશ્ય રહી નિહાળી.

સર્વત્ર એ અભિનવત્વ વિદ્યોકનારી,
સંસારમાં સુભગ સ્વર્ગ રચાવનારી;
ઉત્સાહ અંતર અખંડિત આપનારી,
સૌંદર્યની રસભરી જનની રૂપાળી.

એ દષ્ટિ સર્વ સમયે સરખી રહે જો,
જુના અને નહિ નવા દિન તે જુએ તો;
ને વૃત્તિ અસ્ખલિત એજ વસે વિશાળી,
તો દૂર થાય નહિ એક દિને દીવાળી.

કિંતુ હશે ઇતર અંતર માંહિ કાલે,
આ લબ્યતા નયન એ નહિ લેશ ભાજે;
આનંદ ને પ્રણય સર્વ સમાઈ જાશે,
પાછા પ્રપંચપટ વિશ્વ પરે વિંટાશે.

ને જ્ઞાતૃભાવ પશુ ભૂલભર્યો ગણાશે,
જ્યાં ત્યાં મહા સમરથી મનુજો મરાશે;
આત્માપરાધફલ પ્રાણી સમસ્ત પામે,
હા ! કાળને કરી કલંકિત દોષ દેખે !

વૈષમ્ય એ મનુ તણા તનુજો ! વિદારો !
ના કાળની કૃતિ વિષે કંઈ લેદ ભાજો !
એથી તમે અમરથી અધિકા ગણાઓ,
નિત્યે નવા દિન તણો ઉર હર્ષ લેજો.

ઉપકાર

(હરિગીત)

ઉપકાર શાનો મિત્ર ! માને ફરજ કેંક બળવતાં ?
ઉપકાર શાનો ધર્મને ચીલે ઘડીભર આલતાં ?
જે મૂલ્ય સાટે જાંઠગી લીધી ખરીદી આપણે,
અખળાંશ તેનો આપતાં ઉપકાર શો ગણવો ઘટે ?

પણ પણ તણાં કર્તવ્ય કોટિ મનુજજીવનમાં ભર્યાં,
તે કેં બળવે માનવો, નહિ કોઈથી પૂરાં થયાં;
કર્તવ્યક્ષેત્ર વિશાળ તેની ગ્રીમ ના નજરે પડે,
દોડે ભલે દિનરાત પણ નહિ પાર કો પામી શકે.

નિજ સ્વાર્થ કારણ ઝૂઝવું, પશુધર્મ એ મનુજતમાં,
પરહિતપરાયણ વૃત્તિમાંજ મનુષ્ય દેરી મનુષ્યતા;
એ મુખ્ય માનવધર્મ જે સમજ પ્રણયથી પાળશે,
એનો કશો ઉપકાર ગણવો ? ફરજ જેહ બળવશે.

કો સ્વાર્થથી, કો સ્નેહથી, કો ધર્મથી, કો લાજથી,
સૌક્રિક અલૌકિક એપણા, કરુણા, સ્વભાવ, વિદેકથી;
સત્કર્મ સાધે માનવો કો પૂર્વના અયોગથી,
કારણ વિનાનાં કાર્યને અવકાશ આ જગમાં નથી.

ચુકવે કરજનું કરજ તેને શાહુકાર લલે કહો,
પણ એ ઉચિત વ્યવહારથી ઉપકાર શો એનો થયો ?
હા ! સ્તેનવૃત્તિ અધમ વધતી જાય અનુદિન આપણી,
દેવા તણી ધાનત નથી જે જન્મકાળ લીધું ગણી ।

એથી થયો ઉપકારનો વ્યવહાર આ સંસારમાં,
આશ્ચર્ય લાસે એ થકી જનના સહજ જનકાર્યમાં;
ઉપકારનો ઉચ્ચાર એ ઉચ્ચાર કેવળ ભેદનો,
ઉપકારના ઉચ્ચારમાં વિધ્વંસ છે વિશ્વાસનો.

ઉપકારનો વ્યવહાર એ આત્મીય માત્ર અપૂર્ણતા,
ઉપકારનો વ્યવહાર એ કર્તવ્ય કેરી ભ્રષ્ટતા;
ઉપકારનો ઉચ્ચાર એ તો સ્નેહ વિષયે શૂન્યતા,
ઉપકારનો ઉચ્ચાર એ વ્યવહાર કેરી વંચના.

ઉપકારનો ઉચ્ચાર એ અજ્ઞાન પ્રભુસંકેતનું,
ઉપકારનો ઉચ્ચાર એ નૈર્ઘડ્ય અતિશય આપણું;
ઉપકારનો ઉચ્ચાર એ અપમાન માનવજાતનું,
ઉપકારનો ઉચ્ચાર એ ભસ્મીકરણ શુચિ ભાવનું.

કર્તવ્યનિષ્ઠ શશાંક સવિતા સર્વદા નલ સંચરે,
વરસે જલદ જલ ને ધરિત્રી પ્રાણીને હૃદયે ધરે;
સહકાર મિષ્ટ ફલો સંમર્પે, સલિલ શુચિ સરિતા વહે
એ સર્વ સિદ્ધ સ્વભાવથી, ઉપકાર ના એકે કરે.

ઐ કિવ્ય સ્ત્રવો મનુજને કર્તવ્યપદે પ્રેરતાં,
 ‘ આપો કરજ શિરપર ચડેલું ’ ઐ નિરંતર બોધતાં;
 ઉપકાર કરવા માનવાની વીસરી અનુકારતા,
 સત્પ્રભુય પ્રભુને પૂજવાનો પુણ્ય પાઠ ભણાવતાં.

માનવહૃદય

(ગરબી)

(મહેમાનો બહાલાંઓ ! પુનઃ પધારજો. એ રાહ.)

કેવાં એ અતિ કઠિન હૃદય મનુજાતનાં !
કેવો એ વિષક્રીટ તણો વ્યવહાર જો !
શાં શાં દ્રવ્ય વડે એને સરજ્યાં હશે !
કેવો એનો કઠિન હશે ઘડનાર જો ! કેવાં. (ટેક)

જે આઘાતો પત્થર નહિ ઝીલી શકે,
વજ્ર થકી પણ ના ઘડીએ વેઠાય જો;
તેને સહન કરી વિચરે સહુ કાર્યમાં,
ઉંડા જખમો પણ પળમાંય રૂઝાય જો. કેવાં

પ્રાણ તણા પણ પ્રાણ સમોવડ બાળકો,
અંતરથી અળગાં ઘડીએ ન રખાય જો;
સળગાવીને ઘોર ચિતામાં હાથથી,
સુખનાં સાધન અન્ય પળે સેવાય જો. કેવાં

જીવ થકી પણ જીવ નહિ જનજોડલાં,
એક બીજાંને સહજ સમર્પિત પ્રાણ જો;
એક જતું ને અવર રહી જોતું રહે !
ધરમાં પાછું એ જગતું ધમસાણ જો. કેવાં

અંક વિષે ઉછરેલી રનેહભરી સુતા,
 પરદેશે પરહસ્ત પરાધીન થાય બે;
 મંગલમય એ ઉત્સવ મનથી માનતી,
 જનની મુખથી ગીત મનોહર ગાય બે. કેવાં

બહાલાં નિજ જન મરણ થકી વૈરી બને,
 અઘટિતનાં પણ આશ્વાસન ઉગરાય બે;
 ક્ષણમાં તૂટે સાંકળ શાશ્વત રનેહની,
 ને એ ખાતું સહજે ' સરભર ' થાય બે. કેવાં

દશ દિશ ફરતો દાવાનળ સળગી રહ્યો,
 વિલસે સામે દૃષ્ટિનિકટ વિનાશ બે;
 આંખ મીંચીને એમાં પણ ધસતાં રહે,
 સતત નિરાશામાં અવલોકે આશ બે. કેવાં

સર્પ તણો નહિ એકે દંશ સહી શકે,
 વિષના એકજ કણથી પ્રાણ ત્યજાય બે;
 પળ પળ પીતાં ગરલ તણા એ ઘુંટડા,
 જઠર વિષે શરવતાં વરસો નાય બે. કેવાં

તીવ્ર વ્યથાના ચસકા ક્ષણ ક્ષણ ઊછળે,
 પરવશ કરી ભૂલાવે તનનું ભાન બે;
 સોય મથે સહુ વ્યાપૃતિને સત્કારતાં,
 હાસ્યરૂદનનું અનુભવતાં અવધાન બે. કેવાં

(૮૮)

માનવહૃદય

(ગરબી)

(મહેમાનો જાણ્યાંઓ ! પુનઃ પધારજો. એ રાહ.)

કેવાં એ અતિ કઠિન હૃદય મનુજાતનાં !
કેવો એ વિષકીટ તણો વ્યવહાર જો !
શાં શાં દ્રવ્ય વડે એને સરજ્યાં હશે !
કેવો એનો કઠિન હશે ઘડનાર જો ! કેવાં. (ટેક)

જે આઘાતો પથર નહિ ઝીલી શકે,
વજ્ર થકી પણ ના ઘડીએ વેઠાય જો;
તેને સહન કરી વિચરે સહુ કાર્યમાં,
ઉંડા જખમો પણ પળમાંય રૂઝાય જો. કેવાં

પ્રાણ તણા પણ પ્રાણ સમોવડ બાળકો,
અંતરથી અળગાં ઘડીએ ન રખાય જો;
સળગાવીને ઘોર ચિતામાં હાથથી,
સુખનાં સાધન અન્ય પળે સેવાય જો. કેવાં

જીવ થકી પણ જીવો નહિ જનજોડલાં,
એક બીજાંને સહજ સમર્પિત પ્રાણ જો;
એક જતું ને અવર રડી જોતું રહે !
ઘરમાં પાછું એ જગતું ધમસાણુ જો. કેવાં

અંક વિષે ઉછરેલી સ્નેહભરી સુતા,
 પરદેશે પરહસ્ત પરાધીન થાય બે;
 અંગલમય એ ઉત્સવ મનથી માનતી,
 જનની મુખથી ગીત મનોહર ગાય બે. કેવાં

બહાલાં નિજ જન મરણ થકી વૈરી બને,
 અઘટિતનાં પણ આશ્વાસન ઉચ્ચરાય બે;
 ક્ષણમાં તૂટે સાંકળ શાશ્વત સ્નેહની,
 ને એ ખાતું સહજે ' સરભર ' થાય બે. કેવાં

દશ દિશ ફરતો દાવાનળ સળગી રહ્યો,
 વિલસે સામે દષ્ટિનિકટ વિનાશ બે;
 આંખ મીંચીને એમાં પણ ધસતાં રહે,
 સતત નિરાશામાં અવલોકે આશ બે. કેવાં

સર્પ તણા નહિ એકે દંશ સહી શકે,
 વિષના એકજ કણથી પ્રાણ લ્યભાય બે;
 પળ પળ પીતાં ગરલ તણા એ ઘુંટડા,
 જઠર વિષે જીવતાં વરસો ભય બે. કેવાં

તીવ્ર વ્યથાના ચસકા ક્ષણ ક્ષણ ઊછળે,
 પરવશ કરી ભૂલાવે તનનું ભાન બે;
 તોય મથે સહુ વ્યાપૃતિને સત્કારતાં,
 હાસ્યરૂદનનું અનુભવતાં અવધાન બે. કેવાં

(૯૦)

વિષયીયુષ સમાવે બાજન એકમાં,
મુખદુઃખનો સાથે યુગપત સંયોગ ને;
તેજ તિમિરથી મુગ્ધવતો પથ કાપતાં,
અદ્વૈત વિષયમાં અંધ કરે ઉદ્વોગ ને. કેવાં

એક ઉત્તર

(મન્દાકાન્તા)

બહાલા કેરા વિલયસમયે ઉચ્ચ આશ્વાસ દેતો,
ને શિક્ષાનાં વચન વદતો આંપડયો પત્ર તારો;
સાચું તારું કઠન સઘળું ધૈર્યની શીખ દેતું,
ને યોગે તું સહન કરવા સર્વથા એય સાચું.

કિન્તુ “બહાલો નહિ તનુજ એ, પૂર્વનો કોઈ વૈરી,
“ને આવેલો હૃદય હણવા ” ના ગમે ઉક્તિ એવી;
જેના જન્મે હૃદયતલમાં પ્રેમનું બીજ રોપ્યું,
ને કોડાઓ વિવિધ કરતાં વૃક્ષ કીધું વિશાળું.

જે સંયોગે પ્રણય વિકર્યો વિશ્વસૌંદર્ય જોતો,
જેના યોગે સહજ પ્રકટયા લબ્ય વાત્સલ્ય લાવો;
જેના યોગે અજબ મૃદુતા અંતરે ઉજલવેલી,
જેના યોગે ઝરણુ રસનાં આ રહ્યાં વિશ્વ રેલી.

જેના યોગે સહુ કઠિનતા વૃત્તિઓની વિલાણી,
જેણે કીધું જલ હૃદયને પ્રોઠ પાષાણમાંથી;
જેના યોગે ઉર ઉછળતાં સ્નેહથી સઘ શીખ્યું,
નાચી રે'તું સતત નવલી લાગણીથી ભરેલું.

એ બહાલાને અરર ! ઉરથી માનવો શત્રુ મારે ?
 ગાળો દેવી વિવિધ વસમી કાં તિરોલાવ કાળે ?
 એ રનેહીને રિપુ સમજતાં કાં ન હૈયું હણાય ?
 એવું કે'તાં વચન મુખથી કાં ન બોલ્યા કપાય ?

છોને એના ચિરવિરહના ઉઘ આઘાત લાગે !
 છોને હૈયે અનલ પ્રકટી દેહ સુદ્ધાં દગાડે !
 છોને શોકે હૃદય રહતાં સર્વ રીતે સિદ્ધાય,
 છોને ધાયું અકળ બનતાં કોટિધા કષ્ઠ થાય !

તોએ બહાલો મુજ હૃદયને પામતાં જન્મ જોવો !
 બહાલો બહાલો મરણમુખમાં પેસતાં આજ એવો;
 મીઠાં એનાં કંઈક વચનો ચિત્ત માંહે ચડે છે,
 ને કંપાવે અજળ ઉરના તારને તીવ્ર ઘાતે.

ગાતું કે' કે' કંઈક કવનો ચિત્ત એથી રહે છે,
 ને નિઃશ્વાસે મળ હૃદયના ભસ્મતાને ભજે છે;
 એ આઘાતે દ્રવિત ઉરના પાતકો પીગળે છે,
 ઉનાં અશ્રુ સહિત ટપકી રનેહશુદ્ધિ કરે છે.

બહાલા ! દેવી રસ વિલસતો નિત્ય નૈરાશ્ય માંહે,
 ને હૈયાને અમરઉરનો સંયમાસ્વાદ આપે;
 મિથ્યા મોજે હૃદય ચડતું એજ પાછું હઠાવે,
 ને ઉંડરો વધુ વિકસતો એ અહંકાર ટાળે.

વાંચ્યા સર્વે સદ્ગુણ બનવી નાશતું એજ મૂળ,
 ને હૈયાને કઠિન કરતું સર્વથા એજ શૂળ;
 બહાલા કેરી હબ્બુ હૃદયથી વિસ્મૃતિ હું ન વાંચું,
 ચોંટી ગિતે રહી વિમળતા ત્યાગવા તે ન ઇચ્છું.

શીખ્યું હૈયું પ્રણય વહતાં જોહના જન્મયોગે,
 શીખ્યું આજે સહન કરતાં તે તણા નાશયોગે;
 સંબંધીનાં હૃદય રહ્યે સ્વાર્થનો નાશ થાતાં,
 ના પ્રેમીને પ્રણયપથમાં રોકનો હોય એવાં.

સ્નેહી કેરા શુચિ રૂઢનતું હાસ્યથી મૂલ્ય ઉચું,
 સંકળે એ હૃદય રસના કેંક આસ્વાદ લેતું;
 એ આસ્વાદો દઇ અમરના ધામનું દ્વાર ખોલ્યું,
 એ બહાલાને રિપુ હૃદયથી મિત્ર ! ક્યારે ન માનું !

તન્મયતા

(કૃતવિશ્વખિત)

શિર પરે તરણિ તપતો હતો,
અનિલ ઉણ્ણુ વિશેષ થતો જતો;
હરિત ક્ષેત્ર તણા તટ ઉપરે,
સઘન શીતળ આમ્રતરૂ તળે.

શયિત હું ઘડી એક થયો હતો,
કંઈક સ્વપ્ન વિષે પડતો જતો;
વ્યજન વૃક્ષલતા કરતી હતી,
હૃદયનો શ્રમ કૈં હરતી હતી.

નવલ ગાન તણા સ્વર અંતરે,
પડી અચાનક રાસ નવો રચે;
અજળ ચેતન માનસને મળ્યું,
કંઈ કુતૂહલથી ઝળકી ગયું.

કંઈક ફર કૃપીવલ-કન્યકા,
મધુર ગાન રહી કરતી અહા !
ચપલ નેત્ર ચતુર્દિશ સંચરે,
પણ નહિ નજરે છવિ એ પડે.

કેમ થકી સ્વર ઉચ્ચ થતા હતા,
પણ પળે પળ ફર જતા હતા,
અનિલસાગરનું ઉર વિંધતા,
શ્રવણમાં સહસા રસ રેડતા.

પ્રણયપૂરિત એ રસગીતકું,
સતત ઝીલી રહ્યું દિલ ડોલતું;
ઠર અચાનક તાલ દબ રહ્યા,
ઇતર સૌ વ્યવહાર ત્યજ ગયા.

જગવિભેદ બધો વીસરાવતા,
અટકતા સ્વર આગળ ચાલતા;
પણ સમીર થકી ન શક્યા ખસી,
કકુભને વદને વિલસે વસી.

થઈ સમાપ્તિ મતિ ગણતી હતી,
પણ શકે ઉર ના દબ સંમતિ;
હજી મનોહર ગાન રહ્યું વહી,
શ્રવણ સ્પષ્ટ રહ્યા હજી સાંભળી.

અનિલને શીખવી ગઇ ગાન એ,
પુનિત પાઠ નિરંતર બે કરે;
વિહંગના સ્વરમાં સ્વર એ મળ્યો,
તરૂં તણા પ્રતિ પત્ર વિશે વસ્યો.

ધર લાણી દિન અસ્ત થતાં વળું,
 વિમળ એ સઘળે સ્વર સાંભળું;
 રજની આવતી એ હૃદયે ધરી,
 તિમિરમાં પણ એજ રહ્યા તરી.

શશિસુધા સહ એ વરસી રહ્યા,
 ઉડુમુખે પણ એ ચમકી રહ્યા,
 વહતી એજ વહી ગઈ શર્વરી,
 અજળ આવી ઉપા સ્વર એ ગ્રહી.

નિવસતો જઈ ક્ષેત્ર વિષે ફરી,
 મનુજ કોઈ પડે નજરે નહિ;
 અચલ એકલ ગાન રમી રહ્યું,
 અગનગુંબજને ગજવી રહ્યું.

(૯૭)

પવન

(હરિણી)

ભવજલધિને તીરે ઉભાં હતાં સખિ ! આપણે,
કંઈ કુતુકથી એને જોતાં હતાં સખિ ! આપણે;
હૃદય હરતી કેવી એની વહી જતી વીચિત્રો !
શ્રવણ પુટમાં સંગીતોનો ધ્વનિ રસ રેડતો.

ઉર ઉછળતું એ સિંધુમાં પડી અવગાહવા,
સફર કરીને સામે તીરે કુતૂહલથી જવા;
કંઈ ઉતરતી નાની મોટી નિરંતર હોડીઓ,
પવનવશ સૌ ધીમે વેગે જતા પથગામીઓ.

ઉચિત સમયે નાની નૌકા ધરી લઈ સાગરે,
મધુર હસતાં આશાવેલાં ધસ્યાં સખિ ! આપણે,
અનિલ મધુરો આવી સંગે પ્રવાસ કરાવતો,
પુલકિત કરી અંગે અંગે નવો રસ પૂરતો.

સલિત કરના મીઠા સ્પર્શે દિનેશ હસાવતો,
જલધિ પણ શો નવ્યાનંદે નિરંકુશ નાચતો !
કંઈ નિકટમાં બહાલાંઓની હતી તરિઓ જતી,
કંઈક સહસા ફરે ફરે જતી જલ કાપતી.

સફર વધતાં ઉંડાં ઉંડાં ગયાં જલ આવતાં,
કર કઠિનતા પામ્યા હોયી નિરંતર હાંકતાં;
જલલહરિઓ ધીમે ધીમે દીસે મહતી થતી,
પવન પચુ કં વાતો ધાતો વધુ વધુ વેગથી.

તટનિકટની ના દેખાયે મનોહર માછલી,
ગિરિ સમ વહા આહો વિંટી વળ્યા સહુ પાસથી;
પ્રણયખળથી તોચે બહાલી । પ્રવાસ વધ્યો જતો,
સય હૃદયને એકે અંશે નહિ અકળાવતો.

જલધિતલનાં મોંઘાં રત્નો વળી વચમાં મળ્યાં,
અતિ ભલકતા તેજે કેવાં તિમિર નિવારતાં ?
અમ સહજમાં એ સંયોગે જતો ઉરથી સરી,
અધિક ખળ ને ઉત્સાહેથી જતાં વધુ વેગથી.

અહિં તહિં કંઈ આવે વચ્ચે સુશોભિત ટાપુઓ,
ઘડી શરણથી શાંતિ દેતા સુમિત્ર સમા અહો !
સમય વધતાં હા ! આકાશે રવિ નમતો થયો ?
કંઈક લયનો છુપો જોળો અચિંત્ય ઉરે પડ્યો.

અમ હૃદય ને હસ્તે લાગ્યો કંઈ કંઈ દીસવાં,
પણ ઉલટ તો ચાલી બહાલી । ઉરે વધતી અહા !
દિન વહી ગયો, સંધ્યા વીતી અને રજની પડી,
તમ વરસતી બોમે કાળી વધી ગઈ વાદળી.

અનિલ ઉલટયો, વીચિ વાધી, દિયા પણ ના દીસે,
 થર થર થતી નૌકા નીચી જતી નમતી અરે !
 અરર ! જલમાં રત્નો વહાલાં કંઈ કમથી પડ્યાં !
 પડ સલિલનાં એને ઢાંકી અનેક ફરી વળ્યાં.

હૃદય રડતાં ઉના અશ્રુ સરી દગથી પડ્યાં,
 ધૃતિવચનથી હા ! આશ્વાસો પરસ્પર પામતાં !
 સફર વસમી, ભુંડાં વિધ્નો ઘડી ઘડી ઘેરતાં,
 તિમિરતલમાં વાંકી ચુંકી તરી થતી ચાલતાં.

પળપળ વિષે પાણીમાં એ અરે ઉથલી પડે !
 વિકલ સરખી હૈયાસુની સખી સહસ્રા રડે !
 રૂદન રમણી ! આપત્કાળે નહિ કરવું ઘટે,
 સફર કરવી સ્વીકારી તો પથે વધવું ઘટે !

સમય વસમો, વહાલી ! વેગે વહી ઘડીમાં જશે,
 તિમિર પણ આ રાત્રિ કેરું પળી પળમાં જશે:
 નવલ રસથી કાલે પામે પ્રભાકર ઊગશે,
 સરલ સઘળો આ સિંધુનો સુખે પથ સૂઝશે.

તિમિર ટળતું ને ! કેં લાગે, પ્રકાશ નવો પડે !
 ક્ષિતિજહરમાં આ ઉગેલો શશી નલમાં ચડે !
 ધવલ ધસતા ચારે બાબુ રથા પ્રસરી કરે,
 રજતમય ને ! સિંધુને એ કરી મહિં કીડતો !

વિષમ પથ છે એનો તોએ થઈ દૃઢ કાપતો,
મધુર હસતો ને કર્તવ્યે પળેપળ પ્રેરતો;
કઠિન થઈને એવી રીતે ગતિ કરવી ઘટે;
અધવચ રહી જેસી રે'તાં ન વાટ કદી વટે.

તટ નિકટ આ ભાસે બહાલી ! નહિ બહુ દૂર એ,
જલલહરિઓ સ્પર્શે એના સ્વરો શ્રવણે પડે;
ક્રમ ક્રમ થકી ઝાંછો ઝાંછો કરી પથ નાખશું,
તટ નિવસતાં બહાલાંઓને મળી રસ માણશું.

અગર વસમા વાયુથી જો તરિ અહિં ફૂળશે,
શરણું સહસા આ એકાકી વહી કરથી જશે;
કર કર થકી ઝાલી બહાલી ! જશું જલને તરી,
અનુભવ વિષે એ આપત્તિ ભલે ઘડી આવતી !

પશુ ન ફળશે એ આશા ને નિમમ કદી થશું,
જલધિતલ તો સાચી શાંતિ ભર્યું સખિ ! સેવશું;
નહિ અનિલના જ્યાં આઘાતો; નહિ જલવીચિઓ,
નહિ ગળી જતા ભુંડા ઓહો તણો ભય ત્યાં કશે.

વિગત વીરલાં રત્નોને ત્યાં ભરી ભુજ ભેટશું,
કર-તિમિરને એ સંયોગે ફરી વણસાડશું;
ઉભય કિરમાં એકીભાવે અલેહ જગાવશું;
સંકર સંહુનો સર્વાંગો એ સ્થળે જઈ સાધશું.

મૃત્યુને

(શિખરિણી)

અરે ! જાને ભુંડા કઠિન ઉરના કાળ ! અહિંથી !
ઘડી તો દૂરે જા ! સદન સુજ સૂનું પરહરી !
ઘણાંએ જહાલાંને અમનિકટથી તું લઈ ગયો,
તથાપિ શું તૃપ્તિ હલ્લુ હૃદય ધારી નવ શક્યો ?

સગાં ને સંબંધી લવસરણિમાં સંગ વસતાં,
અનેરા આલંબે સમય સમયે સહાય કરતાં,
હાવાી ખેલાવી શ્રમ હૃદયનો સદા હરતાં,
ઉઠાવીને એને શઠ ! લઈ ગયો તું સહજમાં !

નવેલી વેલિની કુસુમકળિઓ કેં અણખીલી,
હસંતી, હિંચંતી, વધુ વિદસવા તત્પર થતી;
પડાવી ડાળેથી, મલિન રજમાં મેળવી દઈ,
હસે પાછો સામે નક્કટ દિલનો નિષ્કુર થઈ.

અને છેલ્લે મારું ઉરકુસુમ જે એકજ હતું,
ખળેલા હૈયાને કંઈક ઠરવા કારણ હતું;
સુલાગી સંગેએ વ્યથિત ઉર હું શાંત કરતો,
અરે ! ભુંડા ! એને પણ પલકમાં તું લઈ ગયો !

૧૩૬૨૦

✽ ચીમતજીત મ ગણદાસ મંયાસય ✽
મુજસતી સાહિત્ય પરિષદ

હતાં બહેલાં મોડાં તુજ સદનનાં એજ અતિથિ,
અને એવી મારી પણ સમય જતાં સ્થિતિ હતી;
તથાપિ હૈયામાં ધૃતિ લગીર ધારી નવ શકાયો,
અધીરા ! આક્રંદો ઉર મહિં ઉતારી નવ શક્યો !

નથી રહેવાતી આ તિમિરમય છાયા તુજ તણી,
નથી જોવાતી હા ! કઠિન ઉરથી એ તુજ કૃતિ;
ન રૂઝાયે પૂરો પ્રથમકૃત વ્યાઘાત વસમો,
અરે ! ત્યાં ઓચિંતો દઇ અવર ઊડી બટ જતો !

સદાનું એ સાચું તુજ હૃદય કર્તવ્ય સમજે,
સહુને સંગાયે તુજ સદનમાં તો લઇ જજે !
વસી ત્યાં સૌ સંગે સકળ ઉરસંતાપ ત્યજશું,
વિયોગો વેઠીને નહિ દિલ કદી દગ્ધ કરશું.

અહિં ને ત્યાં કાંઇ અમહદયમાં ભેદ ન હવે,
નથી ભીતિ તારા પરિચિત કરોની ઉર વિષે;
પરંતુ બહાવાંનો વિરહ ન સહી અંતર શકે,
હજી ધીમે ધીમે હૃદય કમથી તે નવ ગમે

ભલે ઉંડા તારા ઉદર મહિં સાચું સુખ હશે,
ભલે ત્યાં એ મારાં પ્રિય જન થયાં નિર્ભય હશે;
ભલે એની વૃત્તિ અમ જગત સામી નહિ હશે,
ભલે એને રહેજે અમરપદપ્રાપ્તિ થઇ હશે.

પરંતુ આ તારૂં વદન લય ભુડો વરસતું,
 અને ત્રાસે હૈયું સ્મરણુ તુજ જ્યારે થઈ જતું;
 સ્થિતિ એવી તારા શરણુ થકી સૌની થતી હશે,
 વિચારૂં એ ત્યારે ઉર મહિં અવિશ્વાસ ઉલટે !

ઉઘાડી દે તારી અકલિત ગુહાનું મુખ જરા !
 ખતાવી દે બહાલાં તુજ હૃદયમાં જે રમી રહ્યાં;
 નિહાળીને એને જવલિત દગને શીતલ કંઈ,
 હણાતા હૈયાને કંઈ કંઈ દિલાસો દઈ શકું !

વિષમોપચાર

(કવ્વાલી)

દિલાસો નાં હવે દેશો અમારાં દુઃખને દેખી,
અરે ! એ માનવી કાઢ્યા ! ત્યજી દો એ બધી શેખી !

અમારા રોગની જુદી પરીક્ષા નાં તમે જાણો,
વિવેકી વિશ્વના વૈદ્યો ! વૃથા આયાસ કાં સાધો ?

ભલે કરમાં ગ્રહી નાડી તપાસો ઉતરી ઉંડા,
અમારો જાણુવા વ્યાધિ તમે વિદ્યા નથી શીખ્યા !

તમારાં ઔષધો મોંઘાં હશે આગાદ ને ઉંચાં,
અમારા રોગને માટે જણાશે સર્વ એ જુઠાં.

તમે ધન્વન્તરિ કેરા કહાવો શિષ્ય છો સાચા,
પરંતુ આ ત્રિકિત્સામાં રહ્યા છો મૂળથી કાચા.

તમારા આ મલમપટ્ટા ભલે હો હિમથી ઠંડ,
ઝરે છે આજ એમાંથી અમારે કાજ અંગાજ.

અરે ! એ બંધ રાખેને તમારી વાનરી વૃત્તિ !
કરો શાને વધુ ઉંડા જખમ કેં કૈતુકે ચીરી ?

અમારા રોગને માટે તમે ઉપચાર જે ચોક્કસ,
ન શાંતિ સર્વથા આપે, વધારે વ્યાધિને એ તો.

ગણાતા ખંધુઓ તેઓ રિપુનો અર્થ સાધો છો !
ખનીને વૈદ્ય, મૃત્યુની ખરે ! સેવા બજાવો છો !

તમારાં પથ્ય માનેલાં અમોને ઝેર જેવાં છે,
તમારાં ને અમારાં હા ! ખમીરો છેક જુદાં છે !

તમે જેને ગણો વારિ અમારી આગ તે ઉંડી,
તમારા દનેડમાં છાની કટારી વૈરની ભુંડી !

તમે જેને સુધા સમજો અમોને ઝેર તે લાગે !
ગુલાબો જ્યાં બિછાવો ત્યાં અમોને કંટકો વાગે !

રચેલી પાર્થની અમને રૂચે છે બાણની શય્યા,
તમારી દેશમી ગાદી ગમે ના ફેરવો ભુંડા !

તમારા ઉબ્જતામાને અમારો તાપ કાં માપો ?
કંડી છવાડવા કેરી દવા કાં મોતની આપો ?

થયો આભાર હા ! ભારી, હવે જુદા ખસો બાપુ !
કુદરતી મોતથી મરવા હવે દો તો ઘણું સાફ !

(૧૦૬)

મુમૂર્ષુ

(ગઝલ)

આવું હવે આનંદથી મીઠી મજા એ માણવા !
આ લેહની ભ્રમણા ત્યજી અદ્રેતને આલંબવા. આવું (ટીક)

લાંબા પ્રવાસે પંથનો ના અંત દીસે આંખથી,
મુંઝાઈ મન પાછું હો, આરામ એને આપવા. આવું

ખડુ ધૂળથી ધૂસર બનેલા ચીરના ચીરા થયા,
તેને ત્યજીને કેા નવા વાઘા વયુ પર ધારવા. આવું

આ વ્યોમના પટ પાછળે લાવિ નવું વિલસી રહ્યું,
એને વિમલ ઉત્સંગ એસી ખાલખેલન ખેલવા. આવું

અંદા તણું ચક્ષુ વિષે, અંતરે આદિત્યના,
ઝળકી રહેલા ઊજળા આનંદમાં અવગાહવા. આવું

ક્રીધા હબરો ખંધુઓ ને વૈરિઓ કોટિ કર્યા,
એ સ્નેહ ને શત્રુત્વની ભ્રાંતિ હૃદયથી ભૂલવા. આવું

જગઝેરના ખ્યાલા ભરીને ઉંઘમાં પીધા ઘણા,
પીયૂષ કેરા પાનથી એ ઘેન ઘેરૂં ગાળવા. આવું

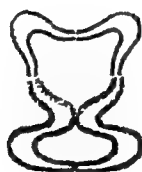
આશા નિરાશનાં વડાં વિંધી હજારે વાદળાં,
અનપેક્ષતાના ઓપતા આકાશમાં આનંદવા. આવુંં

આ ચિત્તને ચીરી રહેલી ભીતિઓ ભુંડી ત્યજી,
નિર્ભય દશાનો નિર્મળો આસ્વાદ અંતરચાખવા. આવુંં

ઉંડી અગમ્ય અનંતતાને અંતરે બહાલાં વસ્યાં,
જુદાં પડ્યાં કેં કાળથી તેને ભરી ભુજ ભેટવા. આવુંં

અવતારની આવૃત્તિઓથી ઉન્નતિપથે જતા,
આતુર આત્માને વધુ સોપાન એક ચડાવવા. આવુંં

ગંભીર રવથી ગર્જતા નિર્વાણના સિંધુ વિષે,
ખિંદુ બની આનંદના એ ઓઘ માંહિ મળી જવા. આવુંં

(૧૦૮)

સાન્તવન

(તોટક)

તુજ માનસની કલિકા સંધુરી,
સુરભિ સજતી ઉધડી અધુરી;
ખરી ભોંય પડી પળ માંહિ પ્રિયે !
બની અંતર એ થકી દીન રહે.

પણ એ અનિવાર્ય કૃતિ વિધિની,
રડતાં નહિ થાય બની-ન બની;
વિધિ સંગ સદા અપવાદ વસે,
નહિ એ પણ વસ્તુ વિચિત્ર દીસે.

અખિ ! જો ! લગતી અહિં રમ્ય લતા !
કંઈ ચોંટી રહી હૃદયે કલિકા;
કંઈ તો કમથી વધતી વિકસે,
કંઈ ઉદ્ભવતાં ખરી જાય ખરે.

પણ વેદ્ય ન આ રડતી ડરતી;
ન ઉદાસ બની અટકી પડતી;
વિધિને વશ ધર્મપથે પળતી,
બની સ્વસ્થ સહુ સ્થિતિને સહતી.

પ્રકટી કલિ ના સઘળી વિકસે,
વિકસી પણ ના ચિર કાળ વસે;
ફળ જે સહકાર અપાર ફળે,
મધુરા મરવા મન માંહિ હસે.

કંઈ કાળ જતાં પરિપકવ થતા,
કંઈ ડોલી લગીર ખરી પડતા;
પણ આમ ઉદાર ગલીર ખની,
નિરખે હસીને કૃતિ હૈવ તણી.

કૃતિ એમ સકારણ સર્વ હશે,
અધુરાં ઉર ના સઘળું સમજે;
નથી નિર્દય હૈવ કદી ફિલથી,
અવિચારિત કાંઈ કરે ન જરી.

કંઈ શિક્ષણ સુંદર એ કૃતિમાં,
કંઈ તત્ત્વ અનુપમ એ કૃતિમાં;
મલનું સખિ ! શોધન એજ હશે,
મદનું કંઈ ખંડન એજ હશે.

‘ સહી લેવું ’ કદી મનને ન ગમે,
પણ હા ! પ્રભુનું પદ એજ કમે;
શીખવે વિધિ આ થકી આપણને,
તક સાધી સુશિક્ષણ એ ગ્રહી લે !

સજ્જ થવાને ખેસો અહિંઆં ખે ઘડી,
કાઢો કંટક એક બીજાને હાથ ને;
વિષમ દિવસમાં મુખની આ ક્ષણ સાધને,
સાચવળે અવશિષ્ટ સ્વજન સંઘાત ને. આવો.

વીત્યું વીતક બહાલાં ! એમ વીસારને,
ખાલી કરને શ્રમિત હૃદયનો ભાર ને;
વાગી કંઈ કંઈ ઠેસ વીસરને પૂર્વની,
એથી અવર ન આપણને અધિકાર ને. આવો.

વસમાં વીતક અંતર સૌ વીસરી જશે,
પણ એ લુંઠકનો નહિ ત્રાસ ભુલાય ને;
ફૂર હૃદય ને ફૂર નયન એ કારમાં,
નહિ ભુલાશે એ અણચિંત્યા ધાય ને. આવો.

લૂંટી લીધાં રત્ન અમૂલાં આખરે,
રૂઢન હૃદયનું કાંઈ ધર્યું નહિ કાન ને;
અગતિકના આકંઠ વૃથા સઘળા ગયા,
રંક બનીને રહતાં બેઠાં રાત ને. આવો.

એજ હતું ધન, એજ ગમનખળ દીનનું,
અડવડતાંનો એજ હતો આધાર ને;
નિર્બળ ચરણ હવે નહિ પથ કાપી શકે,
સાલે વસમો ફૂર કુલિશનો માર ને. આવો.

નહિ ભૂલાતું હાય ! હૃદયથી ભૂલવું !

આલે નહિ પદ, કરવો તોય પ્રવાસ ને;
વીતકના પર્વતને પાછળ મૂકવા,
આગળ કરવી એક અધુરી આશ ને. આવો.

ખુદ્ધનું ગૃહાગમન

(શિખરિણી)

કૃપાપીયૂષેથી નિજ ઉરમહાસાગર ભરી,
સહુ સંકષ્ટોનું સરલ સહજે ઔષધ ગ્રહી;
નવા જ્ઞાનાદિત્યે જડ જગત કેરું તમ હરી,
સુખોષે સુષિના રૂઢિત ઉરનું સાંત્વન કરી.

પ્રયત્નોનું પ્રોહું મુદ્ધિત મનથી સત્કલ લઈ,
સુસુદ્ધનું સંગે અમરગણ શું મંડળ લઈ;
અહો ! જો ! જો આવે યતિકુલમણિ ખુદ્ધ અહિં આં,
પિતાની આજ્ઞાથી નિજ પુર વિષે પાય ધરવા.

(મન્દાકાંતા)

પાસે પાસે નગર ક્રમથી આવતું જેમ લાગે,
ધીમે ધીમે પ્રણય વધતો અંતરે જેમ લાગે;
વાધી વાધી વિવિધ ભરતી કૈંક લાવે ભરેલી,
ને આશિંતી ઉછળી ઉછળી રેલતી ચિત્ત ચાલી.

જો જો બહાણું ગૃહ જનકનું ! તાત ને માત બહાણું !
જો બહાલી કૈં હૃદય રહતી ! પુત્ર ને મિત્ર પેલા !
આવી ઉભો સ્મૃતિપટ પરે પૂર્વનો જો પ્રસંગ,
ને છોડેલો રજની સમયે બહાલીનો શીઘ્ર મંગ.

(૧૧૫)

આંસુ આંખ્યાં નયન મહિં ને કંઠ રૂંધાઈ જતો,
હા ! દુલાબ્યાં પ્રણયી જનનાં નિર્મળાં રંક ચિત્તો !
કેવાં કષ્ટો પ્રિયવિરહનાં બહાલીએ હાય । વેઠયાં !
શા આલંબે યુગ સમ વડા એ હશે વર્ષ કાઢયાં ?

(શિખરિણી)

વિચારો કેં એવા ઉર પર અરે ! ઉફલવી રહ્યા,
ગતિને, વૃત્તિને, વિમળ મતિને મુંઝવી રહ્યા,
અનેરા એ ધ્યાને સમય પણ લાંબો વહી ગયો,
અને જોતાં જોતાં પથ સકળ પૂરો થઈ ગયો.

(અનુબુદ્ધ)

ગંભીર શોર ઓચિંતો પૌરોનો કર્ણમાં પડયો !
સહસા ઝખડી નળ્યું ચિત્ત ધ્યાન ત્યજી અહો !

હજારો આશીષો લેતો, પ્રણામો કોટિ ઝીલતો,
પ્રવેશ્યો સંઘ શાંતિથી પુરે સિંધુ-પ્રવાહ શો.

અનણે અગ્રગામી એ બહાલીનો વાસ લક્ષતો,
વિશ્વને ભૂલતો ચાલ્યો આંતરે કૈંક કંપતો.

(શાદ્દલવિક્રીડિત)

ઉભી બહાર યશોધરા કર વિષે માળા ગ્રહી પુષ્પની,
ઓચિંતાં જલખિંદુઓ નયનમાં આવી જતાં રોકતી;

‘શા સંયોધનથી સમાદર કરું ? એ અંતરે શોધતી,
જોતી નાથ લણી, ઘડી શરમથી ને નેત્ર મીંચી જતી.’

(અનુબંધ)

દૂરથી દોડતો આવી પતિ પાચે પડી ગયો,
“ હાં હાં બહાલા ! ” તણા મીઠો શબ્દસત્કાર સેવતો.

જાગતી મૂર્છાના જોતી, સ્તબ્ધ શી સુંદરી કને,
હબાતા કંઠથી અંતે ધૂજતી રસના વહે.

(શિખરિણી)

“ સુમા દેજે દેવિ ! કંઈક અપરાધો તુજ કર્યા,
“ વડા વળે વિંધ્યુ” ઉરકુસુમ આ કૌમળ અહા !
“ ત્યજીને સૂતેલી કઠિન બની દૂરે વહી ગયો,
“ દયાળુ આત્મા એ તુજ પર ખરે નિર્હય થયો ! .

“ હજારો સંતાપો સુદઢ હૃદયે તું સહી શકી,
“ અને જોતી મારો પથ, ધૃતિ અનેરી ધરી શકી;
“ અમૂલ્યો એ તારો સરલહૃદયે ! સંયમ ખરો,
“ મહા યત્ને યોગી થકી ન પણ જે સાધિત થયો.

(સાર્દૂલવિકીરિત)

“ યોગી હું વનમાં બન્યો, ગૃહ વિષે તું હા ! બની યોગિની,
“ ઉડા સંકટસિંધુને તરી તરી તું પાર પામી ખરી;

- “ જાલી તું હતી પૂર્વમાં, હૃદયથી જાલી વિશેષે હજી,
 “ હા ! જુદી રહી તોય સંગ ચડતાં ઉભી સમીપે રહી !
 “ જાલું વિશ્વ સમગ્ર આ હૃદયને, જાલાં પશુ પક્ષીઓ,
 “ જાલાં જાળક વૃદ્ધ ને તરૂણ સૌ સૃષ્ટિ તણાં માનવો;
 “ તો જાલી નહિ કેમ તું સખિ ! મને સાધુત્વથી શોભતી,
 “ જાલીના જ વિશેષણે ઉર ચહે સંગ્રોધવા રનેહથી.

(અનુષ્ટુપ)

- “ અમોલી ભેટ લાવ્યો હું તે તારે ચરણે ધરું,
 “ ક્ષમાની ભાવતી ભિક્ષા ચાચતો ઉર પાથરું.
 “ દયાનાં દિવ્ય કેં સૂત્રો ધ્યાનથી મેં અનુભવ્યાં,
 “ સાક્ષાત્કાર ખરો તારે અંતરે જોઉં છું અહા !

(શિખરિણી.)

- “ ભલે હું સંસારી મટી પ્રજાળ ત્યાગી બની ગયો,
 “ પરંતુ એ ઉંચા પ્રણયપથથી ના ખસી ગયો;
 “ ચળું જો એથી તો ઘટિત નહિ જુદત્વ મુજને,
 “ દયાથી પૂરેલું, નહિ પ્રણયહીણું ઉર રહે !

(અનુષ્ટુપ)

- “ દયા ને પ્રેમને જાલી ! ના વિશ્લેષ બની શકે,
 “ પ્રેમહીણી દયા ક્યારે ના અસ્તિત્વ ધરી શકે.

(૧૧૮)

“ પ્રેમની વૃદ્ધિમાં નિત્યે દયાની વૃદ્ધિ સંભવે,

“ પ્રેમ જો નાશ પામે તો દયા ના જીવતી રહે.

“ સ્વીકાર્યો ત્યાગ મેં બહાલી ! સ્વાર્થ ને મમતા તણો,

“ વિશ્વવંધુત્વનો ક્યારે ત્યાગ ના સુગતે કર્યો.

“ સદા સંસારનો સ્નેહી, દુઃખી દુઃખ વિષે થતો,

“ કાપવા સંકટો જોનાં અધિકારી બની રહ્યો.

(શાર્દૂલાવશીકિત.)

“ મેં કીધો તપ વિશ્વકારણ વડો તેં ના નિષેધ્યો જરી,

“ સિદ્ધિ સદા મળે મને ઉર થકી જો એક ઇચ્છા કરી;

“ ને આંદોલન જો ઉદાર ઉરનાં, જો ભવ્ય સફલાવશી,

“ સિદ્ધિ સાધી શક્યો અવશ્ય સખિ ! હું તેના શકું વીસરી.

(વસંતતિલકા)

“ જોણે જગજનન તણાં સહુ કષ્ટ કાપ્યાં,

“ અંતાપના અવનવા ઉપચાર આપ્યા;

“ તેણે તને અહહ ! દૂર પડી દુલાવી,

“ તે પૂછું આ ઉર તણો અપરાધ બહાલી !

(મંદાકાન્તા)

“ કિંતુ તારું અનુકૂળ ગણો ! જોઈ છું ચિત્ત જ્યારે,

“ શાંતિ મારા વ્યથિત ઉરમાં આવે છે શીઘ્ર ત્યારે;

(૧૧૯)

“ તું છે દેવી અધમ ઉરને નિત્ય ઉદ્ધારનારી,
“ શું બોધે એ સુપથ તુજને બુદ્ધનો બુદ્ધિ મારી !

(અનુષ્ટુપ)

“ ન ક્યારે હું મટયો તારો, તું મારો ન મટી જરી,
“ અને મારું તથા તારું વિશ્વ આ ન મટો કદી !

“ સર્વદા સર્વથા રે'જે બુદ્ધની ધર્મભાગિની,
“ વિશ્વના તાતની બહાલી, વિશ્વની જનની બની :

(વસંતનિલકા)

“ પ્રીતિપ્રવાહ તુજ આ જગમાંહિ રેડી,
“ દે સૃષ્ટિના વિષમ સંકટ સર્વ ફેડી !

“ જે દિવ્ય દ્રવ્ય કંઈ ચત્તથી હું કમાયો,
“ તેમાં સદૈવ ગણુજે સખિ ! ભાગ તારો.

(અનુષ્ટુપ)

“ વિત્ત એ વિશ્વને દેવા સર્વદા શ્રમ સેવશું.

“ દયા ને સ્નેહનાં સૂત્રો સૃષ્ટિને સમજાવશું.

“ અને એ બાલ જીવોનાં બંધનો કૈંક કાપશું,

“ ઔષધિ ઉચ્ચ આપીને મહા રોગ મટાડશું.

“ સાંકડી વૃત્તિને છોડી સ્વીકારી લે ઉદારતા !

“ પ્રસારી પાંખ દે તારી આકાશે સંગ ઊડવા !

“ સીમાબદ્ધ નથી શાણ્વી ! આટલું રાજ્ય આપણું,

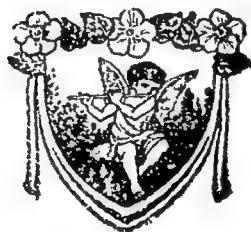
“ કુટુંબ વિશ્વમાં વ્યાપ્યું આપણું કોટિ જન્મનું.

“ મીંચી લે ચર્મચક્ષુ આ ! દિવ્ય દૃષ્ટિ દઈ તને !

“ સગાં ને સ્નેહી સંબંધી જોઈ લે જગદાલયે !

આપણું અર્લાંકો કેરા આર્ત નાદો ઉરે ધરી,

“ કાપવા કબૂત એ સૌનાં ઊઠ ! દેવિ ! કયાલરી ! ”

(૧૨૧)

ઉર્મિલા

(૧)

(મંદાકાન્તા)

શોકાવેશે હૃદય ભરતી, કંપતી ભીતિઓથી,
ને ચિન્તાથી જ્વલિત બનતી, સંભ્રમે વ્યથ થાતી:
વારે વારે સ્વર સમજવા દૂર કેં કાન દેતી,
ઉભી બાળા વિવશ બનીને બારીએ બહાવરી શી.

(અનુપ્રુપ)

ધનુર્બાણ ગ્રહી હાથે ને વાધા વનના સજી,
દૂરથી આવતો દેખે બહાલાને કૈંક વેગથી.

ચીરાયું ચિત્ત ઓચિંતું, વજ્રપાત થયો શિરે,
ઢળતી સહસ્રા ઉભી સંકળે ગ્રહી દ્વારને !

હબરો વસમા તર્કો અંતરે ઉફ્ફલવી રહ્યા,
તોએ ધૈર્ય ધરી ઉભી સ્વામીને સન્મુખી થવા !

કૃતાપરાધ શો આવી ઉભો દીન મુખે પતિ,
સંજોધી સ્નેહના શબ્દે વદે ધીમે વિવેકથી.

(૧૨૨)

(શાહુધવિક્રીડિત)

“ બહાલી ! બચ રઘુપતિ વન વિષે, સીતા જતાં સંગમાં,
 “ તેના સેવન કાજ સંગ વસવા મારે જવું સર્વથા;
 “ વેઠે એ વનવાસનાં વિકટ હા ! કષ્ટો શરીરે અતિ,
 “ ને હું મહેલ વિષે વસું સુખ થકી, એ યોગ્ય ભાસે નહિ.

“ આવ્યો સંમતિ યાચવા તુજ તણી એ ધમ્યું કાર્યે પ્રિયે !
 “ માની યોગ્ય વિચાર અંતર તણો દેવે અનુજા મને !
 “ ના તારે અપરાધ આમ ત્યજવા જેવો લગારે થયો,
 “ બંધુધર્મ બળવતાં દઉં તને અન્યાય આજે અહો ! ”

(અનુષ્ટુપ)

સ્વપ્નમાંએ ન સૂઝેલી, માનેલી મનથી નહિ,
 સાંભળી શોકની વાર્તા ઓગિંતા સર્પદંશ શી !

રોમદ્વારે સચું વેગે રકત વારિત્વ પામતું,
 ફાટયાં ચિત્ત અને ચક્ષુ, ભાન ના દેહતું રહ્યું.

કાષ્ટની પૂતળી જેવી ઉભી સ્તબ્ધ બની રહી,
 વૃત્તિઓ સર્વ બહાલાની વિલોકી સુખ વાંચતી.

આર્તનાદ ન કેં કીધો, ના ચેષ્ટા સ્નેહની કશી,
 સ્નેહશૌર્ય ધરી ઉભી આપદભાર ઉઠાવતી !

સ્નેહગર્વ નથી જેને સ્નેહશોક ન એ ધરે,
તટતા આભને ઝીલી લેવાની શક્તિ એ ઉરે !

હજારો બાણને ઝીલે વીર જેમ વધુ વડે,
એ કેમે ઝીલતાં કેલી વિષદ્રજપ્રકારને.

સ્નેહીતાં અંતરે સહેજે સંતાપો જે સહી શકે,
વિષયાકાન્તની વૃત્તિ સર્વથા નહિ તે સહે !

રૌબ્યઘંટા અહો ! વાગી, ઉઘડયું મુખ આખરે !
સ્નેહનાં સૂત્ર શા શબ્દો મંદ મંદ સરી પડે !

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

“ બહાલા ! ધર્મ વિચારીને અનુજનો ઇચ્છો અરણ્યે જવા,
“ શી રીતે અવરોધ થાય મુજથી સત્કાર્યને સેવતાં ?
“ ઉઢેલ્યું દુઃખ આપના હૃદયનું તેમાં ન વૃદ્ધિ કરું,
“ કેવાનું કંઈ ઉફલવે ઉર વિષે તોએ કશું ના કહું.

“ ને સંગે વસવા તણો હઠ કરી ના કષ્ટ આપું વધુ,
“ ચિંતાભાર વધારવો તમ શિરે એ ચોગ્ય હું ના ગણું;
“ ચિંતા અંતરની ઘર્ષ દયિતને સંગી થવા ઇચ્છવું,
“ એથી ઉત્તમ વિપ્રયોગ સહીને હા ! ચિત્ત ચીરાવવું ! ”

(૧૨૪)

(અનુક્રમ)

- “ ધન્ય ધન્ય તને દેવિ ! અનેરી કોઈ ઉમિંદે !
“ ધર્મસંકટ સ્નેહીતું તું શકી સમજી ખરે !
“ હજારો કષ્ટ હયાનાં ને ચિંતાની પરંપરા,
“ સહી દેવા તણી રહેજે તૈયારી તેં કરી અહા !
“ ચિત્તને ચીરતા ભુંડા વિદ્વાષો નહિ તેં કર્યા !
“ સંસારસેવકોથી તું જુદી કોઈ સુરાત્મજા !
“ કર્તવ્ય પાળવા કેરો હર્ષ તું હણી નાખશે,
“ વનવાસ વિષે વિશ્વો હા ! અતર્કિત આપશે.
“ અથવા આવવા સંગે હઠ જુરો ખતાવશે,
“ સીતાનો દાખલો દેવા તું અવશ્ય ઉભી થશે.
“ હુતી એ અંતરે ભીતિ, ઉપાયો સૂઝતા નહિ,
“ પરંતુ દિવ્ય કો દેવી સિદ્ધ તું સર્વથા થઈ !
“ સ્વાર્થને પોષવા તારે અંતરે વાસના નથી,
“ સ્નેહીના ચિત્તને શોભે એવી તેં શાંતિ સાચવી !

(મન્દાકિન્તા)

- “ સંગે રેવું નિજ હૃદયનો ભાર ઉતારવાને,
“ ને બહાલાને કુશલ નિરખી અંતરે રાચવાને;

(૧૨૫)

“ એ તો બહાલી ! અધમ ઉરનો સ્વાર્થ કે રનેહગર્વ,
“ રનેહી કેરું હૃદય સમજે તે તણું તત્ત્વ સર્વ.

“ ચિંતા ભુંઝી હૃદય હણતી સોંપવી સ્વામિચિત્તે,
“ ને રક્ષાની કઠિન કૃતિમાં રોકવો સર્વ રીતે;
“ લૂંટી લેવું વિષમ વનમાં સર્વ સ્વાતંત્ર્ય એનું,
“ એ બહાલી ! તેં ઉચિત ન ગણ્યું, ધન્ય હો ! ધૈર્ય તારું !

“ ના શિક્ષાનાં કથન કથવાં ચુકત તારા સમીપે,
“ ને આશ્વાસો પણ ઉચરવા વ્યર્થ જેવા દીસે છે;
“ ઉત્પાતો ને તુજ હૃદયનો કંપ દેખી શકું છું,
“ તોએ તારી ધૃતિ નિરખતાં સ્વાસ્થ્ય સેવી શકું છું.”

(અનુષ્ટુપ)

આલિંગી અંગથી અંગે, દૃષ્ટિથી દૃષ્ટિ મેળવી,
દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખીને પામ્યાં વિશ્લેષ હંપતી.

પતિએ પીઠ દીધી ને દયિતા દેખતી રહી,
અંતે ‘ હાય ! ’ કહી બાળા મૂર્ચ્છિતા ભૂતલે પડી !

(૨)

(દરિણી)

દિન દિન જતાં માસો વીત્યા; અને વરસો વહ્યાં,
નગરજન ને સંબંધી એ વ્યથા વીસરી શક્યાં;

પણ હૃદય એ આઘાતોને સહી રહી એકલું,
તન સ્વજનમાં લેળાતું ને બળે ઉર ખડાવડું.

પ્રિયવિરહનો ઉડો અગ્નિ સદા સળગ્યાં કરે,
પ્રિયકુશલની ચિંતા કેરા બહુ ભડકા બળે;
અનલદ્રવ્યની વચ્ચે રાખી સદા તન બાળતી,
કઠિન તપમાં કાઢે કળે સ્વકાલ તપસ્વિની.

નહિ પ્રિય તણા સંદેશો ને કરી ન શુભે કથા,
અહિતશતના આવે ઉના અહનિશ ઉભરા;
કદીક દુઃખથી હારી હૈયું રહી પળમાં પડે,
પણ હૃદયને દાણી સેવે સદા સમુદાયને.

કઠિન વ્રત એ પ્રેમી કેરું પ્રતિ પળ પાળતી,
વિમળ તપથી બહાલા કેરું સદા શુભ સાધતી;
સુરહૃદય શી તારી ઉંચી અહો ! કૃતિ ઉર્મિદે !
અજળ ઉરની જોડી જોતાં નહિ જગમાં જડે !

(શિખરિણી)

અભણી આપત્તિ વિધિરચિત આવી શિર પડે,
રહી કે રાચીને સહન સહુ તે માનવ કરે;
પરંતુ ઇચ્છાથી વિપદનલમાં ફૂદી પડવું,
અને એ સંતાપો સહન કરતાં મૌન ભજવું.

ખને એ તો કોઇ વિરલ જનનાં માનસ વડે,
કરી તેં દર્શાવ્યું જનકતનયે ! આ જગ વિષે !
તથાપિ ના તારી કદર જગતે કો દિન કરી !
નહિ નામે તારું મનુજગણ બાણે મન થકી.

શુણે ના કેં ગાયા કવન મહિં તારા કવિજને,
ન સાંભારે આજે સદય હૃદયે કો પણ તને;
અહિંદૃષ્ટિ બાધી જડ જગત પામ્યું પ્રથમથી,
જુએ છે આપત્તિ પ્રકટ વપુની એ નયનથી.

નહિં અંતર્દૃષ્ટિ ધરી હૃદય એનાં નિરખતાં,
અને તેથી દેખે પ્રણયી ઉરની ના સ્થિતિ જરા;
કરે કયાંથી તારા શુચિહૃદયની કિંમત કદી ?
પરીક્ષાની એના ઉર મહિં તુલા ના રહી શકી.

(અનુબ્રુપ)

સ્વાર્થત્યાગ નહિ તારો વિશ્વ આ સમજી શક્યું,
આકેંદો શુભ હૈયાના એ નહિ સાંભળી શક્યું.

(માલિની)

ભવતુ ! ભવતુ ! દેવિ ! વિશ્વ છોને વીસારે,
પણ સુરગણ તારી નિત્ય કીર્તિ ઉચારે !
નહિ જગ મહિં તારી મૂર્તિ કો સ્થાન માંધી,
પણ પ્રણયી જનોના હવ સાથે જડેલી.

(૧૨૮)

સહૃદય જન તારા સફળુણે નિત્ય ગાશે,
 રૂઢન હૃદય કેરું સાંભળી સંગ રોશે;
 ક્ષણ સ્મરણ કરીને આંસુઓ પાડશે એ,
 રસભરી કવિતાને એમ ઉદ્ભાવશે એ..

પ્રશ્નાત્તાપ

(વસંતતિલકા)

આ શું ! તમિસ્ર ઉરથી કંઈ દૂર નાસે !
આ શો પ્રકાશ પણ માંહિ નવો પ્રકાશે !
આ શીઘ્ર શા હૃદયના દૃઢ બંધ તૂટે !
ને શી અચિંત્ય સહુ પાંખડી એની ખીલે

હા ! દષ્ટિથી નિરખતાં જરી મુદ્રિકાને,
કેવું વિચિત્ર પરિવર્તન વૃત્તિ પામે ?
ને સર્વ ભૂત ઘટના ફરી જન્મ લેતી,
નાચી રહી સ્મૃતિ પરે ફરી દંશ દેતી !

કેવું મનોહર તપોવન આ વિરાજે !
શાં નિર્ભયત્વ ભજતાં મૃગખાળ નાચે !
ઉભી રહી નિરખતી સહકાર નીચે,
બહાલી અહો ! વિરહખિન્ન શકુન્તલા એ !

હા ! રાંકડી પ્રિયતમે ! તુજને ત્યજી મેં !
આવી ગૃહે પણ નહિ કરથી ગ્રહી મેં !
આશાભર્યા હૃદયને સહસા ઉવેખ્યું !
હા ! પાયથી પરમ ફર્લભ રત્ન ઠેલ્યું !

સ્વીકારી અંતર થકી પછી ફર કીધી,
છૂટી કરી સ્વર્જનથી, નહિ સંગ લીધી !
પીયૂષપાનસમયે વિપથી વિહારી,
આવી હતી હસતી, હાય ! ત્યજી રહાવી !

મારી હતી, કરી શક્યો નહિ તોય મારી,
કીધો વિધાત મૃદુ માનસ માંહિ કારી;
વિશ્વાસઘાતક નરાધમ હું નકારો !
ક્ષન્તવ્ય કોણ ગણશે અપરાધ મારો !

ભૂલે વયસ્યગણને મનુજો કદાપિ,
ભૂલે કદી સ્વર્જનને જન કોઈ પાપી,
ને ભૂત કાર્ય પણ અંતરથી વિસારે,
સંસારને સ્મરણમાર્ગથી કો ઉતારે.

કિંતુ શકે ન વિસરી નિજ પ્રેયસીને,
નિત્યે રહી હૃદયમાં હૃદયેશ્વરીને;
હા ! તેય હું કંઈક કાળ શક્યો વિસારી !
શી હૃદય શુષ્કતર લંપટ વૃત્તિ મારી !

આવું કરે ન કદી પામર કોઈ પ્રાણી,
એવો ન હોય જગમાં જન કો અભાગી;
સતપ્રેમથી ઉર નિરંતર ચોખનારો,
દુષ્યન્ત શું કદિન પત્યરનો ધડેલો !

હા ! શું હશે મમય તે કંઈ કેદ કીધો ?
 કિંવા પિશાચ હૃદયે ઘડી ઘેરી લીધો ?
 નિદ્રા અપૂર્વ ઉર માંહિ હશે ભરાણી ?
 કે રાજવૈભવ તણી હતી એ ખુમારી ?

જે બૂલ કોઈ પશુએ પણ ના કરેલી,
 એ શું હશે મુજ લલાટ વિષે લખેલી ?
 શા ચત્તથી શકું હવે સહસા સુધારો ?
 ક્યાં જોઉં જીવન તણી મુજ દિવ્ય દોરી ?

રે ! ક્યાં ગઈ પ્રિયતમે ! કરથી ત્યજેલી ?
 ક્યાં તું હશે રહી નિરાશ હવે થયેલી ?
 રે ! કોઈ એ હૃદયની કરી શોધ આપે !
 એ દિવ્ય દર્શન મને દગથી કરાવે !

હા ! તું હશે વિરહથી દિનરાત રોતી !
 હા ! તું હશે જીગરથી હજી વાટ જોતી !
 હા ! તું હશે સરલ માનસથી મુંઝાતી !
 કે કેં હશે વિષમ રોગ થકી રીખાતી !

કેંતા હશે કંઈ જનો મુજને ઠગારો !
 સંસારકીટ, શઠ, તસ્કર પ્રેમ કેરો;
 કિંતુ અજાણ ઉરમાં નહિ હોય તારે !
 ના પ્રેમપૂર્ણ ઉર માંહિ અજાણ ક્યારે !

રે ! મુદ્રિકે ! રમણીના કરમાં રહીને,
 સંસર્ગથી પરમ પાવની તું બનીને;
 આવી ભલે ! પણ મને કંશી લાળ દેને !
 ક્યાં છે વિદીર્ણહૃદયા સખી ! તે કહેને !

ત્યાં દોહતો જઈ, રડી પડી પાપ લાગું,
 ને બૂલની કરગરી કંઈ માફ માગું;
 રાખી ઉરે સતત સાચવી ઘેર લાવું,
 ભડો જતા અહં ! માનસને બચાવું !

કાંદબરીને

(વસંતતિલકા)

હીધી હતી હૃદયથી કપરી પ્રતિજ્ઞા,
કીધી હતી સખીસુખોધ તાણી અવજ્ઞા;
આંખાપનાં પણ હતાં વચનો ઉવેખ્યાં,
માની હતી સમયની નહિ સ્વલ્પ શિક્ષા.

એ આમ અંતર અરે ! ઉથલી પડે કાં ?
એ નિશ્ચયે અધવચે પિગળી પડે કાં ?
એ બાંધનો સકળ કાં સહજે વિશૂટે ?
એ દુર્ગ વજ્રસમ કાં વિણુચત્ન તૂટે ?

જે કારણે હૃદયસંગ જડી પ્રતિજ્ઞા,
શિષ્યા બની ગ્રહી હતી દૃઢ ત્યાગદીક્ષા;
તે સન્મુખે સહચરી સઘળું જુએ છે,
ને આ અગ્નિંત્ય પલટો પરખી શકે છે.

આ નિત્યનાં પરિજનો હૃદયે હસે છે,
આશીષ અંતર થકી અતિ તોય દે છે !
દેખી પરાજય ઉરે પરિતોષ પામે,
ના ચેતવે, સ્મરણ પૂર્વ તાણું ન આપે.

ને હારતું હૃદય તો નહિ કાંઈ બાણે !
 જેંચાય દિવ્યતર કેા બળથી પરાણે;
 આલે પ્રવાહ બલતર કારમેા જ્યાં,
 રૂબે, તણાય, પિગળે, વણસે પ્રતિજ્ઞા, !

શું આ હશે રસભરી કશીએ સમાધિ ?
 સંસારજન્ય જન જ્યાં વિસરે ઉપાધિ;
 કે આ હશે અજબ કેા અતિ મૂઢ રંગ ?
 જેમાં દબાય સહુ પૂર્વ તણા પ્રસંગ.

શું આ હશે અમરલોકની કોઈ નિદ્રા ?
 ઉંઘે અને જન કરે વ્યવહાર ચેષ્ટા;
 કે શું હશે વિકળતા ઉરની અનેરી ?
 કે કોઈ દિવ્ય રસખાન તણી ખુમારી ?

કોટિ પ્રયત્ન થકી કાર્ય ન જે કરાયું !
 તે અપ્રયાસ ઘડી એક વિષે સધાયું :
 કાદંબરિ ! અંજબ અંતરની સ્થિતિ એ !
 હર્શાવ ! એક ક્ષણ દિવ્ય રસે ભરી એ !

મીઠી મળ પરવશે ' પણ ' તૂટવાની !
 ને ખુદ્દિજન્ય સહુ બંધન છૂટવાની !
 પાપાણને પણ વિષે પિગળાવનારી,
 ભૂલી અહંત્વ ભળી કેા રસમાં જવાની !

શાથી મબ્બ અનુભવી શકી એ ખરી તું ?
હાર્યા છતાં જગવિભેદ ભૂતી શકી તું ?
શું પ્રેમનો પ્રબળ એ વિલસે પ્રભાવ ?
જેને અધીન હૃદયસ્થિત સર્વ લાવ !

એભલ વાળો

(૧)

(વસંતતિલકા-અનુબંધ)

રેડી મહાપ્રલય તુલ્ય અચિંત્ય વારિ,
ભૂમિ અને જલધિનો દદ લેદ ટાળી;
સંતપ્ત ઉર્વીઉરને રસથી રીઝાવી,
લેતો વિરામ નલમાં ઘડી મેઘ થાકી.

તથાપિ મંદ ધારાથી વર્ષતો હજી ના રહે,
ચડેલું પૂર પ્રીતિનું શીઘ્ર શું અટકી પડે ?

અબ્બો અનેક ગગનાંગણુ ઘેરી ઉભાં,
વૃષ્ટિ વિશેષ કરવા તલપી રહેલાં;
સેનાનીના રણનિદેશની વાટ જોતાં,
યુદ્ધાર્થે સજ્જ સહુ ઐનિકના સરીખાં.

ઉત્પાત કારમો દેખી છુપાતો અબ્રજોથમાં,
અસ્તાગ્નિમાં ગયો ફૂળી દીન જેવો દિનેશ હા !

આવી તમિસ્ર વરસાવતી રાત કાળી,
ને વાદળાં પણ રહ્યાં તમને વધારી;

ના ચંદ્ર, તારક નભસ્તલમાં જણાય,
હા ! કેણુ થાય જન હૃદિનમાં સહાય !

અધીરો ગર્જતો ઘેલો ગળવે ઘન વ્યોમને,
શાર્ફલો શબ્દ એ ઝીલી ગળવે વન ભૂપરે.

સર્વત્ર હા ! સલિલ માત્ર જણાય કાળું,
હૂબાવતું જગતને, પથને પડેલું;
પંથાવરોધ કરતાં મહિં ભેટ જેવાં,
આ ડોકતાં અહિં તહિં તરૂંઓ ઉલેલાં.

ઘોર ગ્રાહ સમા જ્યાં ત્યાં વૃક્ષના વિટપો તરે !
હ્રસ્વરે દહરે ભુંડા કાર્ય કાળ તણું કરે !

ના વારિને વસ્ત્રમતી અવકાશ આપે,
ના સંઘરે જલનિધિ ઉરમાં લગારે;
મુંઝાઈ બે સદનના અતિથિ સરીખું,
જ્યાં જ્યાં પડયું સલિલ ત્યાં બની શાંત સૂતું !

નિરતીર નીરની વચ્ચે અશ્વ એક ઉભો દીરો,
એષાહીન ગયો ચોંટી શૂન્યવત્ સ્વાર તે પરે.

હા ! નાડયથી જડ બની જન એ ગયેલો,
ને અશ્વ કંપિત થતો જલથી લિંબેલો;

શોધી રહ્યો પથ તુરંગમ સંભમેથી;
આલી જરા અટકતો ઉર કે' વિમાસી.

આખરે દીપ આચિતો દેખાયો એક દૂરથી;
ઉમંગે લક્ષતો એને સંચરે દૃઢ ચિત્તથી.

સ્વામી તણા શરીરનો ન નિષાંત થાય;
એથી સુમંદ પદ એ ધરતો જણાય;
ગંભીર સિંધુ પર એકલ નાવ જેવો;
ધીમા કેમે વિચરતો ઘણી દીપ જોતો.

ઝીલવા એક ઉક્તિને હજારે દાસ જ્યાં હશે,
અશ્વથી પડતો એને ઝીલવા કોઈ ના કને !

કાંપી પ્રલંબે પથ આંતુર અશ્વ અંતે,
આવી રહ્યો ઉટજ એક તણી સમીપે;
હૃષી વડે સહનના જનને જગાડે,
ને માંગતો શરણ કે' પદને પછાડે.

ઉઘડયું દાર અંતે ને દીપ હસ્ત વિષે થઈ,
શંકતી, કંપતી ઉભી એક ત્યાં યુવતી રહી.

દેખી રહી ઉભયને દૃઢ ધ્યાન દેતી;
કંપી ગઈ મૃત સમા નરને નિહાળી;

(૧૩૯)

“ હા ! રાજવંશી જન કોઈ જણાય છે એ,
“ ને શીતથી ખચિત સ્તબ્ધ થયો દીસે છે.

“ અતિથિ આંગણે આવ્યો, ઘટે આશ્રય આપવો,
ગૃહીનો ધર્મ શું એવો ગૃહિણીએ ન પાળવો ? ”

એવું વદી, દઢ વિચાર ઉંરે ઉતારી,
કીધી જઈ સદનમાં સહસા પથારી;
પાડોશની યુવતીઓ તણી રૂઢાય સેવી,
લેઈ ગઈ ગૃહ વિષે શ્રમથી ઉઠાવી.

ભીનાં વસ્ત્ર કરી દૂરે શુષ્કથી તત્તુ ઢાંકતી,
આપવા અંગમાં ઉખા ઉપાયો કૈંક યોજતી..

અગ્નિ વડે અહિં તહિં કંઈ શેક કીધો !
ને વસ્ત્રવેષ્ટન થકી બહુ ઘામ દીધો;
નાના પ્રલેપ પણું ઉણુ રહી લગાવી,
તોએ જરાય ગરમી ઘટમાં ન આવી !

ચિંતાતુર બની રામા, રહી નાડી નિડાળતી;
હજારો તર્ક હૈયામાં સંભ્રમે સાધતી જતી..

અંતે વિચાર ઉરમાં કંઈ એક આવ્યો,
ને કંપ ઉઘ્ર પ્રકટી વપુમાં સમાયો;

‘ હા ’ ‘ ના ’ તણું ઘડી ઉરે ઘમસાણુ સેવી,
ઉભી થઇ વ્યથિત વ્યથ બની ગયેલી.

‘ ડાલતા દીપની સામે હાથ જોડી ઉભી રહી !
‘ રોકતી નેત્રવારિને કહે કે’ રૂઢ કંઠથી !

“ ચંદ્રાર્કના પ્રતિનિધિ અયિ ! દીપ બ્રાતા !
“ ને પ્રાણીને હૃદય ધારતી ભૂમિ માતા !
“ હા ! અગ્નિદેવ ! જગતાત તમે જણાતા !
“ સાક્ષી હોને મુજ અલૌકિક કાર્યના આ !

“ સર્વદા સૃષ્ટિને જોતા સ્વર્ગના સુર બાંધવો !
“ ન્યાયની દિવ્ય દૃષ્ટિથી ઉર માઈ’ ઉઠેલજો !

“ રે ! આ અનાથજનજીવ અચાવવાને,
“ ને ધર્મ માનવ તણે કંઈ પાળવાને;
“ ઉખા હવે તનુ તણી હઉં સ્પર્શ સાધી !
“ ઘો ત્યાં સુધી બલવતી ઉરને સમાધિ !

“ વિકારશૂન્ય જો માઈ’ નવ્ય વર્તન નીવડે,
“ પ્રાણુનું દાન પંથીને આપજો સહુ તો તમે !

“ ને, કે’ વિકાર મુજ અંતરમાં નિહાળો,
“ તો ભસ્મ દેહ કરજો હઇ વીજ મારો;

“ચીરાઈ કાં ગળી જાને તનુને ધરિત્રી,
 “કાં વજ વાસવ તણું પડાને ત્વરાથી ! ”

બોલતી બહાવરી જેવી શય્યામાં સહસા પડી !
 શબવત્ દેહને ભેટી ઉઘણતા આપતી રહી !

ભેટી પડે તનુજને ન્યમ માત મીડી,
 વાત્સલ્યનો પરમ પાવન સ્રોત બહેતી;
 ભેટી રહી પથિકને ભરતી ભુજાથી,
 આખંડલાસન અચિંત્ય ડગાવી દેતી !

ધન્ય હો ! દેવની દેવી ! ધન્ય ! અદ્ભુત યોગિની !
 દૂખતી વારિમાં તોએ અરુપૃહા પશિની સમી !

કંદર્પને સ્મરહરે કરી દગ્ધ દીધો,
 કાંઈ તથાપિ અવશેષ રહી ગયેલો;
 તે આજ આ કૃતિ થકી સતીએ નિવાર્યો !
 અગ્નિ અને ગરલનો પણ ગર્વ ટાળ્યો !

પાપાણુમૂર્તિ શાં બન્ને શરીરો સ્લેષ સેવતાં !
 માનસો વિશ્વ મૂકીને કયાંય ઉડી ગયાં હતાં !

વિદ્યુત્પ્રવાહ વનિતાવપુથી સરતોં,
 નિશ્ચેષ્ટ એ તનુ વિષે ઘડીમાં સંભાળ્યો;

આવ્યું અચિંત્ય કંઈ ચેતન અંગઅંગે,
ને ભિડયાં હૃદય, લોચન, તકત્ર સંગે.

છલંગે છોડતી શય્યા રામા દૂર જઈ પડી !
ધીમેથી ધ્રુવતી જિજ્ઞા પંથીની કેંક બોલતી !

“કોણે મને અજબ જીવનકાન દીધું !

“કોણે અહો ! અમરનું અહિં કાર્ય કીધું !

“શું સ્વર્ગથી મુજ જન્મી જગ માંહિ આવી !

“લીધો કૃતાંતમુખથી સુતને ખચાવી !”

“ખમા આ વીર મારાને ! શાંતિ અંતરમાં ધરો !”

આશ્વાસ એમ આપીને વનિતા વકતી અહો !

“આ નેસ ચારણ તણો, પુરૂષો અમારા,

“હુલિંક્ષથી પશુ વિદેશ લઈ ગયેલા;

“વર્ષા વડે વ્યથિત અશ્વ લઈ તમોને,

“આવ્યો નિશામુખ વિષે અમ રંક ગેહો.

“ખબાવ્યો માનવી કેરો એ થકી ધર્મ માનવે,

“શુશ્રૂષા સિદ્ધિને પાત્રી, લાસ એહ મળ્યો મને.”

ધીમે શરીર મહિં આખર સ્વાસ્થ્ય આવ્યું,

ને પાંચનું હૃદય સદા ભણી તણાયું;

(૧૪૩)

પ્રસ્થાનસજ્જ હયને કરથી કરીને,
લેતો વિદાય વદતો ઉરના ઉમંગે.

“આવજો ઝહેન ઝો મારી ! તળાજે બ્રાતને ગૃહે !
“ભૂપ હું એ ભૂમિ કેરો નામ એલલ ઝા કહે.

“તારો અપાર ઉપકાર નહિ બુલાય,
“એતું ન મૂલ્ય જગનાં જનથી અપાય;
“નિઃસ્વાર્થ કાર્ય કરનાર મનુષ્ય મોંઘાં,
“હા..! ભૂતલે નિવસતાં પણ દેવ સાચાં.”

આશ્ચર્ય પામતી ઉભી યુવતી દેખતી રહી,
અશ્વ દોડાવતો અંતે નૃપ દૂર ગયો વહી.

(૨)

હુષ્કાલ હુઃખ જગતું જલદે નિવાયું,
સર્વત્ર દેં નવલ ચેતન શીઘ્ર આબ્યું;
આબ્યા ગૃહે પશુ લઇ નર નેસવાસી,
આનંદતા સ્વજનને ધરી ભાવ, લેટી.

કર્ણોપકર્ણ ત્યાં ચાલી પાન્યની ઘટના પછી,
કલંક કારમું આબ્યું સતીશીર્ષ પરે ધસી !

ક્રોધાગ્નિથી બળી ગયો પતિ એ શુણ્ણીને,
દેં દેં અવાચ્ય વદતો, લડતો પ્રહારે !

સર્વાંગ સત્ય દયિતા શ્રમથી જણાવે,
વિશ્વાસ શંકિત ઉરે પણ કેમ આવે ?

અપૂર્વ અગ્નિથી એના રોમરોમ તપી ગયા,
ગલત્કૃષ્ટ તણા રોગે પર્યન્તે પીડતા થયા.

શોકે ભરી યુવતી કૈંક ઉપાય ચોજે,
ના શાંત થાય દૃઢ રોગ અરે ! લગારે;
એથી કરંડહુકયે પતિને ધરીને,
અન્યોપચાર સજવા વિચરે વિદેશે.

હજારો વૈદ્યને પામી, હજારો તીર્થમાં ગઈ,
પરંતુ વ્યાધિનો સાચો ના ઉપાય જડ્યો કંઈ.

અંતે ગઈ રડતી એલલની સમીપે,
નૈરાશ્ય આશ ઉરમાં અતિશે ધરીને;
દોષી સુદૂર થકી ભૂપતિ દોડી આવ્યો,
ને હંડવત ધરણિમાં પડી પાય લાગ્યો.

“આયુષ્ય આપનારી તું અવી જહેન ભલે ગૃહે !
“કરંડે શું ધરી લાવી ? શી તારી સ્થિતિ ? તે કહે !”

શોકે રડે હૃદય ને નયનો લિંબતાં,
કળે વદે રમણી લોચનનીર લહોતાં;

“ હા ! કંથ એ વિકટ રોગ થકી રીખાય,
“ સર્વે ગયા સફળ સૃષ્ટિ તણા ઉપાય.

“ ખત્રીશલક્ષણા કેરા રક્તથી સ્નાન જો કરે,
“ દૂર તો થાય એ વ્યાધિ, એમ વૈદ્ય ઘણા વદે.”

“ ચિંતા નહિ હૃદયમાં ધર ખડેન ! ત્યારે,
“ એ છે ઉપાય તુજ દારણ હસ્ત મારે;
“ ખત્રીશ લક્ષણ જનો મુજમાં જુઓ છે,
“ ને એમ પંડિત, પરીક્ષક સૌ કહે છે.

“ આશુખ્ય લોગવું છું આ, તે તારા કરથી મળ્યું,
“ ત્વદર્થે આપવું એથી અન્ય શું વિશ્વમાં લહું ?

“ કાલે થશે મરણ પામર કીટ જેવું,
“ એથી અવશ્ય અતિ ઉત્તમ મૃત્યુ આવું;
“ જો રોગમુક્ત લગિની ! પતિ થાય તારો,
“ તો ધન્ય એક ધરણિ મહિં દેહ મારો.

પરંતુ શીર્ષને કાપે કોણ ? એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે,
મોઢલી દૂતને પાસે બોલાવ્યો નિજ પુત્રને.

એ તાતતું કથન સર્વ ઉરે ધરીને,
માગે કશું વિનયથી ચરણે પડીને;

“ હું લક્ષણો સકળ આપ તણાં ધરાવું,
 “ છું આપવા અધિક આતુર શીર્ષ માફે. ”

આગ્રહી બે રહ્યા ઉભા ઉમંગે શિર આપવા,
 અન્યોન્ય અસિને દેતા, ને કે'તા સઘ કાપવા !

દેખી રહ્યો પુરૂષ સર્વ કરંડવાસી,
 પાર્યો અપૂર્વ કંઈ અંતર માંહિ શાંતિ;
 સિંચાય રોમ સહુ નૂતન કે સુધાથી,
 ભડી ગયો પળ વિષે કંઈ દૂર વ્યાધિ !

કાઢવા એ કરંડેથી વામાને વિનયે કહે,
 કંઈ સ્વાસ્થ્ય ધરી, પાયે પડીને ધૂજતો વહે.

“ બહાલી ! તને પ્રથમથી નહિ મેં પિછાણી,
 “ તું શુદ્ધ સંયમવતી, સ્મર જીતનારી !
 “ ને ભૂય આ શિબિ તણો અવતાર સાચો !
 “ તેનો મયૂરધ્વજ તુલ્ય કુમાર આ તો.

“ શંકા સર્વ ગઈ મારી, ક્રોધ ને રોગ હા ! ગયો !
 “ સુધાસિંધુ તણા સ્નાને દેહે દિવ્ય બની રહ્યો !

“ મેં સૂક્ષ્મજ્ઞો શ્રવણ માંહિ ધરી તમારી !
 “ તે તો હતી વિભુધના વ્યવહાર કેરી !

(૧૪૭)

“સાન્નિધ્ય એ અમરનું મૃતને જગાડે,
“તો કાં અસાધ્ય જનરોગ નહિ મટાડે ?

“સહસ્ર ચંદ્રના સ્પર્શે જે ન શીતલતા જડે,
“આ પ્રસંગ તણા યોગે સાંપડી સઘ તે મને !

“આલંબ સૂર્યશશીના હજી વિશ્વમાં છે !

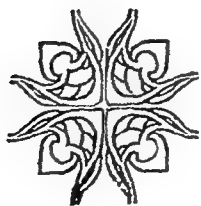
“ને સ્તાંભ છે ગગનગુંબજના હજીએ !

“નિષ્કુર મૃત્યુઉરને શરમાવનારા,

“અદ્યાપિ વીર નર હા ! જગમાં વસેલા !

“પરંતુ એ નહિ સૂજેઃ આપવા ઉત્તમાંગને,

“સ્પર્ધતા સામસામે આ બે ‘વાળા’માં કયો ચડે ? ”

(૧૪૮)

મહામારી

(મન્દાકાન્તા)

છોડી છોડી પ્રિય સહન ને સર્વ સંકલ્પ છોડી,
આરભેલા અધવચ્ચ પડયા કેંક વ્યાપાર મૂકી;
મૃત્યુ કેરા ઘરઘર વિષે ધૂમતા ફૂત દેખી,
નાસી છૂટે જન અહિં તહિં આકળા આંખ મીચી.

ઓચિંતા એ સતત ધસતા અગ્નિમાંથી બચેલા,
ચુકાવીને નજર ચમની છેક છૂટી શકેલા;
એનો ભૂડો પ્રલય રચતો પામતાં સ્પર્શ પહેલાં,
સામગ્રી લે સકળ મનુજો નીકળે હર્ષધેલા.

જેતાં જેતાં વિજન વન શું હા ! થયું ગામ આલી,
ચારે બાજુ શત મુખ કરી માનવી રેલ ચાલી;
ને કેં ફરે હૃદય રમતા સ્થાન માંહે સમાતી,
વ્યાપી અતે પિતૃવન સમી ઘોર સર્વત્ર શાંતિ.

(વસંતતિલકા)

બેસી રહી યુવતી કેા ગૃહદ્વાર રોતી,
ને કોઈની નજર ફેંકતી વાટ જોતી;
નિઃશ્વાસથી ભરતી અંતર, નેત્ર દહોતી,
પંખાળતી શિશુકને, મનમાં મુંઝાતી.

(૧૪૬)

(મન્દાકાન્તા)

થાકી અતે જઈ લવનમાં બાળ સંગાથ બેઠી,
ઉભી થાતી ઘણી વિદળ શી આવતી ખડાર ભેતી;
સંધ્યાકાળે બહુ રખણીને આખરે કાન્ત આવ્યો,
શેઠીને દેા નિકટ પુરમાં વાસની ભાળ લાવ્યો.

(શાઈલવિદીરિત)

તેયારી કંઈ હુધંથી કરી રહી શ્યામઃ નવા સંબ્રમે,
ફેદી બાળ રહ્યાં નવા સદનને ભેવા સવારે ખરે !
પ્રાતઃકાલ પ્રયાણનિશ્ચય કરી સૂતાં મુખે દંપતી,
મુદો નિશ્ચય કાળના દ્વિદયનો તે કાણ બાણે જરી !

(વસંતતિલકા)

ખૂટી ગયું તિમિર ને રજની વિરામી,
ઉઠ્યો યુવાન અહુઆ ઉરકંઠ ત્યાગી;
ના કોઈ કુદકુટ રહ્યો કથવા પ્રભાત,
ઘંટી તણા નવ પડે કંઈ કણ નાદ.

(મન્દાકાન્તા)

ભગી અતે નિકટ જઈને મુંદરીને જગાડે,
રે ! રે ! એ તો તરફથી રહી ખડાવરી ગૂમ પાડે !

અંગે અંગે વિષ વરસતો તાવ ભૂંડો બરાયો,
મૃત્યુ કેરો કર ફરી વળ્યો કારમાં દંશ દેતો.

(શિખરિણી)

ઉવેખી આશાને, ઉરગત વિચારો પરહરી,
જઈ પાસે બેઠો પતિ કર કપાળે દઈ દઈ;
ઘડી જોતો નાડી કંઈક પૂછતો આતુર બની,
ઘડી બહીલો, ઢીલો અટન કરતો એ અહિં તહિં.

(શાર્દૂલવિકીરિત)

બધ્યાં બાળ અને પ્રવાસ કરવા આતુર ઉભાં થયાં,
શી છે ઢીલ ? ઉઠે ન કેમ જનની ? એ પ્રશ્ન પૂછી રહ્યાં;
કિંતુ દીન ક્યામાણું વદન એ દેખી પિતાનું કર્યાં
માતાનું મુખ દુઃખથી નિરખતાં હા ! બેઠ બેસી ગયાં.

“ બેલો ખૂદાર જઈ ” કહી જનક ત્યાં કેં દૂર કાઢે જરી,
આવે રંક સમાં ઘરે રડી રડી શેરી બધી સંચરી;
“ બાપુ ! બાળક કોઈ ખૂદાર ન મળે, તાળાં સહુને ધરે,
“ કોની સંગ જઈ જરાય રમીએ ? ” કેતાં વધારે રડે

(અનુક્રમ)

“ રડો માં ! બાળ જો મારાં ! બેસો બે ઘડી બારમાં,
“ તમારાં આંસુઓ ચીરે કાળજી હાય કારમાં.

(૧૫૧)

“ તમારી જાગશે માતા અનેરી ઉંઘ આ ત્યજી,
“ નવા ગામે જશું ત્યારે, મુંઝાશે મન ના જરી. ”

(શિખરિણી)

“ જગાડોને ત્યારે, કયમ જનક ! ઢીલા પડી ગયા ?
“ ન આવી શું ગાડી ? નહિ મળી શકે વાહન કશાં ?
“ અમે તો ચાલીશું, વિકટ પથ કાપી વહી જશું,
“ નહિ ક્યારે થાકી તમ થકી વિખુટા પડી જશું. ”

(અનુહટ્ ૫)

સાંભળી શોકમાં ડૂબ્યો નિઃશ્વાસો કેંક નાખતો,
બહાલીને આંપતો બેઠો નાડી-નેત્ર નિહાળતો.

ઘડીમાં કારમી ચીસો પીડાતી પાડતી હતી,
ઘડીમાં શન્યવત્ સ્યામા ચેષ્ટાહીન બની જતી.

આખરે ઉઘડી આંખો તાવના કાંઈ તોરમાં,
બહાલાને બેઠને બોલી “ બેસી કાં હબુએ રહ્યા ? ”

(શિખરિણી)

“ પંધારોને બહાલા ! લઈ શિશુકને એ પુર વિષે,
“ કંઈ દૂરે બેસો ! નવ અડકશો આ શરીરને;
“ રહું રામેરામે વિષમ વિષ બ્યાપી પ્રિય ! મને,
“ બચી સંસર્ગેથી ઝટપટ બચાવો શિશુકને ! ”

(૧૫૨)

“હતી આશા ઉંડી મરણમુખમાંથી બચી જવા,
“પરંતુ આંચો આ જવર કંઈક જૂઠું વિચવા !
“પ્રભુની ઇચ્છાને દઢ હૃદય રાખી વશ થવું,
“વૃથા સૌ સંકલ્પો, પ્રિયતમ ! વૃથા કૈં વિલપવું !”

(અનુષ્ટુપ)

સાંભળી એ રહ્યો સ્વામી, ના વહી શકતો કંઈ,
અંતે એ થાકતી ંહાલી ફરીને ઘેનમાં પડી.

શોકસંતાપને ંહેતો દિન એમ વહી ગયો,
અને કાળમુખી ઉભી આવીને રજની અહો !

થાકીને, આશ મૂકીને, રમીને રડીને કંઈ,
ભૂમિના અંકમાં સૂતાં બિચારાં બાળકો ઢળી !

(વસંતતિલકા)

રાત્રિ તણું પ્રતિપળે બળ જાય વાંધ્યું,
વ્યાધિ તણું પણ અરે ! બળ જાય વાંધ્યું;
વાંધ્યો પ્રલાપ, તનુભાન જતું ભુલાતું,
સંબંધહીન મુખથી કંઈ કૈં વદાતું.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

“આવું છું તમ આગળે ઉલટથી સ્વર્ગસ્થ હા ! બાળકો !
“હા ! ંહાલી જનની ! અને જનક, હા રનેહેભર્યા આંધવો !

(૧૫૩)

“કેં કેં સાદ તમે મને કરી રહ્યાં, તે સર્વ હું સાંભળું,
“લાંબો છે પણ પંથ, શક્તિ ન રહી, શું શીઘ્ર આવી શકું ?”

(શિખરિણી)

હજારો ચેષ્ટામાં રજની પણ અર્ધી વહી ગઇ,
રહ્યો બેસી પાસે દયિત દઢ દષ્ટિ દઇ દઇ;
ઘડી વસો એનાં શિથિલ કરથી ઠીક કરતો,
ઘડીમાં સૂતેલાં શિશુક લાણી શોકે નિરખતો.

(અનુષ્ટુપ)

વિનાશ પામવા જ્યોતિ દીપનીં ઝળકી પડે,
ઓચિંતી એમ ઉઠીને સુંદરી પતિને કહે

(શિખરિણી)

“હવે તો મૃત્યુ છે નિકટ, નહિ વહાલા ! વિલપજો !
“શિશુને સંભાળી ભવપથ વિષે આગળ જાણો !
“તમારી વહાલીનું તનુ પણ પછી પ્રાણુ ત્યજશે,
“શિલા જેવું ભારી બની બહુ તમોને મુંઝવશે.

“સ્મશાને શી રીતે કઠિન થઇ એવું લઇ જશો ?
“નથી કે સંગાથે, ક્યમ દઢ બની દાહ કરશો ?
“ચિતા એથી મારી અહિં વિરચજો આંગણુ વિષે !
“ઉપાયો યોજું છું પણ અવર ચિત્તે નવ ચડે.

(૧૫૪)

(અનુષ્ટુપ)

“અને આ બાળને” કે’તાં ઓચિંતી આંખડી ફરી !
પતિનો સ્પર્શ સેવંતી મૃત્યુને શરણે પડી !
હજુએ અંતરે આશા ! હજુ કે’ ઓલસે ફરી,
વેણની વાટડી ભેતો કાંત બેસી રહ્યો હજી !

(મન્દાકાન્તા)

પ્રાતર્વાયુ શિથિલ ગતિથી આખરે પાસ આવ્યો,
ને આશ્વાસો કંઈક કથતો, શોક બહેતો છવાયો;
ઉઠ્યો આશા ત્યજી તરૂણ હા ! દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખી !
ને તૈયારી ત્વરિત કરતો ચોક માંડે ચિતાની.

(અનુષ્ટુપ)

છાણું ને કાપ્ટનો રાશિ અવ્યવસ્થિત આંગણે,
બનાવી બહાલીને વચ્ચે સંકળે ધરતો વહે !

(શાર્દૂલવિકીરિત)

“તું સાચી ગૃહિણી ! ત્યજી નવ ગઈ હા ! દેહથી ગેહને !
“તો સાચું તુજ સર્વથા વિલસજો વિશ્રામનું સ્થાન એ !
“છેલ્લી કાંઈ ક્રિયા કરી વિધિભરી કીધી નહિ મેં અરે !
“છેલ્લું સ્નાન સમયું” નેત્રજલથી તે માત્ર સ્વીકારજે ।”

(૧૫૫)

(અનુષ્ટુપ)

ઓચિંતાં જાગીને ઉઠયાં બાળકો કંઈ બહાવરાં,
વિચિત્ર ઘટના જોતાં કંપતાં કથતાં અહા !

(શિખરિણી)

“ધરો શાને બાપુ ! અમ જનનીને કાળ ઉપરે ?
“કરો શાને પાછો ઢગ શરીરની ઉપર અરે ?
“મુંઝારો રે માણી ! કંઈક મહિં એને ઠરડશે !
“જવાતું છે દૂરે, ચરણ પછી માંડી નહિ શકે !”

(અનુષ્ટુપ)

ઉપેક્ષા બહુએ કીધી બાળનાં વચનો તણી;
પરંતુ ઘેરની સીમા આખરે આવતી રહી !

(શિખરિણી)

“અરે ! એ બહાલાંઓ ! તમ જનની મીઠી મરી ગઈ !
“તમારી ને મારી, સ્વજન સહુની એ મટી ગઈ !
“હવે તો એ બહાલું તનુ અનલ માંડે સળગશે,
“મળીને માટીમાં હૃદય મહિં નિત્યે રહી જશે.”

(અનુષ્ટુપ)

“બનાવો શીઢને બાપુ ! ઉંઘમાં કોઈ ના મરે,
“અમેએ ઉંઘતાં ઉઠયાં, તેમ એ ઉંઘતી હશે !

(૧૫૬)

“કરીને સાદ બોલાવો ! અમે કોતો જગાડીએ !
“પરંતુ પોઢવા દેવી આમ ના અમને ગમે.”

(વસંતતિલકા)

કે'તાં રહ્યાં ચક્રિત બાળક આર્ત નાદે;
ને અગ્નિનો બલવતો સુસવાટ વાઘે !
આકાશ ને નગર ધૂઝ થકી છવાયું,
હા ! હા ! થયું સદન એમ સ્મશાન સાયું !

(અનુષ્ટુપ)

આકંઠો અલંકો કેરા ના વધુ સાંભળી શકયો,
બેબીને બાથમાં ઝીલી આખરે એ રડી પડ્યો !

(૧૫૭)

પુનર્જન્મ

(વસંતતિલકા)

બહાલી તણા વિલય ઉપર વર્ષ વીત્યું,
ને નામ એ જગત માંહિ જતું બુલાતું;
ધીમે ધીમે સકળ સંસ્મરણો ઘસાતાં,
સંબંધના પણ ક્રમે કરી તાર તૂટ્યા.

(અનુષ્ટુપ)

આજ સંવત્સરી એની, એ તિથિ ગત વર્ષની,
આસનાં આંસુઓ વચ્ચે સ્વર્ગમાં ગઇ સુંદરી.
“જાઉં છું જાઉં છું બહાલા ! જાળને નિત્ય પાળજો !”
બહાલીનું વેણ એ છેલ્લું અંતરે ઉજાવે અહો !

(હરિણી)

સ્મૃતિ વિશ્યતો ને આંસુડાં ઘડીલર સારતો,
ઘડી વીસરતો ને લાવિમાં જતો મન બેડતો;
યુવક ઉલટે વાંચે કોઇ સમાગત પત્રને,
વિવિધ ઉરમાં લાવો જન્મી, ઉડી વદને વસે.

(૧૫૮)

(શાદ્દેશવિકીરિત)

ભાવિ લખ તણો પ્રબંધ રચતો એ પત્ર આવ્યો હતો,
આશાના અમિતાંકુરો અવનવા એ સંગ લાવ્યો હતો;
મીઠા મોહક મંત્રના બળ થકી હા ! ચિત્ત અંતે ચળ્યું,
પ્રીતિપૂર અગાધ પંથ ત્યજતું રે ! અન્ય માર્ગે વળ્યું !

કે કે સ્વપ્ન રસે ભર્યા હૃદયમાં સંસારના ઉદ્ભવ્યાં,
મીઠાં કેંક મનોરથો વિષયના ને કેં વિકારો વસ્ત્રાં;
આલી તર્કપરંપરા વિહગ શી આકાશ ઓળંગતી,
ઘેરાતાં નયનો નવા જગતમાં ફળ્યો નવા લાવથી !

(અનુબંધ)

સાંભળ્યું કાંઈ ઓચિંતું ને ભગી-જબકી અયો,
અંગના કંપને રોકી સ્વસ્થ એ ક્ષણમાં થયો.

(વસંતતિલકા)

બહાલી તણી જહી હતી છવિ સામી ભીંતે,
જેમ રહ્યો યુવક તે ભણી શાંત ચિત્તે;
હા ! કંપ એ હૃદયનો સહસા વિલોકે,
આંસુભર્યાં નયન ને મુખ દીન શોકે.

(૧૫૯)

(અનુક્રમ)

અંધારી આવતી આંખે ને દષ્ટિ ભાર ઝીલતી,
તોય તે નિરખે સામે અધીરો બહાવરો બની !
ઉઘડયા ઓપ્ટ એ અંતે ને શબ્દો કાંઈ નિઃસરે,
પરિચિત અને બહાલો બહાલીનો સ્વર સાંભળે !

(શિખરિણી)

“ભલે બહાલા મારા ! યુનરપિ તમે લગ્ન કરજો !
“અને સંબંધીના પ્રિય પથ વિષે પાચ ધરજો !
“પરંતુ આ ઘેલું હૃદય નહિ ક્યારે વીસરજો !
“પ્રતિજ્ઞા લીધેલી કદી કદી બની સ્વસ્થ સ્મરજો !

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

“મૃત્યુને શરણે પડી રજ વિષે અંતે મળી માલતી,
“ના ક્યાંએ સુરભિ, નહિ કુસુમ ને ના પંકિત એ પત્રની;
“રે ! ભોગી ભમરા ! ભલે અવર કેા પુષ્પે જઈ એસજો !
“ને મીઠો મકરંદ આત્મસુખને કાજે ભલે એવજો !

“તારો દોષ દ્વિરેક્ષ ! ના, અધમ એ વૃત્તિ સ્વભાવે વસી,
“છા ઝુરે રહી સ્વર્ગમાં નિરખતી નિત્યે તને માલતી !
“ભોગી કેવળ વિશ્વમાં પુરૂષ હા ! પ્રેમી લગારે નહિ,
“ભાવે ભોગવજો ભલે વિષયને સ્વાર્થાધ રહેજો બની !

(૧૬૦)

(અનુબંધ ૫)

“નહિ રોકું હવે ંહાલા ! તમારા ચિત્તને જરી,
“માનને ભેટ આ છેલ્લી ને છેલ્લી રસ ગોઠડી.”

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સેવી સ્વાસ્થ્ય રહ્યો હતો શ્રવણથી એ સૂકિતને સાંભળી,
ને નિઃશ્વાસ જતો હતો પંખપળે નાભિ થકી નીકળી;
માંડી કંપિત પાય કેં બળ થકી ઉભો થયો આખરે,
બહાલીના પદપંકજે શિર ધરી એ ઉચ્ચરે ઉત્તરે !

(અનુબંધ ૫)

“ક્ષમા બહાલી ! ક્ષમા દેવિ ! ક્ષમા એ સ્વર્ગવાસિની !
“એક ભૂલ તણી દેજે ક્ષમા આ રંકને સખી !
“પ્રતિજ્ઞા એ નથી ભૂલ્યો સ્વેચ્છાથી જે થકી હતી;
“વારતો તું પડી વચ્ચે તથાપિ મેં કરી હતી.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

“રે ! સંસાર તણી કુસંગતિ નહિ શા શા અનર્થો કરે !
“જે ચી સ્વર્ગ તણા પવિત્ર પથથી, બિંડા કુવામાં ધરે !
“બહાલી ! વ્યર્થ વિકારને વશ થઈ ભૂલ્યો ઘડી હું તને,
“ને અન્યાય કર્યો કંઈ પ્રભુયને એની ક્ષમા આપજે !

“ આપ્યો જે કર સ્નેહથી તુજ કરે તે અન્યને ના મળે,
 “ પામ્યું ચિત્ત અલેદ જે તુજ વિષે તે લેદને ના લળે ।
 “ તારો દેહ ભલે નહિ જગતમાં તેથી પ્રિયે । શું થયું ?
 “ સ્નેહી માનસને ન કાર્ય કંઈએ હા ! દેહ સંગે રહ્યું !

“ ભોગી આમિષનાં નૃશંસ હૃદયો ગ્રાહે ભલે દેહને,
 “ એવા લેદક સ્થૂલ આવરણને ના સ્નિગ્ધ ચિત્તો ગ્રહે;
 “ જે વારિ મહિં વારિ એક રસ થૈ, એકત્વ પામી મળ્યું,
 “ તેને ભિન્ન કરી વિકાર વરવા જેવું અરે ! મેં કયું !

“ આ ભોગી ભમરો નથી, રજ વિષે જ્યાં છે મળી માલતી !
 “ દોટી એ તનુભસ્મમાં પળપળે રાચી રહેશે સખી !
 “ ખીલ્યાં પુષ્પ ભલે અનેક જગમાં તે દેખીને રીઝશે !
 “ ને મીઠો મકરંદ માનસ વસ્યો તે સર્વદા સેવશે !

“ જે બહાલી નિજ કાન્તના વિરહના સંતાપ સર્વે સહે !
 “ ને આજીવન પ્રેયસી પ્રિય જતાં વૈધવ્ય સેવી રહે;
 “ તેનો નાશ થતાં ધકેલી ઉરથી અન્યત્ર સ્વામી રમે,
 “ અક્ષન્નવ્ય અવશ્ય એ મનુજનો અન્યાય ભાસે મને.

“ આ અન્યાય તણાં કૂળો અઘલચર્ચા હા ! માનવો ભોગવે,
 “ સ્નેહાભાસ વિષે કૃતાર્થ થઈને શુષ્કત્વ સેવ્યાં કરે;
 “ દૈવી પ્રેમ કઠોર સર્ગ ત્યજી એ હા ! દૂર દૂરે વસે !
 “ જાણી એ, અતિ દુષ્ટ પંથ પર ના હું પાય ધારું હવે !

(૧૬૨)

(અનુબંધ)

“ નથી મૃત્યુ થયું તારું, હું નથી જીવતો હવે !
“ બહાલી ! આવ તને લેઈ મીઠા માનસને તટે !
“ પૂર્વની મિષ્ટ ગોષ્ઠિ એ, એ કેલિ રસ વર્ષાતી,
“ સર્વદા સેવશું સ્નેહ દિવ્ય સ્વર્ગ વિષે વસી.
“ રાગ ને મૃત્યુને સિંધુ તરી તું કરીને મળી,
“ અમર્ય દેહ ધારીને સ્વર્ગની મુરબિલરી.

(શાર્દૂલવિકીરિત)

“ પશ્ચાત્તાપ વિષે તપાવી તન આ હું શુદ્ધ સ્હેજે થયો !
“ ને ત્વતુલ્ય નવીન દેહ ધરીને સામીપ્ય સેવી રહ્યો !
“ આપી હિવ્ય કરાવલંબન હવે સ્વીકારજે સુંદરી !
“ દેવી સ્નેહવિવાહના પદ પરે એ પ્રેમ દેજે કરી !

(અનુબંધ)

“ આજ સંવત્સરી તારી, ને મારા મૃત્યુ—જન્મની,
“ બિજવું તિથિ આસુથી આપણા દિવ્ય લગ્નની ! ”

શબ્દકોષ.

અ

અકળ-કળાય નહિ એવું
અકલિત-નહિ જાયેલું
અગતિક-મતિ વિનાનું
અગ્રગામી-આગળ ચાલનાર
અધ-પાપ
અઅલ-પર્વત, સ્થિર
અચિંત્ય-અચિંત્યું
અટન-રૂઝું.
અતટ-કાંઠા વિનાનું
અતર્પણ-અતૃપ્તિ
અદૈત-એકતા
અધીન-વશ, તાબેદાર
અધઃપતન-નીચે પડવું
અનપેક્ષતા-ધર્મચારહિતપણું
અનલ-અગ્નિ
અનલદાય-બે અગ્નિ
અનવરત-અટક્યા વિના, નિરંતર
અનવલંબન-આધાર વિનાનું
અનામય-નીરોગીપણું
અનિમિષ-પલકારા વિના
અનિલ-પવન

અનુકૃતિ-અનુકરણ
અનુજ-ન્દાનો ભાષ
અનુદારતા-હિદારતારહિતપણું
અનુદિત-નહિ ખોલાયેલું
અનુદિન-દરરોજ
અનુસા-આસા
અન્યત્ર-બીજે ઠેકાણે
અન્યથા-વિપરીત, વૃથા
અન્યોન્ય એક બીજાને
અપત્રપા-અન્યથી ઉત્પન્ન થતી લક્ષણ
અપસરણ-ખસવું
અપૂર્વ-નવીન, આગળ નહિ જોયેલું
અપંકિલ-કાદવ વિનાનું
અપ્રમાસ-મહેનત વિના
અપ્રજ્ઞંશ-અપ્રજ્ઞો ભાગ
અભિધાન-નામ
અભિનયત્વ-નવીનતા
અભિમત-ધર્મિજીત, માન્ય
અભેદ-એકતા
અભ-વાદળું, મેઘ
અમત્ય-મૃત્યુલોક બહારનું
અમલ-મેલ વિનાનું

(૧૬૨)

(અનુક્રમ)

“ નથી મૃત્યુ થયું તારું, હું નથી જીવતો હવે !
“ બહાલી ! આવ તને લેઈું મીઠા માનસને તટે !
“ પૂર્વની મિષ્ટ ગોષ્ઠિ એ, એ કેલિ રસ વર્ષાતી,
“ સર્વદા સેવશું સ્નેહે દિવ્ય સ્વર્ગ વિષે વસી.
“ રોગ ને મૃત્યુનો સિંધુ તરી તું ફરીને મળી,
“ અમર્ત્ય દેહ ધારીને સ્વર્ગની મુરલિસરી.

(શાર્દૂલવિકીરિત)

“ પશ્ચાન્નાપ વિષે તપાવી તન આ હું શુભ સ્થેજે થયો !
“ ને ત્વતુલ્ય નવીન દેહ ધરીને સામીપ્ય સેવી રહ્યો !
“ આપી ઉચ્ચ કરાવલખન હવે સ્વીકારજે સુંદરી !
“ દેવી સ્નેહવિવાહના પદ પરે એ પ્રેમ દેજે ફરી !

(અનુક્રમ)

“ આજ સંવત્સરી તારી, ને મારા મૃત્યુ—જન્મની,
“ જીજ્ઞુસિયો આપણા દિવ્ય લગ્નની ! ”

શબ્દકોષ

અ

અકળ-કળાય નહિ એવું
અકસિત-નહિ જણાયેલું
અગતિક-પ્રતિ વિનાનું
અગ્રગામી-આગળ આસનાર
અધ-પાપ
અઅલ-પર્વત, સ્થિર
અચિંત્ય-અચિંત્યું
અટન-ફરવું.
અતટ-કાંઠા વિનાનું
અતર્પણ-અતૃપ્તિ
અદૈત-એકતા
અધીન-વશ, તાબેદાર
અધઃપતન-નીચે પડવું
અનપેક્ષતા-ધરૂંછારહિતપણું
અનલ-અગ્નિ
અનલદ્વય-એ અગ્નિ
અનવરત-અટક્યા વિના, નિરંતર
અનવલંબન-આધાર વિનાનું
અનામય-નીરોગીપણું
અનિમિષ-પલકારા વિના
અનિલ-પવન

અનુકૃતિ-અનુકરણ
અનુજ-ન્દાનો ભાષ
અનુદારતા-ઉદારતારહિતપણું
અનુદિત-નહિ ખોલાયેલું
અનુદિન-દરરોજ
અનુસા-આસા
અન્મત્ર-ધીજે ઠેકાણે
અન્યથા-વિપરીત, વૃથા
અન્યોન્ય-એક બીજાને
અપત્રપા-અન્યથી ઉત્પન્ન થતી લક્ષણ
અપસરણ-ખસવું
અપૂર્વ-નવીન, આગળ નહિ જોયેલું
અપંકિલ-કાદવ વિનાનું
અપ્રમાસ-મહેનત વિના
અબ્જશ-અબ્જમે ભાગ
અભિધાન-નામ
અભિનવત્વ-નવીનતા
અભિમત-ધ્યયિત, માન્ય
અભેદ-એકતા
અભ-વાદળું, મેઘ
અમત્ય-મૃત્યુલોક બહારનું
અમલ-મેલ વિનાનું

અમાનુષી દૈવી
 અમિત-અમાપ
 અમિતાકુર-અનેક અંકુરો,
 અર્ચતી-પૂજતી
 અર્લક-ખાળક
 અવકાશ-સ્થાન વખત.
 અવગાહન-સ્નાન
 અવગાહવા-સ્નાન કરવા
 અવધાન-સાવધતા, મનોયોગ
 અવરોધક-અટકાવનાર
 અવરોહ-સંગીતમાં સ્વરને ઉતારવો તે
 અવલંબન-આધાર
 અધશિષ્ટ } —ખાકી રહેલું
 અવશેષ
 અવગ્ના-અનાદર
 અવાચ્ય-નહિ કહેવા યોગ્ય
 અવાચ્ય-નહિ કહેવા યોગ્ય
 અવિચારિત-વિચાર્યા વિનાનું
 અવિરત-નિરંતર
 અવ્યક્ત-અસ્પષ્ટ
 અસાધ્ય-ન મટે એવું
 અસિ-તલવાર
 અસુ-પ્રાણુ
 અસ્ખલિત-અચળ
 અસ્તાધિ-પશ્ચિમ સમુદ્ર
 અસ્તિત્વ-હાજરી

અસ્પૃષ્ટા-અડક્યા વિનાની
 અહિનશત-સેંકડો અશુભ
 અહંત્વ-‘હું’ પદ્ધતિ
 અક્ષંતવ્ય-માફ ન થાય એવું

આ

આક્રંદ-રડારોળ
 આખંડલાસન-ઈંદ્રાસન
 આગંતુક-આવેલું
 આજીવન-જીંદગી પથંત
 આદિકુસુમ-પહેલું ફુલ
 આદિત્ય-સૂર્ય
 આમિષ-માંસ
 આયાસ-કિલોગ,
 આલિ-સખી
 આરોહ-સંગીતમાં સ્વરને ચડાવવો તે
 આર્ત-દુઃખી
 આર્દ્ર-ભીનું
 આદ્રતા-ભીનાશ
 આલંબ-આધાર
 આલંબના-વળગવા
 આવરણ-ઢાંકણ
 આવાલ-ક્યારો
 આશ્વાસ-દિલાસો
 આશ્વાન-ખોલાવણું
 આંતર-મનનું, અંદરનું

૪

ધતર-ખીલું
ધદ્રોવાન-ધંદ્રનો બખીચો

ઉ

ઉક્તિ-વચન; કથન
ઉટજ-ઝુંપડી
ઉકુ-તારો
ઉકુસે-ય-તારાઓનું લશ્કર

ઉકુયન } —ઉકુયું
ઉકીન }

ઉકે-આગુર
ઉત્તમાંગ-માથું
ઉત્સંગ-ખોળો
ઉદધિ-સમુદ્ર
ઉદરંબદ્ધિતા-પેટ ભરવાપણું
ઉન્નત-ઉંચું
ઉન્નાતિ-ચડતી
ઉપદાસ-હાંસી
ઉપહાર-ભેટ, બક્ષીસ
ઉપાવંસ-દપકો
ઉપેક્ષા-અનાદર
ઉરગન-મનમાં રહેલું
ઉર્મિલા-વ્રદમણની પત્ની
ઉર્વા-પૃથ્વી
ઉચ્ચેશ-મોટું મોણું

ઉપા-પ્રભાત

ઉપ્પુતામાન-ગરમીનું માપ

ઉપ્મા-ગરમી

ઐ

ઐકાકી-એકલું

ઐપણા-કચ્છા

ઐ

ઐશ્વર્ય-પ્રભુતા

ઔ

ઔક-ખોળો

ઔચળ-વચનો છંડો

ઔશુ-કિરણ

ક

કકુભ-દિશા

કકુનર-ગદ્ગદ કડવું

કન્યાવ્રત-કન્યાઓએ કરવાનું વ્રત

કર-કિરણ, દાથ

કરતલ-દશેળા

કરવલંબન-ટાચનો ટેકો

કરંડ-કરંડીઓ

કલોપકલ્પ-એક કાનથી બીજે કાન

કર્મરત-કર્મમાં મગ્નગુણ

કલિકા-કળી

કક્ષાર-સફેદ કમળ
 કાન્ત-પતિ, પ્રિય
 કીટ-કીડો
 કુકકુટ-કુકડો
 કુટિલ-વાંપું
 કુઠાર-કુહાડો
 કુપુક } -કૌપુક, અભયળી
 કુપૂહલ }
 કુલિશ-વજ્ર
 કૃતાપરાધ-અપરાધી
 કૃતાંત-યમરાજ
 કૃતિવિસ્તાર-કામના વિસ્તાર
 કૃષિક }
 કૃષિકાર } -ખેડુત
 કૃષીવલ }
 કૃલિ-કીડા, રમત
 કૌમાર્ય-કુમારિકાપણું
 કંઈપ-કામદેવ
 કંપિત-ફૂળેલું
 ક્રમાત-અતુકમથી
 ક્રીડન-રમત

અ

અજઞ્ઞાવક-પક્ષીનું અજ્ઞ્યું

ગ

ગરલ-ઝેર

ગર્જ-ગર્જના
 ગલત્કૃષ્ટ-ગળતિયો કોઠ
 ગવાક્ષ-બારી
 ગાહસ્થ ગૃહસ્થાશ્રમ
 ગિરિકુહર } —પર્વતની ગુફા
 ગિરિકંદર }
 ગિરિશૃંગ-પર્વતનું શિખર
 ગીર્વાણ-દેવ
 ગુહા-ગુફા
 ગુંજન-ગણગણાટ, બારીક અવાજ
 ગૃહાગમન-ઘેર આવવું
 ગૃહી-ગૃહસ્થાશ્રમી, ઘરખણી
 ગેહ-ઘર
 ગેંદ-દડો
 ગાક્રીડન-ગાયોનું ખેલવું
 ગોપવધૂ-ગોવાલણી
 ગોમય-ગાયનું છાણ
 ગોરજ-ગાયોના ચાલવાથી ઊડતી ધૂળ
 ગોષ્ટ-નેસ, ગાયોનું રહેઠાણ
 ગંધદ્રવ્ય-સુગંધી પદાર્થ
 ગ્રહપતિ-સૂર્ય
 ગ્રામ્ય-ગ્રામમાંનું
 ગ્રાહ-મગર

ઘ

ધન-મેલ

ખનરવ-મેધની મર્જના
ખોર-ભયંકર

ચ

ચમૂ-લશ્કર
ચાટુકિત-વખાણનાં વચન
ચિકિત્સા-ઔષધોપચાર
ચિર } -- લાંબું
ચિર }
ચેષ્ટાહીન-સ્તબ્ધ
ચંદ્રાર્ક-ચંદ્ર અને સૂર્ય.

જ

જમકાસાર-જમતરૂપ તળાવ.
જમદાલય-જમતરૂપ ઘર.
જનક-પિતા.
જનપદ-દેશ.
જનમનોબ્ધિ-મનુષ્યોના મનરૂપ સમુદ્ર
જની-માતા.
જલદ-વરસાદ.
જલનિધિ-સમુદ્ર.
જડય-જડતા, ટાંઠ.
જમાપતી-વઢૂવર, દંપતી.
જવન-જાંદગી, પાણી.
જવનપાદપ-જાંદગીરૂપ જલ.
જવલિત-સળગેલું.

ત

તટિની-નદી.
તમ-તેપેલું.
તમ-અંધારું.
તમચમૂ-અંધકારનું લશ્કર.
તમિસ્ર-અંધારું
તરણિ-સૂર્ય.
તરલ }
તરલિત } -- ધ્રુવજીવ, ચંચળ
તરિ-હોડી
તારક-તારો
તિમિર-અંધારું
તિરોભાવ-લોપ
તુરંગમ-ગોડો
તુલા-ત્રાજવું, કાંટો
તુપાર-ઝાકળ, દ્વિમ
ત્રિપુટી-ત્રણ જાણ
ત્વગુલ્ફ-તારા જેવું.
ત્વદર્થે-તારે માટે

દ

દગ્ધ-ખળેલું
દયિત-ત્રિય
દયિતા-ત્રિયા
દદુર-દેડકો

દલ-પત્ર, પાંદડું
 દલરંધ્ર-પાંદડાઓ વચ્ચેનું છિદ્ર
 દિક્ષાપી-દિશારૂપ સખીઓ
 દિનનાથ }
 દિનમણિ } —સૂર્ય
 દિનેશ }
 દુર્ગ-કિલ્લો
 દુર્દિન-ખરાબ દિવસ, વાદળાંથી ઢંકા-
 યેલો દિવસ
 દુર્ભાવશૂન્ય-ખરાબ ભાવ રહિત
 દુર્લેક્ષ }
 દુર્કાલ } -દુકાળ
 દુઃસ્વર-ખરાબ અવાજ
 દુગ-આંખ.
 દશદ-પાંચર
 દશ્ય-જોવાતું
 દોલન ઝુલવું
 દોહન-દોહવું
 દંડવત-લાકડીની પેડે
 દંશ-ડંખ
 દ્રવિત-ટપકવું, ગળવું.
 દ્વિગુણ-અમણું
 દ્વિરેદ-ભરેલો

ધ

ધરિત્રી-પૃથ્વી
 ધર્મપ્રાપ્ય-ધર્મથી પામવા યોગ્ય

દુરંધર-અળદ
 ધૂસર-જૂરું
 દૃતિ-ધીરજ

ન

નખર-નખ
 નગ-પર્વત
 નભભાલ-આકાશનું કપાળ
 નભરતલ-આકાશતળ
 નયનોદક-આંસુ
 નરાધમ-નીચ પુરુષ
 નર્તન-નાચ
 નવનીત-માખણ
 નવ્ય-નવીન
 નાના-વિવિધ, અનેક
 નાનાવિધ-અનેક જાતનું
 નિકેત-ધર
 નિદાધ-તાપ
 નિધન-મૃત્યુ
 નિધિ-ભંડાર
 નિમગ્ન-ડૂબેલું
 નિર્જન-માણસ વિનાનું
 નિર્જર-ઝરણું
 નિર્મમ-ગમતા (મારાપણું) વિનાનું
 નિર્વાણ-મોક્ષ, નિવૃત્તિ
 નિશામુખ-સાચું દાળ

નિમ્ન-ચેષ્ટા રહિત
 નિષેધ્ય-નકાર્યો
 નિષ્કુર-ધાતકી
 નિસ્તીર-કાંઠા વિનાનું
 નીડ-માળો
 નૂતન-નવીન
 નૃશંસ-કૂર, ધાતકી
 નૈરાશ્ય-નાહિમેદી
 નૈર્અશ્ય-નિર્અલતા
 નૌકા-હોડી
 નંદનાનંદ-નંદનવનનો આનંદ

પ

પત્રવાહક-કાગળો લાવનાર (પોસ્ટમેન)
 પત્રાગમ-પત્રનું આવવું
 પથગામી } -મુસાફર
 પથિક }
 પથ્ય-રોગીને લાયક
 પદ-અધિકાર, સ્થાન, પગ
 પદરવ-પગલાંનો અવાજ
 પદ્મિની-કમલિની
 પરિચિત-ગજાણીતું
 પરિજન-ચાકર, પરિવાર
 પરિણય-વિવાહ
 પરિતોષ-સંતોષ
 પરિવર્તન-ફેરફાર

પરિવેષિત-વીંટાયેલું
 પરિહાસ-હાંસી
 પરોક્ષ-પ્રત્યક્ષ નહિ તે
 પલ્લવ-પાંદડું, અંકુર
 પશ્ચાત્તાપ-પસ્તાવો
 પાદપ-ઝાડ
 પાર્થ-અર્જુન
 પાર્શ્વ-પાસું, પડખું
 પાંદુરતા-શીકાશ
 પાંચ-મુસાફર
 પાંસુ-ધૂળ
 પિક-કાયલ
 પિતૃવન-સ્મશાન
 પિપાસુ-તરસ્યું
 પીત-પીળું
 પીયપ-અમૃત
 પુનરપિ-ફરીને પણ
 પુલકિત-રોમાંચિત
 પુંજ-દગસો
 પૂર્વલુક્ત-પૂર્વે બોગવેલું
 પૃષ્ઠ-પીઠ, વાંસો
 પૌર-શહેરી
 પંકિત-ચીટી, હાર
 પંચાવરોધ-માર્ગની અટકાયત
 પ્રખર-તીક્ષ્ણ. અનિશય ગરમ

દલ-પત્ર, પાદકું
 દલરંધ્ર-પાંદડાઓ વચ્ચેનું છિદ્ર
 દિશ્સખી-દિશારૂપ સખીઓ
 દિનનાથ ! —સૂર્ય
 દિનમણિ !
 દિનેશ !
 દુર્ગ-કિશો
 દુર્દિન-પરાગ દિવસ, વાદળાથી ઢંકા-
 યેલો દિવસ
 દુભાવશત્રુ-ખરાબ ભાવ સંદિગ્ધ
 દુભિક્ષ ! —દુઃકાળ
 દુઃકાલ !
 દુઃસ્વર-પરાગ અવાજ
 દુઃ-આત્મ.
 દશ-પરધર
 દશ-ગ્નેવાનું
 દોલન-સુલલુ
 દોલન-દોલણું
 દંડવત-સાકટીની પેડે
 દંશ-ડંખ
 દ્યુતિ-ટપકું, ગળતું.
 દિગ્ગાન-ગમણું
 દિરેદ-અમરે.
 ધ
 ધરિત્રી-પૃથ્વી
 ધર્મપ્રાપ્ત-ધર્મથી પામવા યોગ્ય

ધુરંધર-અળખ
 ધુસર-શૂર
 ધૃતિ-ધીરજ

ન

નખર-નખ
 નગ-પર્વત
 નભભાલ-આકાશનું કપાળી
 નભરનન-આકાશનળી
 નયનોદક-આંસુ
 નરાધમ-નીચ પ્રજા
 નર્તન-નાચ
 નવનીત-માખણ
 નવ્ય-નવીન
 નના-વિવિધ, અનેક
 નાનાવિધ-અનેક જાતનું
 નિકેત-ધર
 નિદામ-તાપ
 નિધન-મરણ
 નિધિ-મંડાર
 નમગ્ન-દુઃખેલું
 નિર્ગન-માણસ વિનાનું
 નિર્ગર-ગરણું
 નિર્મલ-વતના (મારાપણું) વિનાનું
 નિર્વાણ-મોક્ષ, નિવૃત્તિ
 નિશામુખ-સામંદાય

નિષેષ્ટ-એષ્ટ રહિત
 નિષેધો-નકાર્યો
 નિષ્કુર-ધાતકી
 નિસ્તીર-કાંઠા વિનાનું
 નીડ-માળો
 નૂતન-નવીન
 નૃશંસ-કૂર, ધાતકી
 નૈરાશ્ય-નાઉમેદી
 નૈર્ભક્ષ્ય-નિર્ભક્ષતા
 નૌકા-હોડી
 નંદનાનંદ-નંદનવનનો આનંદ

૫

પત્રવાહક-કાગળો લાવનાર (પોસ્ટમેન)
 પત્રાગમ-પત્રનું આવવું
 પથગામી } -મુસાફર
 પથિક }
 પથ્ય-રોગીને લાયક
 પદ-અધિકાર, રથાન, પગ
 પદરવ-પગલાંનો અવાજ
 પદ્મિની-કમલિની
 પરિચિત-ગજણીયું
 પરિવન-ચાકર, પરિવાર
 પરિણય-વિવાહ
 પરિતોષ-સંતોષ
 પરિવર્તન-ફેરફાર

પરિવેષિત-વોટાચેલું
 પરિહાસ-હાંસી
 પરોક્ષ-અત્યક્ષ નહિ તે
 પલ્લવ-પાંદડું, અંકુર
 પશ્ચાત્તાપ-પસ્તાવો
 પાદપ-ઝાડ
 પાર્થ-અર્જુન
 પાશ્વર્-પાસું, પડખું
 પાંકુરતા-શીકાશ
 પાંચ-મુસાફર
 પાંસુ-ધૂળ
 પિક-કાયલ
 પિતૃવન-સ્મશાન
 પિપાસુ-તરસ્યું
 પીત-પીણું
 પીયૂષ-અમૃત
 પુનરપિ-ફરીને પણ
 પુલકિત-રોમાંચિત
 પુન-દગલો
 પૂર્વભુક્ત-પૂર્વે ભોગવેલું
 પૃષ્ઠ-પીઠ, વાંસો
 પૌર-શહેરી
 પંકિત-લીટી, દાર
 પંચાવરોધ-માર્ગની અટકાયત
 પ્રખર-તીક્ષ્ણ, અનિશય ગુરમ

પ્રતીક્ષા-રાહ જોવી

પ્રમદ-આનંદ

પ્રલાપ-અકવાદ

પ્રસ્થાન-પ્રયાણ

પ્રસ્વેદ-પરસેવો

પ્રહરિ-પહેરેગીર

પ્રાતર્વાયુ-પ્રભાતનો પવન

પ્રાસાદ-દેવાલય

પ્રેયસી-બહાલી

અ

અકુલતા-અધિકતા

આલ્થ-આળપણ

અંદી-કેદી

અટદીક્ષિત-મહાભાષ્યકાર મટોશ
દીક્ષિત

અર્ગ-કાંતિ, અળકાટ

અવકાનન-સંસારરૂપ વન

અવન-ધર, મકાન

અસ્મીકરણ-અસ્મ કરવું, આળવું

આજન-વાસણ

આવિ અવિષ્ય, નસીબ

બીધણ-અધંકર

બુજ-હાય

બૂતિ-આગ્ય, સુખ, ધન

બેદક-બેદ પાકનાર

બંચ-મોણ

બાતુળયા-બાપની વફ

મ

મકરંદ-ફુલનો રસ

મધુ મધ, મિષ્ટ

મધુવત-અમરો

મયુરધ્વજ-પરાયે પ્રાણ આપનાર
એક રાજા

મલ-મેલ-મેલ

મહતી-મોટી

મહામારી-મરકી

મહેરામણ-સમુદ્ર

માનસ-મન, માનસરોવર

માયાતીત-માયાથી પર

માલિકા-માળા

મિલન-મિલાપ

મીન-માછલું

મુકુલ-કળી

મુક્ત-મેતી

મુખરતા-વાણકાપણ

મુગ્ધ-મોહિત, અમિત

મુદ્રિકા-વીંટી

મુમુક્ષુ-મોક્ષ ઇચ્છનાર

મુમૂર્ષો-મરણની ઇચ્છા

મુક્તા-મુખાપણ

મુકવત-મુંગા જોવું
 મુઝનાંમૂઝા
 મુગસલિલ-મુગજળ, ઝાંઝવાં
 મૃત-મુવેલું
 મુઠ્ઠુ
 મુઠ્ઠુલ } -કામળ
 મૌકિતક-મોતી
 મંડન-શણગાર, બૂધબુ
 મંથન-વલે:વવું.

૩

પવાંકુર-જવારા
 પુકન-પોખ, સલિલ
 પુગપત-એક સાથે
 પુગલ-જોડું

૨

રક્ત-લોહી
 રક્તિમા-રતાશ
 રજત-રૂપું
 રજનીશ-ચંદ્ર
 રણનિદેશ-મુદ્દની આગા
 રણરંગ-મુદ્દની સ્થિતિ
 રમણ-પતિ
 રમ્ય-સુંદર, આનંદી
 રવિરધવલા-સૂર્યકિરણથી ધોળા

જણાતી

રસના-શુભ
 રસવાહક-રસને વહેનાર
 રહસિ-એકાંતમાં
 રાશિ-દગલો
 રૂઢ-રૂંધાયેલું
 રૂંધન-રૂંધવું
 રોહન-રૂદન
 રોમ-રૂવાડાં
 રોમોદગમ-રોમાંચ
 રૌપ્યધંટા-રૂપાની ધંટડી

૪

લક્ષ્મી-લક્ષમાં લેતો, જોતો
 લગ્નતપરા } -પરણવા તૈયાર થયેલી
 લગ્નોલ્લતા
 લતિકા-વેલ્ય
 લલિત-સુંદર, કામળ
 લાલિમા-રતાશ
 લૂંકક લૂટારો
 લોલિત-મૂળવું

૫

વકતબ-કહેવા શોખ
 વક્ત-મુખ
 વતસર-વર્ષ
 વન્ય-વનનું

વયસ્ય-મિત્ર
 વર્ષણુ-વૃષ્ટિ
 વસુમતી-પૃથ્વી
 વસ્ત્રવેષ્ટન-કપડાં વીંટવાં.
 વાતવીચિ-પવનની લહેર
 વાસર-દિવસ
 વાસવ-ઈંદ્ર
 વાહ-વાહન.
 વિકટ-ભયંકર
 વિકસિત-ખીલેલું
 વિગત-ગચ્છું, ગુમાવેલું
 વિધાત-ધ્રા
 વિજન-મનુષ્ય રહિત
 વિટપ-ડાળા
 વિતરતો-વહેંચતો
 વિદીર્ણહૃદયા-ચીરાચેલા હૃદયવાળા
 વિદ્યુત્પ્રવાહ-વીજળીનો પ્રવાહ
 વિધિ-નિયમ, વિધાતા
 વિધ્વંસ-નાશ
 વિપર્યય-ફેરફાર
 વિપિત-વન
 વિપ્રુધ-દેવ, વિક્રાન
 વિભવ વૈભવ
 વિભૂષણુ-ધરેણું, શણગાર
 વિભ્રમ-ભ્રાંતિ, ઉતાવળ, ચેષ્ટા

વિરતિ-વિશ્રાંતિ
 વિરલ-દુર્લભ
 વિલય-નાશ
 વિલાસ-નાશ પામે
 વિવશ-પરવશ
 વિશદ-સ્વચ્છ, પવિત્ર શ્વેત, શાંત
 વિશ્લેષ-બુદ્ધાઈ
 વિશ્વરિથત-જગતમાં રહેલું
 વિષકીટ-ઝેરનો કીડો
 વિષમોપચાર-અવળા ઉપાય
 વિષયાક્રાન્ત-વિસ્મય પામેલું
 વિહગ } —પક્ષી
 વિહંગ }
 વીચિ-મોજું, લહેર
 વૃક્ષરાજ-ઝાડોની હાર
 વૃત્તિ-મનોવૃત્તિ, વર્તન, ધર્મો
 વૃપલ-બળદ
 વૈજયંતી-ધ્વજ
 વૈધવ્ય-વિધવાપણું
 વૈદ્ય-નિષ્કૃણતા
 વૈમાનિક-વિમાનમાં વસનાર
 વૈષમ્ય-વિષમતા
 વંચના-ઠગાઈ
 વ્યક્તિત્વ જાતિપણું
 વ્યજન-પંખો, પવન નાંખવો

વ્યથા-પીડા
વ્યથિત-પીડિત
વ્યાધાત-ધા, પ્રહાર
વ્યાપૃત્તિ-વ્યાપાર
વ્યોમચર-આકાશમાં ફરનાર
વ્યોમગણ-આકાશરૂપ વ્યાંગણ

૨૧

શત્રિ-ઈદ્રાણી
શયિત-સૂતેલું
શર્વરી-રાત્રિ
શશાંક-ચંદ્ર
શબ્દ-ધ્વાસ
શાણ-સરાણ
શાદ્દંત્ર-સિંહ
શાશ્વત-નિત્ય
શિખી-મોર
શિખંડ-મોરપીછ
શિખિ-શરણાગતને અચાવવા માટે
પોતાનું માંસ આપનાર એક રાજા
શિખિર-છાવણી
શિશુતા-બાળપણ
શીર્ષ-માથું
શુદ્ધધૂ-મેના
શુચિ-પવિત્ર, શ્વેત
શુશ્રૂષા-સેવા, આકરી

શુષ્ક-સૂકું
શુષ્કેષ્ટિ-ચતુર્ની શિક્ષણક્રિયા
શૂલ-કોટો
શેવાલ-લીલ
શેષ-આડી
શેત્ય-શીતળતા, શરદી
શેલ-પર્વત
શેશવ-બાળપણ
શંકર-ભાષ્યકાર, શ્રીશંકરાચાર્ય
અમશીકર-પરસેવાનાં બિંદુ
આંત-થાકેલું
શ્લેષ-આલિંગન, ભેટવું

૨૨

સગ્ધિ-સાથે જમવું તે, સહભોજન
સજ્જ-તૈયાર
સતતગતિ-પવન
સદન-ઘર
સદય-દયાળુ
સદ્મ-ઘર
સઘ-તુરત
સનાતન-પ્રાચીન
સદર-લડાઈ
સમરાંગણ-લડાઈનું મેદાન
સમાગત-આવેલું
સમાદર-સત્કાર

સમાલિંગન-દૃઢ આલિંગન
 સમીર-પવન
 સમીચા-અવલોકન
 સમુદય-સમૃદ્ધ
 સરણિ-માર્ગ
 સરસી-તળાવ
 સર્ગ-સૃષ્ટિ
 સર્વત્ર-બધે
 સલિલ-પાણી
 સદકાર-આંખો, સાથે મળી કામ કરવું
 સહચરી-સખી
 સહિષ્ણુ-સહનશીલ
 સહૃદય-મામાળુ વિદ્વાન
 સાન્નિધ્ય-નજીકપણું
 સામીધ્ય-સમીપતા
 સાક્ષાત્કાર-પ્રત્યક્ષ કરવું
 સાન્તવન-દિલાસો
 સિદ્ધશેલેશ-શત્રુજય પર્વત
 સીમાબદ્ધ-મર્યાદાથી બંધાયેલું
 સુગત-મુદ્ધ
 સુતવંધુ-પુત્રની વહુ
 સુધાસ્વાદુ-અમૃતના જેવા સ્વાદવાળું
 સુધાંશુ-ચંદ્ર
 સુરકન્યકા-દેવકન્યા
 સુરભિ-સુગંધ, ગામ

સુરસદન-સ્વર્ગ
 સુરાત્મજ-દેવકન્યા
 સુરશૈશવ-દેવોનું બાળપણ
 સુકિત-સારાં વચ્ચન
 સેનાની-સેનાપતિ
 સૈનિક-સિપાઈ
 સોપાન-પગથીજીં
 સૌરભ-સુગંધ
 સગોપન-સારી રીતે ઢાંકવું
 સંચય-સંગ્રહ
 સંતપ્ત-તપેલું
 સંપ્રતિ-હમણું
 સંભ્રમ-હર્ષની છતાવળ, શુભવાડો
 અંત
 સંમાર્જન-વાળવું
 સંલક્ષી-લક્ષમાં લઈ
 સંવતસરી-વાર્ષિકે તિથિ, વરસો
 સંવ્યગ્ર-અતિશય વ્યાકુલ
 સંસિદ્ધત-સારી રીતે બિંચાયેલું
 સંદતિ-સંપ
 સ્તબ્ધ-થંભી મયેલું
 સ્થલી-જગો
 સ્નિગ્ધ-સ્નેહયુક્ત
 સ્મર-કામદેવ
 સ્મરહર-શ્રેષ્ઠ

સ્મિત-મંદહાસ્ય

સ્મિતવતી-મંદહાસ્યવાળી

સ્મૃતિ-સ્મરણ

સ્વયંભૂ-પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થયેલું

સ્વર્ગસ્થ-સ્વર્ગમાં રહેલાં

સ્વર્ગીય-સ્વર્ગનું

સ્વસ્તિક-સાચીઓ

સ્વસ્થ-શાંત, નિરાંતવાળું

સ્વાસ્થ્ય-નિરાંત

૬

હરિત-લીલું

હર્ષોક્ત-હર્ષનાં વચન

હસંતી-સમડી, અંગીઠી

હિમ-અરધ

હિમાદ્રિ-હિમાલય પર્વત

હૃદયસ્થિત-હૃદયમાં રહેલું

હૃદયેશ-પતિ

હૃપા-ઘોડાનો અવાજ

૭

ક્ષણિક-ક્ષણમાત્ર રહેનાર

ક્ષેત્ર-ખેતર

ક્ષંતવ્ય-ક્ષમાયોગ્ય

૮

જ્ઞાનાદિત્ય-જ્ઞાન સૂર્ય

સમાલિંગન-દૃઢ આલિંગન
 સમીર-પવન
 સમીચા-અવલોકન
 સમુદય-સમૂહ
 સરણિ-માર્ગ
 સરસી-તળાવ
 સર્ગ-સૃષ્ટિ
 સર્વત્ર-અધે
 સલિલ-પાણી
 સરકાર-આગે, સાથે મળી કામ કરવું
 સહચરી-સખી
 સહિષ્ણુ-સહનશીલ
 સહદય-માયાળુ વિદ્વાન
 સાન્નિધ્ય-નજીકપણું
 સામીપ્ય-સમીપતા
 સાક્ષાત્કાર-પ્રત્યક્ષ કરવું
 સાન્તવન-દિલાસો
 સિદ્ધશૈલેશ-શત્રુજય પર્વત
 સીમાબદ્ધ-મર્યાદાથી બંધાયેલું
 સ્મગત-ભુલ
 સુતવધૂ-પુત્રની વહુ
 સુધાર્વાહુ-અમૃતના જોવા સ્વાદવાળું
 સુધાંશુ-ચંદ્ર
 સુરકન્યકા-દેવકન્યા
 સુરભિ-સુગંધ, ગાય

સુરસદન-સ્વર્ગ
 સુરાતમ્ય-દેવકન્યા
 સુરશૈશવ-દેવોનું બાળપણ
 સૂકિત-સારાં વચન
 સેનાની-સેનાપતિ
 સૈનિક-સિપાઈ
 સોપાન-પગથીજી
 સૌરભ-સુગંધ
 સગોપન-સારી રીતે ઢંકવું
 સંચય-સંગ્રહ
 સંતપ્ત-તપેલું
 સંપ્રતિ-હાલમાં
 સંભ્રમ-હર્ષની ઉતાવળ, ગુંચવાડો
 અંત
 સંભાજન-વાળવું
 સંલક્ષી-લક્ષમાં લઈ
 સંવત્સરી-વાર્ષિક તિથિ, વરસો
 સંવ્યગ્ર-અતિશય વ્યાકુલ
 સંસિદ્ધ-સારી રીતે બિંચાયેલું
 સંહતિ-સંપ
 સતબ્ધ-ચંલી ગયેલું
 રચલી-જો
 સ્નિગ્ધ-સ્નેહયુક્ત
 સ્મર-કામદેવ
 સ્મરહર-જીંકર

સિમત-મંદહાસ્ય
 સિમતવતી-મંદહાસ્યવાળા
 સ્મૃતિ-સ્મરણ
 સ્વયંભૂ-પોતાની મેળે હિતપન્ન થયેલું
 સ્વર્ગસ્થ-સ્વર્ગમાં રહેલાં
 સ્વર્ગીય-સ્વર્ગનું
 સ્વસ્તિક-સાથીઓ
 સ્વસ્થ-શાંત, નિરાંતવાળું
 સ્વાસ્થ્ય-નિરાંત

૬

હરિત-લીલું
 હર્ષો કત-હર્ષનાં વચન
 હસંતી-સમડી, અંગીઠી

હિમ-ઘરફ
 હિમા દ્રિ-હિમાલય પર્વત
 હૃદયસ્થિત-હૃદયમાં રહેલું
 હૃદયેશ-પતિ
 હેપા-ધોડાનો અવાજ

૭

ક્ષણિક-ક્ષણમાત્ર રહેનાર
 ક્ષેત્ર-ખેતર
 ક્ષાંતવ્ય-ક્ષમાયોગ્ય

૮

ગાનાદિત્ય-ગાન મૂય